

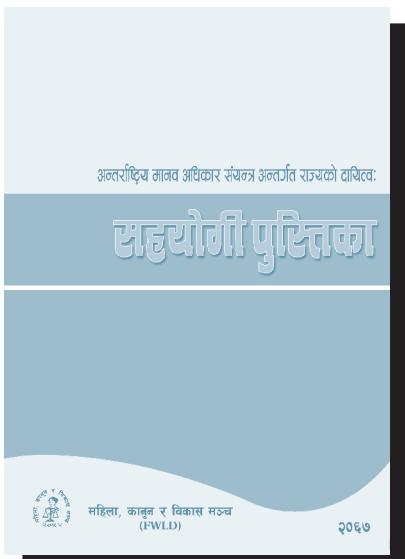
अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार संयन्त्र अन्तर्गत राज्यको दायित्वः

सहयोगी प्रस्ताप

महिला, कानून र विकास मण्डल
(FWLD)

२०६७

अन्तर्राष्ट्रीय मानव अधिकार संघरण अन्तर्गत राज्यको दायित्वः सहयोगी पुस्तका

तयारकर्ता

अधिवक्ता सविन श्रेष्ठ

अधिवक्ता लोकहरि बस्याल

कर्मचारी

हिमाल श्रेष्ठ

प्रकाशन नं. १६२

महिला, कानून र विकास मञ्च (FWLD)

विषय सूची

परिच्छेद १	सन्धि	१
परिच्छेद २	संयुक्त राष्ट्रसंघ र यसका प्रमुख अंगहरु	४
परिच्छेद ३	अन्तर्राष्ट्रीय न्यायलय/अदालत	११
परिच्छेद ४	सन्धिसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रीय मान्यताहरु	१७
परिच्छेद ५	सन्धिसम्बन्धी केही प्राविधिक पक्षहरु	२२
परिच्छेद ६	सन्धि अवैध हुने अवस्था	२५
परिच्छेद ७	महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धिद्वारा प्रदत्त अधिकार र सैद्धान्तिक पक्ष	२७
परिच्छेद ८	सबै किसिमका जातीय विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धि	३२
परिच्छेद ९	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि	३५
परिच्छेद १०	सन्धिको कार्यान्वयन र समिति प्रणाली	४१
परिच्छेद ११	सन्धिको दायित्व र नेपालको अभ्यास	४५

अनुसूचिहरू

१.	नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकारसम्बन्धी सन्धिहरुको कार्यान्वयन गर्न बनेका प्रमुख राष्ट्रीय कानूनहरु	५३
२.	महिलाविरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, १९७५	५५
३.	महिलाविरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धिको इच्छाधिन आलेख, १९८५	७१
४.	सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने अन्तर्राष्ट्रीय महासन्धि, १९६५	७७
५.	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, २००६	८५
६.	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छक प्रोटोकल	९९

सन्धि

सन्धिको परिभाषा

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका विषयहरूले (पक्षहरूले) अन्तर्राष्ट्रिय कानून बमोजिम गरेको सम्झौतालाई नै सन्धि भनिन्छ । सन्धिलाई अन्तर्राष्ट्रिय संभौता, अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज, प्रोटोकल, प्रतिज्ञा पत्र, महासन्धि जस्त विभिन्न नामहरू दिने गरिन्छ । तर पनि कानूनी प्रभावको दृष्टिले त्यसमा केही फरक पर्दैन । नाम जे दिएको भए तापनि सन्धि मूलतः अन्तर्राष्ट्रिय अधिकार र दायित्वको सिर्जना गर्न नै निर्माण गरिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका विज्ञ ओपेनहाइमले कानूनी अधिकार सिर्जना गर्ने गरी राष्ट्रहरू वा राष्ट्रहरूका संगठनले गरेका करारीय प्रकृतिका संभौता नै सन्धि हुन भनी परिभाषा गरेका छन् । उनकै शब्दमा "International treaties are agreements of the contracting character between states or organizations of states creating legal rights.."^१ अर्का विधिवेत्ता Louis Henkin ले सन्धिलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा नियमित हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका विषयहरू बीच भएको बाध्यकारी संभौता (..binding agreement between subjects of international law that are governed by international law)^२ भनी परिभाषा दिएका छन् । सन्धिहरूको कानून सम्बन्धी भियाना महासन्धिले सन्धिलाई निम्नानुसार परिभाषित गरेको छ - "International agreement concluded between states in written form & governed by international law whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments & whether its particular designation."^३ विभिन्न विद्वानहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको परिभाषालाई हेर्दा जतिसुकै दस्तावेजले जे सुकै नाम दिइएको भए तापनि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले नियमित हुने राष्ट्रबीच भएको लिखित संभौतालाई नै सन्धिको रूपमा परिभाषित गरेको छ ।

सन् १९८६ मा ग्रहण गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय संगठन र राज्यबीचको सन्धि सम्बन्धी महासन्धिले यसै परिभाषामा रहेका राष्ट्र भन्ने शब्दहरूको सट्टा राष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय संगठन भन्ने शब्दहरू राखी अरु सम्पूर्ण व्यवस्था कायमै राखेको पाइन्छ । सन्धिलाई नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ले दुई वा दुई भन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य वा अन्तरसरकारी संगठनकाबीच लिखित रूपमा सम्पन्न भएको संभौता संभनुपर्छ र सो शब्दले यस्तै प्रकृतिको जुनसुकै नामाकरण गरिएको लिखत समेतलाई जनाउँछ भनी परिभाषित गरेको छ ।

एक आपसमा अधिकार र कर्तव्यको सिर्जना गर्ने र त्यसको पालना गर्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रले गरेको संभौता नै सन्धि हो । सन्धिद्वारा सिर्जित कर्तव्यहरू पालना नगरेमा त्यसबाट अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व सिर्जना हुन्छ । सन्धिको दायित्व इमान्दारितापूर्वक पालना गर्नु पर्ने सिद्धान्त (Pacta sunt servanda) लाई सबैले पालना गर्नु पर्दछ । सन्धिहरू कानूनी रूपले बाध्यकारी हुन्छन् । सन्धि बाध्यकारी हुने अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रथाजनित नियम रहेको छ ।^४

^१ International Law, Vol 1, 8th ed. p 877.

^२ International Law, Cases & materials, part II, 4th ed. P 451.

^३ Article 2(1) (A), Vienna Convention on Law of the Treaties, 1969.

^४ S.K Kapoor, International Law & Human Rights 6th ed. p 454.

विकास क्रम

राष्ट्रहरू बीचको आपसी सम्बन्ध सञ्चालन गर्ने प्राचीन आधार अन्तर्राष्ट्रिय प्रथाहरू नै थिए । यूरोपको तीस बर्षिय धार्मिक युद्ध समाप्त गर्न सन् १६४८ मा गरिएको वेष्टफालिया सन्धि (Treaty of West Phalia) नै सम्भवतः विश्वको पहिलो आधुनिक सन्धि हो । उक्त सन्धिको सफलता पछि विश्वका विभिन्न प्रकारका समस्याहरू समाधान गर्ने सन्धि गर्ने अभ्यास सुरु भएको पाइन्छ । प्रथाजनित अन्तर्राष्ट्रिय नियमहस्ताई पनि सन्धिमार्फत संहिताकरण गर्ने प्रचलन बढाए रुपमा रहेको छ । संयुक्त राष्ट्र संघको महासभा अन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रिय कानून आयोग (International Law Commission) रहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको विकासमा यसको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । संयुक्त राष्ट्र संघको स्थापना पश्चात भएका प्रायः सबै बहुपक्षीय सन्धिहस्तको तर्जुमामा यसको प्रमुख भूमिका रहिआएको छ । संयुक्त राष्ट्र संघमा ५०० भन्दा बढी सन्धिहरू दर्ता भएका छन् ।

स्पष्ट, लिखित, आरक्षण समेत गर्न मिल्ने, आफ्नो हितहस्ताई पनि वार्ता मार्फत सन्धिको विषय बनाउन सकिने जस्ता विभिन्न कारणले गर्दा सन्धि अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध सञ्चालनमा प्रमुख आधारको रुपमा विकसित भएको छ । राष्ट्रहरू बीचका विवादहरू समाधान गर्न, अन्तर्राष्ट्रिय सीमाहरू निर्धारण गर्न, शान्ति तथा मैत्री सम्बन्ध स्थापित गर्न, प्राकृतिक साधनहस्तको उपयोग र बाँडफाँड गर्न सामरिक तथा सैनिक सम्बन्ध निर्धारण गर्न, अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रिय संस्थाहस्तको स्थापना गर्न जस्ता विभिन्न प्रयोजनकालागी सन्धिहस्तको निर्माण हुने गरेको पाइन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय कानून र सन्धि

अन्तर्राष्ट्रिय नियमहस्तको सन्दर्भमा सन्धिका भूमिका अहम् रहेका हुन्छ । सन्धि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रमुख तथा प्राथमिक श्रोत हो । सन्धिले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको विकासमा दुई प्रकारले योगदान पुऱ्याउँछ ।

■ संहिताकरण (Codification)

अन्तर्राष्ट्रिय व्यवहारमा प्रथाका रूपमा अलिखित रूपमा रहेका अन्तर्राष्ट्रिय नियमहस्ताई सन्धिको रूपमा संहिताबद्ध गर्ने कार्यलाई संहिताकरण भन्निछ । अन्तर्राष्ट्रिय नियमहस्तको संहिताकरण गर्ने काम पनि सन्धि मार्फत हुँदै आएको छ । उदाहरणका लागि Law of the sea convention, 1982 लाई लिन सकिन्छ ।

■ प्रगतिशील विकास (Progressive development)

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा विद्यमान नरहेका अन्तर्राष्ट्रिय नियमहरू निर्माण गर्ने गरी गरिएका सन्धिहरू यस बर्गमा पर्दछन् । अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा प्रथाका रूपमा रहेका नियमहस्ताई परिवर्तन गरी बनाइएका नियमहरू पनि प्रगतिशील विकास अन्तर्गत नै पर्ने मानिन्छ ।

सन्धिका प्रकार

सन्धिका पक्ष, लागू हुने क्षेत्र तथा यसको कानूनी योगदान समेतका आधारमा सन्धिलाई विभिन्न आधार र वर्गमा वर्गीकरण गर्ने गरिन्छ । पक्षका दृष्टिले सन्धिलाई दुई मात्र पक्ष भएका, द्विपक्षिय र दुई भन्दा बढी पक्ष भएका सन्धिलाई बुहुपक्षीय सन्धि भनी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । लागू हुने क्षेत्रका आधारमा सन्धिलाई

दुई देशमा मात्र लागू हुने द्विपक्षीय, क्षेत्रीय रूपमा लागू हुनेलाई क्षेत्रिय र विश्वव्यापी रूपमा लागू हुनेलाई विश्वव्यापी सन्धि भनी बर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रीय कानूनमा पुऱ्याउने योगदानका दृष्टिले सन्धिलाई करारीय र कानून निर्माता सन्धि गरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । करारीय सन्धिले केवल पक्षहरू बीच करारको रूपमा अधिकार र कर्तव्य सिर्जना गर्दछ । यसले अन्तर्राष्ट्रीय कानूनको विकासमा योगदान पुऱ्याउँदैन । कानून निर्माता सन्धिले अन्तर्राष्ट्रीय कानूनी नियमहरूको प्रतिपादन गर्ने भएकोले यसले अन्तर्राष्ट्रीय कानूनको विकासमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँछ । कानून निर्माता सन्धिहरू विश्वव्यापी प्रभाव क्षेत्र भएका र बहुपक्षीय प्रकारका हुने गर्दछन् । यस प्रकारका सन्धिको निर्माणमा संयुक्त राष्ट्र संघ तथा यसका विशिष्टिकृत संस्थाहरूले कुटनैतिक सम्मेलन आयोजना गरी सन्धि निर्माणको व्यवस्थापन गरेका हुन्छन् ।

परिचय

२

संयुक्त राष्ट्रसंघ (United Nations) र यसका प्रमुख अंगहरू

संयुक्त राष्ट्र संघको स्थापना २४ अक्टोबर १९४५ मा भएको हो । यो अन्तर्राष्ट्रिय अन्तरसरकारी संगठन हो । सदस्य राष्ट्रहरूको संख्याको आधारमा बीसौ शताब्दीमा स्थापना भएको यो एउटा दोस्रो ठूलो बहुआयामिक र विश्वव्यापी अन्तर्राष्ट्रिय संगठन हो । संयुक्त राष्ट्र संघको स्थापना भएपछि यसको पूर्ववर्ती अन्तर्राष्ट्रिय संगठन राष्ट्र संघ (League of Nations) कायम रहेको छैन । संयुक्त राष्ट्र संघको प्रधान कार्यालय संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्यूयोर्क शहरमा रहेको छ र यसका अन्य विशिष्टिकृत निकायका कार्यालयहरू जेनेभा, भियना आदि स्थानहरूमा रहेका छन् ।

संयुक्त राष्ट्र संघीय प्रणालीलाई संगठनहरूको परिवारको रूपमा मानिएको छ । “संयुक्त राष्ट्र” शब्दको प्रयोग १ जनवरी १९४२ मा संयुक्त राज्य अमेरिका, बेलायत, सोभियत संघ, चीन लगायतका देशका प्रतिनिधिहरूले वासिङ्गटनमा हस्ताक्षर गरी जारी गरेको घोषणापत्रमा प्रयोग भएको थियो । २६ जुन, १९४५ का दिन संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रमा सन फ्रान्सिस्कोमा हस्ताक्षर भई सो बडापत्र २४ अक्टोबर १९४५ देखि लागू भएपछि संयुक्त राष्ट्र संघको स्थापना विधिवत भयो । बडापत्रको धारा ७ मा यसका प्रमुख ६ मुख्य अङ्गहरूको व्यवस्था गरिएको छ । यी अंगहरूको काम, कर्तव्य र क्षेत्राधिकार अलग अलग छ । महासभा, सुरक्षा परिषद् र आर्थिक तथा सामाजिक परिषदलाई सहायक अङ्गहरूको स्थापना गर्ने अधिकार छ । बडापत्रको धारा २२, २८ र २९ का आधारमा महासभा, सुरक्षा परिषद् र आर्थिक तथा सामाजिक परिषदले विभिन्न सहायक अंगहरू पनि स्थापना गरेका छन् ।

क) महासभा (General Assembly)

संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र अनुसार महासभा प्रतिनिधिमूलक र राष्ट्र संघको नीति निर्माण गर्ने केन्द्रिय अंग हो । राष्ट्र संघका सबै १९२ राष्ट्रहरूको यसमा प्रतिनिधित्व हुन्छ । राष्ट्र संघको बडापत्रमा व्यवस्था गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय मामिलाहरूमा घनीभूत रूपमा महासभामा छलफल र विचार विमर्श गरिन्छ । यसले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको निर्माण र संहिताकरण गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । महासभाको नियमित बैठक प्रत्येक वर्ष सेप्टेम्बरमा शुरू भई डिसेम्बर महिनासम्म सञ्चालन हुन्छ । बैठक अन्य समयमा पनि आवश्यकताअनुसार बस्न सक्ने व्यवस्था छ ।

काम, कर्तव्य र अधिकार (Powers and Functions)

राष्ट्र संघको बडापत्र अनुसार महासभाको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम छ:

- निशस्त्रीकरण लगायत अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुरक्षा प्रवर्द्धन गर्नका लागि विचार विमर्श गरी आवश्यक सिफारिस र सहयोगका सामान्य सिद्धान्तहरू प्रतिपादन गर्ने,
- राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषदमा छलफल भइरहेको मामिला वा विषयवस्तु बाहेक अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्ने प्रश्नहरूमा छलफल गरी आवश्यक सिफारिस गर्ने,

- सुरक्षा परिषद् लगायत राष्ट्र संघका अन्य अंगहरूका काम, कर्तव्य र अधिकारका बारमो कुनै प्रश्न उठेमा सुरक्षा परिषदले छलफल गरेको विषय बाहेक अन्य प्रश्नमा विचार विमर्श र छलफल गरी वडापत्रले निर्धारण गरेको कार्यक्षेत्रका सम्बन्धमा आवश्यक सिफारिस गर्ने,
- अन्तर्राष्ट्रिय राजनैतिक सहयोग र समझदारी प्रवर्द्धन गर्न, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको विकास र संहिताकरण गर्न, मौलिक मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताको साहजीकरणका लागि र आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, शैक्षिक, मानवीय र स्वास्थ्य क्षेत्र लगायतमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र समझदारी वृद्धिका लागि अध्ययन गरी आवश्यक सिफारिस र सुभाव दिने,
- राष्ट्रहरूका बीचमा रहेको मैत्रीपूर्ण सम्बन्धमा खलल पार्ने किसिमको परिस्थितिको शान्तिपूर्ण समाधानका लागि सिफारिस गर्ने,
- सुरक्षा परिषद् लगायत राष्ट्र संघका अन्य अंगहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदन उपर छलफल गर्ने
- राष्ट्र संघको बजेट पारित गर्न एवं सदस्य राष्ट्रका लागि आर्थिक दायित्व निर्धारण गर्ने,
- राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषद्का अस्थायी सदस्यहरू र अन्य अंगका सदस्यहरूको चयन गर्ने र सुरक्षा परिषद्को सिफारिसमा महासचिवको नियुक्ति गर्ने ।

शान्तिपूर्ण आक्रमणद्वारा शान्ति भंग हुने संभावना भएमा वा शान्तिका लागि खतरा आई परेमा सुरक्षा परिषद्का स्थायी सदस्य राष्ट्रहरूले निषेधात्मक मत प्रयोग गरी सुरक्षा परिषदले कार्य गर्न नसक्ने अवस्था आईपरेमा महासभाले सन् १९५० को “शान्तिका लागि एकता” सम्बन्धी प्रस्ताव नं ३७७ (ङ) प्रस्ताव अनुसार कार्य गर्न सक्छ । यस्तोमा अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्नका लागि साभा उपायहरूको खोजी गर्न सदस्य राष्ट्रहरूको साभा प्रयासका लागि महासभाले तत्काल आवश्यक सिफारिस गर्न सक्छ ।

महासभाले गरेका सिफारिसहरू सदस्य राष्ट्रहरूका लागि बन्धनकारी नभए पनि अन्तर्राष्ट्रिय चासोका राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, मानवीय र कानुनी विषयमा यसले देखाएको चासो र सरोकारले विश्वका लाखौं लाख जनतामा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ ।

सन् २००० मा सम्पन्न सहस्राब्दी घोषणा र सन् २००५ को विश्व शिखर सम्मेलनले अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्न, निशस्त्रीकरण र दिगो विकासका माध्यमबाट गरिबी निवारण गर्न मानव अधिकार को संरक्षण र कानुनी शासनको अभिवृद्धि गर्ने, वातावरण संरक्षणको साभा अभियान सञ्चालन गर्न एवं आफ्रिकाका जनताको आधारभूत आवश्यकता पूरा गरी समग्रमा राष्ट्र संघको प्रवर्द्धनका लागि सदस्य र राष्ट्रहरूको प्रतिबद्धता उजागर गरेको छ ।

ख) सुरक्षा परिषद् (Security Council)

संयुक्त राष्ट्र संघको प्रमुख अङ्गको रूपमा रहेको सुरक्षा परिषदले अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने प्रमुख जिम्मेवारी पाएको छ । वडापत्रमा उल्लेख भए अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति स्थापना गर्ने कार्यहरू, सैनिक कारवाहीको अिक्षियारी जारी गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय दण्ड लागू गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी सुरक्षा परिषदले पाएको छ । परिषदले अधिकार र कर्तव्यहरू निर्णय मार्फत प्रयोग गर्दछ ।

सदस्यहरू (Members)

सुरक्षा परिषद्को गठन विधिको सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र संघ वडापत्रको भाग ५ मा उल्लेख गरिएको छ । सुरक्षा परिषद्का सदस्य राष्ट्रहरू सदैव संघको प्रधान कार्यालय न्यूयोर्कमा उपस्थित हुनुपर्छ । राष्ट्र संघका सदस्य राष्ट्रहरू समयमा उपस्थित हुन नसकदा कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय संकट समाधानका लागि ठोस कदम चाल्न नसकेको यथार्थताहरूलाई मध्यनजर राख्दै जुनसुकै बखत पनि बैठक बस्न र निर्णय गर्न सकियोस् भनी यो व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

सुरक्षा परिषद्का अध्यक्षले बैठकमा पेश हुने छलफलका कार्यसूची तयार गर्ने, बैठकको अध्यक्षता गर्ने र कुनै संकटका बारेमा ध्यान दिने गर्दछन् । अंग्रेजी वर्णानुक्रमानुसार सदस्य राष्ट्रहरूले परिषद्को पालैपालो अध्यक्षता गर्ने व्यवस्था छ ।

सुरक्षा परिषद्मा दुई किसिमको सदस्यता रहन्छन्, स्थायी सदस्यहरू र निर्वाचित सदस्यहरू । चीन, फ्रान्स, संयुक्त राज्य अमेरिका, रूस र बेलायत सुरक्षा परिषद्का स्थायी सदस्यहरू हुन् भने साधारण सभाले दश राष्ट्रहरूलाई अस्थायी सदस्यका रूपमा दुई वर्षका लागि निर्वाचित गर्दछन् । प्रत्येक वर्ष जनवरी १ देखि कार्यकाल शुरू हुने गरी प्रत्येक वर्ष पाँच सदस्यहरू नयाँ आउने गरी ऋम निर्धारण गरिएको हुन्छ । यस्ता सदस्यहरू क्षेत्रीय समूहको आधारमा छनौट हुन्छन् र राष्ट्र संघीय महसभाबाट अनुमोदन गरिन्छ । अफ्रिकी समूह, ल्याटिन अमेरिका समूह, क्यारेवियन राष्ट्रहरूको समूह, एशियाली राष्ट्रहरूको समूह, पश्चिम यूरो प समूह र अन्य समूहका राष्ट्रहरूबाट तथा पूर्वी यूरापका समूहबाट सदस्यहरूको छनौट हुन्छ । एशिया, अफ्रिका र अरब राष्ट्रहरूबाट आलोपालो एक सदस्य रहने समेत व्यवस्था छ ।

भिटो प्रयोग/निषेधात्मक मत (Veto power)

संयुक्त राष्ट्र संघ वडापत्रको धारा २७ अनुसार सम्पूर्ण सारभूत विषयहरूका निर्णयमा सुरक्षा परिषद्का नौ सदस्यहरूको सकारात्मक मतको आवश्यकता पर्दछ । कुनै पनि स्थायी सदस्य राष्ट्रले निषेधात्मक मत वा भिटो प्रयोग गरेमा कुनै प्रस्ताव उपर आवश्यक सकारात्मक मत प्राप्त भए पनि त्यस्तो प्रस्ताव पारित हुन सक्तैन । तर सदस्यको अनुपस्थितिलाई भिटोको रूपमा मानिन्दैन । सुरक्षा परिषद्को प्रारम्भदेखि हालसम्म जनवादी गणतन्त्र चीनले ६ पटक, फ्रान्सले १८ पटक, रसिया/तत्कालीन सोभियत संघले १२३ पटक, संयुक्त अधिराज्यले ३२ पटक र संयुक्त राज्य अमेरिकाले ८२ पटक निषेधात्मक मत प्रयोग गरेका छन् । सुरक्षा परिषद् स्थापना भएदेखिका प्रारम्भिक दश वर्षमा रूसले प्रयोग गरेका निषेधात्मक मत नै सबैभन्दा बढी थिए । सन् १९८४ देखि चीनले तीनवटा प्रस्तावमा, फ्रान्सले तीन, रसियाले चार, संयुक्त अधिराज्य बे लायतले दश र संयुक्त राज्य अमेरिकाले ४३ पटक भिटो प्रयोग गरेका थिए । सुरक्षा परिषद्का कार्यविधि निर्धारण गर्ने विषयमा भिटो प्रयोग गर्न र छलफल गर्नबाट रोक्न पाईदैन ।

वडापत्रको भाग ६ अन्तर्गत विवादको शान्तिपूर्ण समाधान गर्न सुरक्षा परिषद्ले कुनै विवाद वा अन्तर्राष्ट्रिय गतिरोध निम्त्याउने खालको विषयमा जाँचबुझ अनुसन्धान गर्न सक्छ । अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुव्यवस्थालाई खतरा पुन्याउने खालका समस्यामा सुरक्षा परिषद्ले विवाद समाधानका लागि उपयुक्त कार्यविधि वा तरि काको सिफारिस गर्न सक्छ । त्यस्ता सिफारिसहरू सदस्य राष्ट्रका लागि बाध्यकारी हुँदैन ।

वडापत्रको भाग ७ अन्तर्गत शान्ति भंग हुने, शान्तिलाई खतरा पुग्ने र शत्रुतापूर्ण आक्रमणको स्थितिमा सुरक्षा परिषदले आवश्यक कदम उठाउने निर्णय गर्न सक्छ । यस्तो स्थितिमा परिषदले सिफारिस मात्र गर्दै 'न अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्नका लागि सैनिक शक्तिको प्रयोग समेत गर्न सक्छ । सन् १९५० को कोरियन युद्धका बेला, १९९१ को इराक र कुवैतबीचको युद्धका बेला संयुक्त शक्तिको प्रयोग यसै अन्तर्गत चालिएको थियो । भाग ७ अन्तर्गत चालिने आर्थिक कारबाही जस्ता सबै कदमहरू सदस्य राष्ट्रका लागि बन्धनकारी हुन्छन् । संयुक्त राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषद्मा छलफल गर्न विदेशमन्त्री र सरकार प्रमुख उपस्थित बारम्बार भई रहन्छ ।

काम, कर्तव्य र अधिकार (Powers and Functions)

सुरक्षा परिषद्को प्रमुख काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने हुँदा यसको मुख्य दायित्व अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुरक्षा कायम गर्नु नै हो । वडापत्र अनुसार सुरक्षा परिषद्का काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम छन् :

- राष्ट्र संघको उद्देश्य र सिद्धान्तअनुसार अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुरक्षा कायम राख्ने
- अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति सुरक्षाप्रति खतरा उपन्न हुने प्रकृतिका मामिलाको जाँचबुझ गर्न सक्ने अधिकार,
- विवाद समाधानका लागि राज्यलाई आहवान गर्ने
- शक्ति प्रयोग नगरी कुनै देशका विरुद्ध आर्थिक दण्ड/अनुशास्ती वा अन्य उपयुक्त कदम चाल्न सदस्य देशलाई सिफारिस गर्ने,
- हातहतियार नियन्त्रण तथा नियमित गर्ने व्यवस्था गर्न योजना तथा कार्यक्रम तयार गर्ने,
- शान्तिप्रतिको खतरा वा शत्रुपूर्ण आक्रमणको स्थिति निर्धारण गर्ने
- शत्रुतापूर्ण आक्रमण गर्ने विरुद्ध सैनिक शक्तिको प्रयोग गर्ने,
- त्यस्ता स्थिति विरुद्ध गरिने उपयुक्त कारबाहीबाटे सदस्य देशलाई सिफारिस गर्ने,
- नयाँ सदस्यता प्रदान गर्न, सदस्यता निलम्बन गर्न वा निकाला गर्न महासभालाई सिफारिस गर्ने,
- संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव तथा अन्तर्राष्ट्रिय अदालतका न्यायाधीशको नियुक्तको लागि महासभासमक्ष सिफारिस गर्ने,
- सामरिक महत्वका क्षेत्रहरूमा जिम्मा जमानीका कार्यहरू गर्ने ।

संयुक्त राष्ट्र संघले अन्तर्राष्ट्रिय द्वन्द्वको कारण सृजना भएका धेरै समस्याहरूको समाधानका लागि मद्दत पुऱ्याएको छ । राष्ट्र संघीय जाँचबुझ आयोग, मेलमिलापकर्ता, हतियार निरीक्षकहरूको सहयोगबाट वार्ता एवं मेलमिलाप कायम गराई अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति अभिवृद्धिमा सहयोग पुऱ्याएको छ । राष्ट्र संघीय शान्ति स्थापक फौजको मद्दतबाट अन्तर्राष्ट्रिय द्वन्द्वलाई न्यूनिकरण गर्न र घटाउन मद्दत पुऱ्याएको पाइन्छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको विधान/रोम विधानले विधानका सदस्य नभएका राष्ट्रहरूको विषयको विवादहरू अदालत समक्ष प्रस्तुत गर्न राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषदलाई अनुमति प्रदान गरेको छ । सुडान रोम विधानको सदस्य राष्ट्र नभएकोले अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतले उक्त अधिकारको प्रयोग गर्न नसक्ने

भएकोले सुरक्षा परिषदले पहिलो पटक सन् २००५ को मार्च महिनामा उक्त अधिकार प्रयोग गर्दै १ जुलाई २००२ देखि सुडानको डारफार क्षेत्रमा देखा परेको समस्यालाई अदालत समक्ष प्रस्तुत गरेको छ ।

संरक्षणको दायित्व (Responsibility to Protect)

२८ अप्रिल २००६ को राष्ट्र संघ सुरक्षा परिषदको प्रस्ताव नं १६७४ ले विश्व शिखर सम्मेलनको प्रतिवेदन २००५ को अनुच्छेद १३८ र १३९ अनुसारका व्यवस्थालाई पुनर्पुष्टि गर्दै सुरक्षा परिषदले जाति हत्या, युद्ध अपराध, कुनै जातिलाई सफाया नै गर्ने कार्य र मानवता विरोधी अपराधको रोकथाम गर्ने दायित्व सुरक्षा परिषदलाई रहने निर्णय गन्यो । उक्त निर्णयमार्फत द्वन्द्वकालिन समयमा नागरिकहरूको संरक्षण गर्न आवश्यक कारबाही गर्ने सक्ते अधिकार सुरक्षा परिषदले प्रदान गरेको छ ।

निर्णयहरू (Resolutions)

बडापत्रको भाग ७ बमोजिम शान्तिप्रति आईपर्ने खतरा, शान्ति भंग हुने कार्य र शत्रुतापूर्ण आक्रमणका विरुद्ध सुरक्षा परिषदले कुनै प्रस्ताव उपर गरेका निर्णयहरू बाध्यकारी हुन्छन् । भाग ६ अन्तर्गत विवादको शान्तिपूर्ण समाधानका लागि भएका प्रयास एवं निर्णयहरू सदस्य राष्ट्रका लागि बाध्यकारी नहुने अन्तर्राष्ट्रिय कानुनको सिद्धान्त नै हो । सन् १९७१ मा अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयको नामिविया सम्बन्धी कानूनी रायमा र आष्ट्र संघ सुरक्षा परिषद्का निर्णयहरू सबै सदस्य देशका लागि बाध्यकारी हुने कुरा उल्लेख भएको छ ।

ग) आर्थिक तथा सामाजिक परिषद (Economic and Social Council)

बडापत्र अनुसार आर्थिक तथा सामाजिक परिषदले अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक तथा मानवीय क्षेत्रमा कार्य गर्दछ । यसले विश्वभरीका जनताको जीवनस्तर उठाउने, रोजगारी दिलाउने, शिक्षा तथा स्वास्थ्य क्षेत्रको विकास गर्ने, भाषा साँस्कृतिको उत्थान गर्ने कार्यहरू गर्दछ ।

परिषद्को स्थापना राष्ट्र संघको बडापत्रको धारा ६१ अनुसार भएको हो । राष्ट्र संघका प्रमुख तीन अंगमध्ये परिषदले १४ वटा विशिष्टिकृत निकायहरूको तथा अन्य साभेदारहरूको सहकार्यको समन्वय समेतको काम गर्दछ । परिषदले राष्ट्र संघीय कोष र कार्यक्रमहरूबाट प्रतिवेदनहरू लिने गर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक तथा सामाजिक मामिलाहरूमा विचार विमर्श र छलफल गर्ने केन्द्रिय निकायको रूपमा परिषद् रहेको छ । यसले आर्थिक, सामाजिक नीति निर्माण गरी त्यसको कार्यान्वयनको संयन्त्र निर्माण गर्दछ र सदस्य र आष्ट्रहरूलाई कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवारी प्रदान गर्दछ ।

काम, कर्तव्य र अधिकार (Power and Functions)

आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्का कार्यहरू देहाय बमोजिम छन् :

- जनताको जीवनस्तर सुधारका लागि रोजगारी र सामाजिक विकासका अवसर जुटाउने
- आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, शैक्षिक, स्वास्थ्यसम्बन्धी क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग बढाउन त्यस्त समस्याहरूको अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने तथा तत्सम्बन्धमा महासभा, सदस्य दे शहरू र विशिष्टिकृत निकायहरूलाई उपयुक्त सिफारिस गर्ने,

- अन्तर्राष्ट्रिय साँस्कृतिक तथा शैक्षिक सहयोग वृद्धिका कार्यहरू गर्ने,
- आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, मानवीय क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा आवश्यक व्यवस्था गर्न महासन्धिहरूको मस्यौदा तयार गरी कारबाहीका लागि महासभामा प्रस्तुत गर्ने,
- मानव अधिकारको प्रवर्द्धन र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा यसको संरक्षणका लागि सदस्य देशहरूमा आवश्यक सिफारिस गर्ने ।

परिषदले गर्ने कार्यहरू विस्तृत भएको कारण राष्ट्र संघीय प्रणाली अन्तर्गतका ७० प्रतिशत जनशक्ति र वित्तीय स्रोत यस अङ्गका लागि प्रयोग हुने गरेको छ । आफ्ना उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि यसले समय समयमा समिति तथा आयोगहरू गठन गर्ने गर्दछ । हाल यसमा ५४ सदस्य रहने व्यवस्था छ । अफ्रिकाबाट १४, एशियाबाट ११, ल्याटिन अमेरिकाबाट १०, पश्चिम यूरोप र अन्य महादेशबाट १३ र पूर्वी यूरोपका समाजवादी राष्ट्रहरूबाट ६ सदस्यहरू महासभाबाट निर्वाचन गरिने व्यवस्था छ । सदस्यहरू प्रत्येक वर्ष एक तिहाइका दरले ३ वर्षको लागि निर्वाचित हुन्छन् ।

आर्थिक तथा सामाजिक परिषदको सुधार (ECOSOC Reform)

संयुक्त राष्ट्र संघको सन् १९४५ मा स्थापना भएदेखि नै परिषदको कार्यक्षेत्र सुधारका सम्बन्धमा दर्जनौ प्रस्तावहरू उठाइएका पाइन्छन् । हालैका वर्षहरूमा राष्ट्र संघ प्रणाली अन्तर्गत विश्व आर्थिक व्यवस्था कायम राख्न र अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहयोगका क्षेत्र पहिचान गर्न परिषदले खेलेको भूमिकालाई महत्वपूर्ण मान्दै यसको सुधारको विषयमा संस्थागत तहबाट समेत सुभाव प्राप्त गरिएको र केही सुधारको प्रयासहरू समेत भएका छन् । सुधारको कदमको रूपमा महासभाको ५७ औं बैठकले स्थापना गरेको राष्ट्र संघ निर्णयहरूको एकिकृत र समन्वयात्मक रूपबाट कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने तदर्थ कार्यदलको गठन पनि हो । सन् १९९० मा महासभाका प्रमुख सम्मेलन कार्यान्वयन सम्बन्धी अनुगमन गर्न एवं एकिकृत र समन्वयात्मक रूपबाट काम गर्न परिषद् र यस अन्तर्गतका सहायक अंगहरूलाई जिम्मेवारी सुम्पेको थियो ।

२००५ को विश्व शिखर सम्मेलनको प्रतिवेदन अनुच्छेद १५५ र १५६ बाट विश्वका सरकार प्रमुख एवं राष्ट्र प्रमुखहरूले आर्थिक, सामाजिक परिषदलाई निम्नानुसारको आदेश दिएका छन् :

- अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मंजुर गरिएका विकासका लक्ष्यहरू एवं बितेका पन्थ वर्षमा राष्ट्र संघले शिखर सम्मेलन मार्फत गरेका निर्णयहरूको कार्यान्वयनबाट प्राप्त उपलब्धिहरूको मूल्यांकनका लागि वार्षिक रूपमा मन्त्रीस्तरीय बैठकको आयोजना गर्ने ।
- आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय क्षेत्र र मानवीय क्षेत्रमा विकास भएका अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका क्षेत्रमा सेवा गर्ने गुणस्तरीय मंचको रूपमा समीक्षा गर्न विकास सहयोग मञ्च गठन गरी बैठक आयोजना गर्ने

महासभाबाट भएका निर्णय कार्यान्वयनको लगतै पछि परिषदले मन्त्रीस्तरीय बैठक तथा बिकास सहयोग मञ्चहरूको बैठकमा परिषदको सहभागीता जस्ता विषयहरूको सहभागीताको प्रारूप तयार गर्न तय गर्ने काम गरेको छ । यसको कार्यक्षेत्रको सुधारका प्रयासहरूलाई आत्मसाथ गर्न परिषद् कृयाशील रहेको पाइन्छ ।

घ) जिम्मा जमानी परिषद् (Trusteeship Council)

स्वशासित नभएका क्षेत्रहरूको प्रशासन स्थानीय वासिन्दाको हित अनुकूल सञ्चालन भएको सुनिश्चित गर्न तथा अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति कायम गर्ने उद्देश्यले गठित जिम्मा जमानी परिषद् संयुक्त राष्ट्र संघ अन्तर्गतको प्रमुख अंग हो । संयुक्त राष्ट्र संघ अन्तर्गत जिम्मा जमानीमा राखिएको क्षेत्र तथा दोश्रो विश्व युद्धका कारण प्राप्त भएका क्षेत्रहरू कुनै स्वतन्त्र भई सकेका र कतिपय क्षेत्रहरू स्वशासन ग्रहण गरेर वा छिमे की राष्ट्रसँग मिलेर स्वतन्त्रता प्राप्त गरिसकेको छन् । सन् १९९४ मा संयुक्त राष्ट्र संघको सदस्य बनेको देश पलाउ (Palau) जिम्मा जमानी अन्तर्गत रहेको अन्तिम राष्ट्र थियो ।

अन्तर्राष्ट्रिय जिम्मा जमानी प्रणाली स्थापनाका लागि राष्ट्र संघको बडापत्रले प्रमुख अङ्गका रूपमा जिम्मा जमानी परिषद्को व्यवस्था गरेको छ । जिम्मा जमानी क्षेत्रमा सञ्चालीत प्रशासनको रेखदेख, नियन्त्रण र सुपरिवेक्षण समेतको दायित्व निर्वाह गर्नु यस परिषद्को प्रमुख कार्य हो । जिम्मा जमानी क्षेत्रमा वसो वास गर्ने जनताको विकास र हितका लागि काम गर्न र त्यस्ता क्षेत्रहरूलाई स्वशासन र स्वायत्त बनाई विकास तर्फ अग्रसर गराउनु यस परिषद्को मुख्य जिम्मावारी हो । जिम्मा जमानी प्रणालीको सफलता यस अन्तर्गत रहेका सबै क्षेत्रहरू स्वाधीन भएवाट र छिमेकी स्वतन्त्र राष्ट्रसँग गाभिएबाट नै पुष्टि हुन गएको छ र यसको प्रयोजन समेत समाप्त भएको छ । त्यसैले मार्च २००५ मा राष्ट्र संघका तत्कालीन महासिंचव कोफी अन्नानले संयुक्त राष्ट्र संघको सुधारका लागि एक प्रस्ताव पेश गरी ट्रष्ट परिषद्लाई यसबाट हटाउने प्रस्ताव पेश भएको थियो ।

ङ) अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालय/ अदालत (International Court of Justice)

संयुक्त राष्ट्रसंघको महत्वपूर्ण अंगको रूपमा रहेको अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयको सम्बन्धमा अर्को परिच्छेदमा विस्तृत रूपमा चर्चा गरेकोले यहाँ उल्लेखित गरिएको छैन ।

च) सचिवालय (Secretariat)

सचिवालय संयुक्त राष्ट्रसंघको एक प्रमुख अङ्ग हो । यसले संयुक्त राष्ट्र संघका अन्य अङ्गहरूलाई सेवा उपलब्ध गराउँछ र उनीहरूले तयार गरेका नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन तथा प्रशासन गर्दछ । यसले संगठनको दैनिक प्रशासनको कार्य गर्दछ । यसको केन्द्रीय कार्यालय न्यूयोर्कमा छ । अदिस अवावा, बैंकक, बेरुत, जेनेभा, नौरोबी, साण्टीयागो र भियानाका अतिरिक्त विश्वभरी यसका विभिन्न कार्यालयहरू रहेका छन् । यसको प्रशासकिय प्रमुखको रूपमा महासचिवको व्यवस्था रहेको छ । महासचिवको नियुक्ति सुरक्षा परिषद्को सिफारिसमा महासभाबाट पाँच बर्षको लागि हुने गर्दछ । निजको पुनर्नियुक्ति पनि हुन सक्छ ।

महासचिवले संयुक्त राष्ट्र संघले भेल्नु परेका सबै समस्याका क्षेत्रमा काम गर्नु पर्दछ । शान्ति स्थापना गर्ने देखि लिएर अन्तर्राष्ट्रिय विवादहरूमा मध्यस्थको भूमिकासम्म तथा आर्थिक तथा सामाजिक समस्या र प्रवृत्तिहरूको अध्ययनदेखि लिएर मानव अधिकार तथा दिगो विकासको प्रवर्द्धन समेतका क्षेत्रमा महासचिवले काम गर्नु पर्दछ । संयुक्त राष्ट्र संघका अन्य कर्मचारीहरू पनि संयुक्त राष्ट्र संघका कृयाकलापहरूको विश्वव्यापी प्रचार प्रसार गर्ने, विश्वव्यापी चासोका विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनहरू आयोजना गर्ने तथा भाषणहरूको अनुवाद गर्ने एवम् लिखतहरू संयुक्त राष्ट्र संघका आधिकारिक भाषामा अनुवाद गर्ने लगायतका काममा व्यस्त रहन्छन् ।

सचिवालयमा विश्वका १७० देशका करीब ८९०० कर्मचारीहरू रहेका छन् । संयुक्त राष्ट्र संघका अन्तर्राष्ट्रिय कर्मचारीहरू, स्टाफ सदस्यहरू एवम् महासचिव केवल संयुक्त राष्ट्र संघप्रति मात्र जवाफदेही रहन्छन् । उनीहरूले अन्य सरकार वा कुनै नियकाबाट कुनै प्रकारको प्रभावमा नपर्ने र निर्देशनहरू प्राप्त नगर्ने गरी शपथ ग्रहण गरेका हुन्छन् ।

परिचय

३

अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालय/अदालत

(International Court of Justice)

अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालय/अदालत (International Court of Justice)

अन्तर्राष्ट्रिय अदालत जसलाई विश्व अदालत पनि भनिन्छ, संयुक्त राष्ट्र संघको एक प्रमुख अंग र विश्व न्यायालय हो। निदरल्याण्डको राजधानी द हेगमा रहेको यो अदालतको प्रमुख कार्य सदस्य राष्ट्रहरूले प्रस्तुत गरेका विवादहरूको निर्णय गर्ने र कानूनी प्रश्नहरूमा राष्ट्र संघका अङ्गहरू तथा विशिष्टिकृत निकायहरूलाई कानूनी राय प्रदान गर्ने कार्य गर्दछ। अन्तर्राष्ट्रिय अदालत अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत होइन। संयुक्त राष्ट्र संघको विधान अनुसार सन् १९४५ मा स्थापना भएको र १९४६ देखि कार्यारम्भ गरेको यो अदालतको आफ्नो विधान पनि रहेको छ। यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्थायी न्यायालयको उत्तराधिकारी संस्थाको रूपबाट चिनिन्छ।

गठन (Composition)

अन्तर्राष्ट्रिय अदालतको गठन १५ जना स्वतन्त्र न्यायाधीशहरूद्वारा हुने व्यवस्था छ। न्यायाधीशहरूको राष्ट्रियताको ध्यान नदिई सदस्य देशको सर्वोच्च न्यायिक निकायमा पुग्न सक्ने योग्यता भएका व्यक्तिहरू मध्येबाट छनौट गरिन्छ। राष्ट्रिय समूहद्वारा मनोनित भई स्थायी मध्यस्थता सम्बन्धी अदालतको सूचिमा परेका व्यक्तिहरू मध्येबाट सुरक्षा परिषद्को सिफारिशमा महासभाले न्यायाधीशहरूको निर्वाचन गर्दछ। न्यायाधीशहरू ९ वर्षको कार्यकालको लागि निर्वाचित हुन्छन् र दुई अवधिको लागि पुनः नियुक्त हुन सक्छन्। निर्वाचन प्रत्येक तीन वर्षमा गरिन्छ। न्यायाधीशहरूले आफूमध्येबाट ३ वर्षको लागि एकजना अध्यक्ष र उपाध्यक्षको निर्वाचन गर्दछन्।

एउटै देशका एकमन्दा बढी व्यक्ति न्यायाधीशको रूपमा निर्वाचित हुन सक्दैनन्। धारा ९ अनुसार न्यायाधीशको निर्वाचन गर्दा सबै प्रमुख सभ्यता र कानून प्रणालीको प्रतितिथित्व गराउने प्रचलन रहेको छ। यसको अर्थ कमन ल प्रणाली, सिभिल ल प्रणाली, समाजवादी कानून प्रणाली समेतको प्रतिनिधित्व गराउने व्यवस्था छ। व्यवहारमा सुरक्षा परिषद्का पाँच मध्ये चार स्थायी राष्ट्रहरू फ्रान्स, रूस, बेलायत र अमेरिकाका १/१ जना न्यायाधीशहरू नियुक्त गर्ने प्रचलन सन् १९६० देखि शुरू भएको छ। चीन यसको अपवादको रूपमा रहेको छ। चीन सन् १९६७ देखि १९८५ सम्म न्यायाधीशको उम्मेदवारी नदिएकोले गर्दा आफ्नो प्रतिनिधित्व गराउनबाट अलग भयो। भू-राजनीतिक आधारमा प्रतिनिधित्व हुने विधानमा व्यवस्था नभए पनि त्यसरी नै प्रतिनिधित्व हुँदै आएको पाइन्छ। अदालतका सदस्य राष्ट्रहरूले कुनै न्यायाधीशहरूहाटाउने गरी सर्वसम्मत निर्णय गरेमा न्यायाधीश आफ्नो पदबाट मुक्त हुने व्यवस्था छ। यस्तो व्यवस्था भएको भए तापनि अन्तर्राष्ट्रिय अदालतका न्यायाधीशहरूको स्वतन्त्रतामा माथि प्रश्न उठाएको पाइन्छ। उदाहरणका लागि निकारागुवाको मुद्दामा संयुक्त राज्य अमेरिकाले पूर्वी युरोपका देशहरूको प्रतिनिधित्व रहेकोले गर्दा संवेदनशील लिखितहरू अदालत समक्ष प्रस्तुत गर्न नसकिने भनी विज्ञप्ती जारी गरेको थियो।

अदालतमा न्यायाधीशरूले निर्णय गर्दा संयुक्त रूपमा वा छुट्टा छुट्टै रूपमा आफ्नो राय लेख्छन् । निर्णय/फैसला र कानूनी राय व्यक्त गर्दा बहुमतको आधारमा हुने व्यवस्था छ । न्यायाधीशहरूले आफ्नो छुट्टै फरक राय पनि व्यक्ति गर्न सक्छन् ।

अस्थायी न्यायाधीशहरू (Ad hoc judges)

अदालतको विधानको धारा ३१ मा अस्थायी न्यायाधीशहरू सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । यदि आफ्नो राष्ट्रियताको न्यायाधीश बेच्चमा नभएमा पक्ष राष्ट्रले अस्थायी न्यायाधीश राख्न पाइने व्यवस्था छ । यस्ता अस्थायी न्यायाधीशलाई उक्त मुद्दाका सम्बन्धमा अरु न्यायाधीश सरहका सबै अधिकाहरू प्राप्त हुन्छन् यस व्यवस्था अनुसार एउटा विवादको सुनुवाई गर्न बढीमा सत्रजना न्यायाधीशहरू सहभागी हुन सक्छन् ।

यो पद्धति कुनै राष्ट्रको आफ्नो घरेलु पद्धति भन्दा भिन्न देखिन्छ । यसको पद्धतिको उद्देश्य राज्यलाई आफ्नो देशको विवाद अदालत समक्ष प्रस्तुत गर्ने प्रोत्साहित गर्नु हो । उदाहरणका लागि कुनै न्यायाधीशले आफ्नो देशसँग सम्बन्धित विवादको सुनुवाई गर्न दिने हो भने उसले आफ्ना समकक्षी न्यायाधीशसँग सम्बन्धित विवादका सम्बन्धमा आफ्नो देशको राष्ट्रिय दृष्टिकोण बारे प्रष्ट पार्न सक्छ । त्यसैले यस्तो अवस्था सिर्जना भएमा राष्ट्रले अदालत सामु विवाद ल्याउन प्रेरित हुन्छन् भनी अस्थायी न्यायाधीशको व्यवस्था गरिएको हो भन्ने तर्क दिने गरिन्छ । व्यवहारमा प्राय अस्थायी न्यायाधीशहरूले आफूलाई मनोनयन गर्ने राष्ट्रको पक्षमा नै मत दिने गरेको पाइन्छ ।

कार्यकक्ष/चेम्बर (Chambers)

सामान्यतया अदालतको सुनुवाई फुल वेच्च/पूर्ण इजलासबाट हुन्छ । अदालतको विधानको धारा २६ देखि २९ सम्मले अदालतलाई ३ देखि ५ जना सम्म न्यायाधीश रहने सानो च्याम्बरमा पनि सुनुवाई गर्ने अनुमति प्रदान गर्दछ । च्याम्बरमा सुनुवाईका लागि ३ देखि ५ जना सम्म न्यायाधीश रहन्छन् । विधानको धारा २६ ले दुई प्रकारका च्याम्बरको व्यवस्था गरेको छ । पहिलो हो विशेष प्रकृतिका मुद्दा हेर्ने च्याम्बर र दोस्रो अस्थायी च्याम्बर जसले खास प्रकृतिका मुद्दाको सुनुवाई गर्दछ । सन् १९९३ मा विशेष च्याम्बरको गठन गरिएको थियो । विधानको धारा २६(१) अनुसार वातावरण सम्बन्धि विषयमा सुनुवाई गर्न विशेष च्याम्बर गठन गरिएको भए पनि सो च्याम्बर प्रयोगमा भने आएन ।

अस्थायी च्याम्बर भने बारम्बार गठन गरिन्छ । उदाहरणका लागि अमेरिका विरुद्ध क्यानडा भएको खाडी क्षेत्रको विवाद हेर्न गठन गरिएको थियो । यो विवादमा अदालतले मुद्दाका पक्षहरू आफूले रोजेको न्यायाधीश नतोके मुद्दा फिर्ता गर्ने कुरा समेत गरेका थिए । पूर्ण इजलासको फैसला भन्दा च्याम्बरको फैसलाको अधिकारिता कम रहन सक्छ अथावा यस्तो च्याम्बरले गरेको फैसलामा विभिन्न सांस्कृतिक र कानूनी दृष्टिकोणका कारण विश्वव्यापी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सही व्याख्या नहुन सक्छ । यद्यपी साना च्याम्बर गठनले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरका विवाद समाधानको लागि तुलो मद्दत पुऱ्याउँछ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघ बडापत्रको धारा ९३ अनुसार संयुक्त राष्ट्र संघका १९२ सदस्य राष्ट्रहरू नै अन्तर्राष्ट्रिय अदालतको विधानका स्वतः पक्ष राष्ट्र हुन । बडापत्रको धारा ९३(२) ले व्यवस्था गरे अनुसारको कार्यविधि अपनाई राष्ट्रसंघको सदस्य नभएका राष्ट्रहरू पनि अदालतका पक्ष हुन सक्छन् । सुरक्षा परिषद्को सिफारिशमा

प्रत्येक पटक महासभाले निर्धारण गरे बमोजिमका शर्तहस्तको आधारमा यस अदालतको सदस्य हुन सक्ने व्यवस्था छ । यसै आधारमा संयुक्त राष्ट्र संघको सदस्य नभए पनि सन् १९४८ देखि स्वीजरल्याण्ड, सन् १९४९ देखि लिकटेन्स्टाइन र सन् १९५३ देखि सनमारिनो र सन् १९८८ मा नाउरु यस अदालतको विधानका पक्ष राष्ट्रहरू बनेका छन् । एकपटक अदालतको पक्ष राष्ट्र बनिसकेपछि अदालतमा मुद्दा सुनुवाईको अधिकार रहन्छ तर अदालतको पक्ष राष्ट्र बन्दैमा स्वतः विवादका लागि क्षेत्राधिकार भने त्यस्तो राष्ट्रलाई प्राप्त हुँदैन । अदालतको क्षेत्राधिकार दुई प्रकारका विवादका लागि प्रभावकारी हुन्छ । पहिलो हो राष्ट्रहस्तीचको विवादको विषय र दोस्रो अदालतको राय लिने विषय ।

दुई राष्ट्रबीचको विवाद सुनुवाई (Contentious issues)

राष्ट्रहस्तीच मिल्न नसकेको वा समाधान हुन नसकेको विवादको समाधानका लागि राष्ट्रिले त्यस्तो विवादलाई आफू पक्ष राष्ट्र भएको आधार समेत उल्लेख गरी त्यस्तै किसिमको दायित्व लिने राज्यका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अदालत समक्ष विवाद प्रस्तुत गर्न सक्छ । अदालतको पक्ष बनेका सदस्य राष्ट्रको हकमा मात्र यस्तो विवाद सुनुवाईका लागि प्रस्तुत गर्न सक्ने अधिकार रहन्छ । व्यक्तिहरू, संघ संस्थाहरू, संघिय राज्यको कुनै भाग, गैर सरकारी संस्थाहरू, राष्ट्रसंघका अंगहरू, जातीय आत्म निर्णयको अधिकार प्राप्त गरेका समूहहरूले अदालतको क्षेत्राधिकार सोभै प्राप्त गर्न सक्तैनन । तर अदालतले सार्वजनिक प्रकृतिका अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहस्ताट आवश्यक सूचना भने लिन सक्छ । एउटा राष्ट्रलाई अर्को राष्ट्र विरुद्ध सरोकार वा चासो नभएका विषयहरू (non-state interests) अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र ल्याउन सक्ने देखिदैन । उदाहरणका लागि एउटा राष्ट्रका नागरिकलाई अर्को राष्ट्रभित्र कुट्नैतिक संरक्षण प्रदान नगरेको विषय अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्न सक्तैन ।

कानूनी विवाद सुनुवाईको लागि अदालतको क्षेत्राधिकार महत्वपूर्ण विषय हो । अदालतको सन्दर्भमा क्षेत्राधिकार त्यस्तो शक्ति वा अधिकार हो जसबाट अदालतले आफू समक्ष पेश भएको कुनै पनि विवादको तथ्य वा कानूनी प्रश्नको पक्षहस्ताई बन्धनकारी हुने निर्णय दिन सक्छ । अन्तर्राष्ट्रिय अदालतको सन्दर्भमा क्षेत्राधिकारको प्रमुख आधार राष्ट्रहस्तको स्पष्ट सहमति नै हो । यस्तो सहमति राज्यहस्तीच सम्पन्न संभौता वा राज्यको एकतर्फी घोषणामा अभिव्यक्त भएको हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय अदालतको विधानको धारा ३६ मा उल्लेख भए अनुसार अदालतको क्षेत्राधिकारको निम्नलिखित चार आधारहरू छन् :-

- पहिलो, अदालतको विधानको धारा ३६(१) बमोजिम विधानको पक्ष राष्ट्रहरू बीच उत्पन्न भएका कुनै पनि विवादहरू पक्षहस्तले विशेष संभौता वा सहमतिद्वारा कुनै पनि समयमा अदालत समक्ष प्रस्तुत गर्न सक्छन् । यसलाई अनिवार्य क्षेत्राधिकार भन्दा पक्षराष्ट्रहस्तको सहमतिका आधारमा क्रियाशील रहने अधिकार क्षेत्र भन्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । यसलाई अदालतको क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्ने र निर्णय कार्यान्वयन गर्ने प्रभावकारी माध्यमका रूपमा लिइन्छ । पहिले नै कुनै संभौता नभई वा अदालतको अनिवार्य क्षेत्राधिकारलाई स्वीकार नगरी आफूबीच उत्पन्न विवाद समाधानका लागि राज्यहस्तले आपसी संभौता वा सहमतिवाट अदालतको क्षेत्राधिकार स्वीकार गरेको सूचना अदालतलाई दिएमा अदालतले क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्दछ । यसरी गरिएको निर्णय दुवै राष्ट्रलाई मान्य कर लाग्छ वा वन्धकारी हुन्छ ।
- दोस्रो, अदालतको विधानको धारा ३६(१) बमोजिम कुनै सधि वा महासन्धिका सम्बन्धमा उत्पन्न हुने कुनै विवाद सुनुवाई गर्न अदालतलाई क्षेत्राधिकार सुमिएको प्रावधान उल्लेख भएमा अदालतले

त्यस्तो विवादको सुनुवाई गर्दछ र त्यसरी गरिने सुनुवाई स्वेच्छिक क्षेत्राधिकार अन्तर्गत कायम हुन्छ । अधिकांश सन्धि महासन्धिहस्ता विवाद समाधानका उपायको उल्लेख भएको प्रावधान राख्ने प्रचलन नै रहेको छ । विवाद उत्पन्न हुनुभन्दा अगावै पछि उत्पन्न हुन सक्ने विवादलाई अदालतमा सुन्मिन्छ भने अदालतले यस्तो क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्दछ । कुटनैतिक सम्बन्ध सम्बन्धी भियना महासन्धि, १९६१ सामुद्रिक कानून सम्बन्धि सन् १९८२ को संयुक्त राष्ट्र संघीय महासन्धिमा यस्ता प्रावधानहरू राखेको पाइन्छ । इरानी वन्धक विषयमा संयुक्त राज्य अमेरिकाले प्रस्तुत गरेको विवादमा इरानले न त सुनुवाइमा भाग लियो न अदालतको निर्णय नै स्वीकार गन्यो । यो विवाद कुटनैतिक सम्बन्ध सम्बन्धि भियना महासन्धि, १९६१ अन्तर्गतका प्रावधान बमोजिम अमेरिकाले प्रस्तुत गरेको थियो । धेरै जसो आधुनिक सन्धिपत्रहरूले विवाद समाधानका उपायमा मध्यस्थतालाई स्वीकार गरेको पाइन्छ ।

- तेस्रो, अदालतको विधानको धारा ३६(२) अनुसार सो विधानका पक्ष राष्ट्रहरूले कुनै पनि समयमा घोषणा गरी कानूनी विवादमा त्यस्तै किसिमको दायित्व लिने राज्यका सम्बन्धमा स्वतः र विना कुनै विशेष संभौता अदालतको अनिवार्य क्षेत्राधिकार स्वीकार गर्न सक्छन् । आजभोलि धेरैजसो संभौता वा सन्धिले निश्चित प्रकृतिका विवादलाई अदालतको क्षेत्राधिकारमा लाने सम्बन्धमा मौन रहने गरेको पाइन्छ । पारस्पारिकताको सिद्धान्तका आधारमा अदालतको क्षेत्राधिकार सीमित गर्ने प्रचालन बढेको छ । अदालतको अनिवार्य क्षेत्राधिकार स्वीकार गरी घोषणा गर्ने राज्यहरूले कुनै आरक्षण वा शर्त राखेर वा नराखी पनि घोषणा गर्दछन् । सुरक्षा परिषद्का स्थायी सदस्यहरू मध्ये संयुक्त अधिराज्यले मात्र यस्तो घोषणा गरेको छ । निकारागुवाको विवाद पछि विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले अनिवार्य क्षेत्राधिकार स्वीकार गर्ने प्रचालन बढेको छ । औद्योगिक राष्ट्रहरूले भने अनिवार्य क्षेत्राधिकार स्वीकार गर्ने र पछि फिर्ता लिने प्रवृत्ति बढेका पाइन्छ । उदाहरणका लागि अमेरिका र अष्ट्रेलियाले सन् २००२ मा इष्टिमोरको सामुद्रिक सीमा सम्बन्धी विवादमा अदालतको क्षेत्राधिकार त्याग गरेको पाइन्छ ।
- अदालतको विधानको धारा ३६(५) ले स्थायी अन्तर्राष्ट्रिय अदालतको विधान बमोजिम उक्त अदालतको अनिवार्य क्षेत्राधिकार स्वीकार गर्ने राज्यहरूले वर्तमान अदालतको पनि अनिवार्य क्षेत्राधिकार कायम रहने व्यवस्था गरेको छ । यसलाई सरेको क्षेत्राधिकार पनि भन्ने गरिन्छ ।
- माथि उल्लेखित आधारका अतिरिक्त सामान्य घोषणापत्रबाट पनि अदालतको अनिवार्य क्षेत्राधिकार स्वीकार गर्न सकिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय अदालतले सन् १९४९ को कफर्यु च्यानल विवादमा अल्वनियाले विशेष घोषणा गरी विवाद सुनुवाइका लागि अदालतले क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्ने गरी गरेको घोषणालाई स्वीकृति जनाई क्षेत्राधिकार स्वीकार गरेको थियो ।

कानूनी राय (Advisory Opinion)

आफू समक्ष आएका कानूनी विषयमा राय प्रदान गर्नु अदालतको अर्को प्रमुख कार्य हो । संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रको धारा ९२ (२) मा संयुक्त राष्ट्र संघका अङ्गहरू तथा विशिष्टकीकृत संस्थाहरूले कानूनी रायका लागि अदालतलाई अनुरोध गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ भने अदालतको विधानको धारा ६५ ले पनि संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र बमोजिम माग भएमा कानूनी राय उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । अदालतले संयुक्त राष्ट्र संघका प्रमुख अङ्गहरू सबैलाई र महासभाले अस्तियारी प्रदान गरेका विशिष्टकृत संस्थाहरूलाई कानूनी राय उपलब्ध गराउँछ । विशिष्टकृत संस्थाहरूले कानूनी राय माग गर्दा तीन वटा शर्तहरू पूरा गर्नु पर्ने कुरा आणविक शस्त्र सम्बन्धी कानूनी रायमा अदालतले उल्लेख गरेको छ । ती

शर्तहस्ता त्यस्तो निकायलाई महासभाले कानूनी राय माग गर्न अखित्यारी प्रदान गरेको हुनु पर्ने, राय माग गरिएको विषय कानूनी विषय हुनु पर्ने र त्यस्तो प्रश्न उक्त निकायको कार्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित भएको हुनु पर्ने रहेका छन् ।

संयुक्त राष्ट्र संघ प्रणालीमा आउन सक्ने कानूनी जटिलताहस्ता राय प्राप्त गर्न यस किसिमको व्यवस्था भएको हो । सिद्धान्ततः अदालतले प्रदान गर्ने कानूनी राय परामर्शदायी प्रकृतिको हुने गर्दछ यद्यपी यसलाई अन्तर्यन्त महत्वपूर्ण र विशेष सम्मानका साथ हेर्ने गरिन्छ । कतिपय संस्थाहस्तले अदालतले प्रदान गरेको कानूनी राय बाध्यकारी हुने उल्लेख समेत गर्ने गरेको पाइन्छ तापनि यसको राय कानूनी रूपले बन्धनकारी भने हुँदैन । तर यसको अर्थ त्यस्तो रायको कानूनी महत्व हुँदैन भन्ने चाहिं होइन । किनकी यो विश्व संस्थाको कानूनी अङ्ग हो र यसले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका विषयमा दिएको राय अन्तर्राष्ट्रिय कानूनप्रतिको आधिकारिक दृष्टिकोण हो । अदालतले राय प्रदान गर्दा पनि विवाद समाधान गर्दा अपनाउने प्रकृया र कार्यविधि नै अपनाउँछ ।

लागू हुने कानून (Law applied)

मुद्दाहस्तको फैसला गर्दा अदालतले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको आधारमा गर्दछ । अदालतको विधानको धारा ३८ ले अदालतले आफूसमक्ष परेका मुद्दाहस्तको फैसला गर्दा देहाय बमोजिमका कानूनहस्तको प्रयोग गर्ने व्यवस्था गरेको छ:

- पक्ष राष्ट्रहस्तले स्पष्ट रूपमा नियमहरू प्रतिपादन गर्ने गरी गरेको सामान्य वा विशेष अन्तर्राष्ट्रिय महासम्बन्धहरू,
- कानूनको रूपमा पालना गरिएका अन्तर्राष्ट्रिय प्रथा
- सभ्य मुलुकरूले मान्यता दिएका कानूनका सामान्य सिद्धान्तहरू
- अदालतका पूर्व निर्णयहरू
- विद्वानका आलेखहरू

अदालत आफ्ना पूर्व निर्णयहरू मान्न बाध्य भने हुँदैन । यस्तै अदालतले दुवै पक्ष राजी भएर अदालतलाई अधिकार दिएमा अदालतले परिस्थितिका आधारमा न्यायोचित निर्णय गर्न पनि सक्दछ । अदालतका निर्णयहरू सम्बन्धित मुद्दामा मुद्दाका पक्षहस्तलाई मात्र लागू हुन्छन् ।

कार्यविधि (Procedure)

अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयलाई आफ्नो नियम आफै बनाउने अधिकार बिधानको धारा ३० ले प्रदान गरेको छ । यसले सन् १९७८ मा आफ्नो नियम (Rules of the International Court of Justice, 1978) बनाएको छ । यो नियम २००५ मा संशोधन भएको छ । अदालतमा मुद्दा सम्बन्धी कार्यविधि औपचारिक हुन्छ । अदालतको क्षेत्राधिकारको सीमामा रही पक्षले लिखित रूपमा आफ्नो मुद्दाहरू तथा तर्कहरू पेश गर्दछन् । खुल्ला सुनुवाई गरी अदालतले आफ्नो फैसला प्रदान गर्दछ ।

प्रारम्भिक असहमति (Preliminary objection)

अदालतको क्षेत्राधिकार स्वीकार नगर्ने विपक्षीले अदालतको क्षेत्राधिकारको सम्बन्धमा प्रारम्भीक असहमति व्यक्त गर्न सक्दछ । यस्ता असहमतिलाई मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गर्नु अगावै दुङ्गो लगाइन्छ । यस्ता असहमतिहरू लिखित रूपमा व्यक्त गर्नु पर्दछ । यस्ता असहमतिहरू अदालतको क्षेत्राधिकार, मुद्दाको दर्ता र कारवाही वा मुद्दामा कानूनी प्रश्न नभएको भन्ने जस्ता आधारमा दर्ता हुने गर्दछन् । उक्त मुद्दा दर्ता गर्न मिल्ने गरी अदालतले फैसला गरेमा त्यस मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश गरी कारवाही सुरू हुन्छ । मुद्दाको सुनुवाई हुँदा निवेदकले अन्तरिम प्रकारको आदेश पनि माग गर्न सक्छ । अदालतले प्रारम्भिक रूपमा नै त्यस्तो आदेश जारी गर्न आवश्यक देखेमा त्यस्ता आदेशहरू पनि जारी गर्न सक्दछ ।

उपस्थितिको निवेदन (Application to intervene)

अदालतमा मुद्दा चल्दै गर्दा अर्को पक्षको हक हितमा समेत असर परेमा त्यस्तो पक्षले उक्त मुद्दामा भाग लिन पाउन अदालत समक्ष निवेदन दिन सक्दछ । अदालतले आवश्यक देखेमा त्यस्तो पक्षलाई पनि मुद्दाको पक्ष बन्न आदेश दिन सक्छ । यसरी आदेश भएमा त्यस्तो पक्ष पनि मुद्दाको पक्ष कायम हुन्छ ।

फैसला र उपचार (Judgement & remedy)

मुद्दामा सुनुवाई समाप्त भए पछि अदालतले बहुमतका आधारमा निर्णय प्रदान गर्दछ । न्यायाधीशहरूले बहुमतको निर्णयमा सहमत तर त्यसको तर्कमा असहमत भएमा आफ्नो छुट्टै राय लेख्न र निर्णयमा नै असहमत भएमा फरक मत लेख्न सक्दछन् । अदालतको निर्णय उपर पुनरावेदनको व्यवस्था छैन तर पक्षले निर्णयमा भएको कुनै विषयको कुनै अर्थ वा क्षेत्रकोको बारेमा कुनै विवाद भएमा स्पष्ट पार्न अदालतलाई अनुरोध गर्न सक्दछ ।

परिचय

8

सन्दिसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताहरू

अन्तर्राष्ट्रिय कानून र राष्ट्रिय कानूनको सम्बन्धको बारेमा विधिशास्त्रीहस्तीच मैतक्यता रहेको पाइँदैन । कसैले यसलाई एकै प्रणालीको रूपमा हेरेका छन भने कसैले यी दुई कानूनलाई पृथक पृथक रूपमा लिएका पाइन्छन् । यी दुई कानूनका सम्बन्धका बारेमा निम्न बमोजिमका सिद्धान्तहरू रहेका छनः

एकत्ववाद (Monism)

यस सिद्धान्तले राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय कानून एकै प्रणालीका दुई स्वरूप हुन भन्ने मान्यता राख्दछ । यस सिद्धान्त अनुसार राष्ट्रिय कानूनभन्दा अन्तर्राष्ट्रिय कानून तुलो हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले राष्ट्रहस्तो सम्बन्ध निर्धारण गर्दछ र राष्ट्रिय कानूनले व्यक्तिहस्तो सम्बन्ध निर्धारण गर्दछ । दुवैको विषयसम्म व्यक्ति नै भएकोले यी दुई कानूनहरू एकै प्रणाली अन्तर्गतका दुई स्वरूपमात्र हुन यी दुई बीच भिन्नता छैन भन्ने मान्यता यस सिद्धान्तको रहेको छ ।

द्वेत्वाद (Dualism)

अन्तर्राष्ट्रिय कानून र राष्ट्रिय कानूनका श्रेत, विषयहरू र प्रकृतिमा फरक छन । त्यसैले यी अलग अलग र आ-आफ्नै हैसियत भएका कानून हुन भन्ने मान्यता यस सिद्धान्तले राख्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका श्रेत अन्तर्राष्ट्रिय प्रथाहरू हुन, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले राष्ट्रहस्तो सम्बन्ध सञ्चालन गर्दछन र यी सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राष्ट्रहरू बीच लागू हुन्छन् । तसर्थ अन्तर्राष्ट्रिय कानून कमजोर कानून हो । तर राष्ट्रिय कानूनका श्रेतहरू राष्ट्रिय सीमा भित्र विकसित भएका प्रथाहरू तथा विधायिकी कानूनहरू हुन, राष्ट्रिय कानूनले व्यक्तिहरू र व्यक्ति र सरकारको सम्बन्ध सञ्चालन गर्दछ र यो सार्वभौमसत्ता सम्पन्न राष्ट्रभित्र लागू हुन्छ । यसको कार्यान्वयन संयन्त्र प्रभावकारी हुन्छ । तसर्थ राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय कानून स्वतन्त्र र फरक कानून हुन भन्ने मान्यता यस सिद्धान्तले राख्छ ।

स्थानान्तरणको सिद्धान्त (Theory of Transformation)

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहस्ता रहेका नियमहस्ताई राष्ट्रिय कानूनमा स्थानान्तरण गरेर मात्र कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ । यी आफै कार्यान्वयन हुँदैन, यो स्थानान्तरण केवल औपचारिक स्थानान्तरण मात्र होइन, यो सारवान स्थानान्तरण हो भन्ने मान्यता यस सिद्धान्तको रहेको छ । यस सिद्धान्त अनुसार स्थानान्तरण नगरेसम्म अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको राष्ट्रिय कानूनमा कुनै स्थान रहँदैन ।

प्रत्यायोजनको सिद्धान्त (Theory of delegation)

यस सिद्धान्तले अन्तर्राष्ट्रिय कानूलाई सर्वोच्च कानून मान्दछ र यसले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय कानूनका संविधान तथा कानूनहस्ताई अधिकार प्रत्यायोजन गर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनलाई राष्ट्रिय कानूनमा कार्यान्वयन गर्न स्थानान्तरण गरिरहनु पर्देन किनकी यो एकै

प्रणालीको विषय हो र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको कार्यान्वयन राष्ट्रिय कानूनसम्मको विस्तार मात्र हो भन्ने मान्यता यस सिद्धान्तको रहेको पाइन्छ ।

समन्वयको सिद्धान्त (Harmonization Theory)

यस सिद्धान्तले अन्तर्राष्ट्रिय कानून र राष्ट्रिय कानून दुवैको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्दै यी दुवैको उत्तिकै महत्व दिन्छ । यी दुवै कानूनको अस्तित्वलाई स्वीकार गर्दै यी दुवैबीचका समुचित समन्वय गर्दै कानूनको व्याख्या गर्नु पर्ने मान्यता यस सिद्धान्तको रहेको छ ।

सन्धिहरूको कानून सम्बन्धी भियाना महासन्धि, १९६९

सन्धिको निर्माण यसका पक्षहरूले नै गर्ने र यसको कार्यान्वयन पनि पक्षहरूले नै गर्ने भएकोले सन्धि निर्माण र यसको कार्यान्वयन जस्ता विषयहरू पक्षको इच्छामा नै निर्भर हुने गर्दछन् । सन्धि राष्ट्रहरूको सम्बन्ध सञ्चालनको प्रमुख र वस्तुगत आधार भएकोले राष्ट्रहरू बीच सन्धिका सम्बन्धमा प्रथाजनित नियमहरू प्रचलित थिए । प्रथाजनित नियमहरू समेतलाई समेटेर सन् १९६९ मा सन्धिहरूको कानून सम्बन्धमा छुट्टै सन्धिको निर्माण भएको छ । भियानामा सम्पन्न भएको यस सन्धिलाई सन्धिहरूको कानून सम्बन्धी भियाना सन्धि (Vienna Convention on Law of the Treaties, 1969) भन्ने गरिन्छ । सुगमताका लागि यसलाई “भियाना सन्धि” भनी उल्लेख गरिनेछ । यस सन्धिले सन्धिहरूको कानूनका विषयमा विभिन्न नियमहरूको संहिताकरण/विकास गरेको छ । सन् २००७ को मे सम्ममा यस सन्धिका १०८ पक्ष राष्ट्रहरू रहेका छन् ।

भियाना सन्धिले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनद्वारा नियमित हुने र लिखित रूपमा गरिएका राष्ट्रबीचका सबै संभौताहरू जुनसुकै नाम दिइएको भए तापनि सन्धि नै हुने गरी परिभाषा गरेको छ ।

सन्धीसम्बन्धी केही महत्वपूर्ण शब्दावलीहरू

■ संभौता (Agreement)

संभौतालाई सन्धि भन्दा कम औपचारिक र साँघुरो अर्थमा लिने गरिन्छ । सामान्यतया द्विपक्षीय प्रकृतिका, अनुमोदन गरिरहन नपर्ने प्रकारका तथा कानूनी भन्दा पनि प्रशासनिक, प्राविधिक जस्ता विषयमा राज्य पक्षहरू बीच भएका संभौताहरूलाई संभौता भनी उल्लेख गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

■ महासन्धि (Convention)

बुहपक्षीय प्रकृतिका तथा विश्वव्यापी प्रभाव क्षेत्र राख्ने महत्वपूर्ण सन्धिलाई महासन्धि भन्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । प्रायःकानून निर्माण गर्ने प्रकारका सन्धिलाई महासन्धि भनिन्छ । यस प्रकारका सन्धिहरू सम्पन्न गर्न धेरै समय लाग्ने, यसमा विभिन्न क्षेत्रका राष्ट्रहरू सदस्य हुने जस्ता कारणले यस प्रकारका सन्धिहरूको निर्माणमा संयुक्त राष्ट्र संघ, वा यसका निकायहरू सम्लग्न हुने गर्दछन् । सामान्यतया यस प्रकारका सन्धिको सदस्य बन्न अनुमोदन वा सम्मिलन जरूरी मानिन्छ ।

■ बडापत्र (Charter)

अन्तर्राष्ट्रिय संगठन स्थापना गर्ने गरी भएका सन्धिलाई बडापत्र भन्ने गरिन्छ । विश्वव्यापी वा क्षेत्रिय प्रकारको अन्तरसरकारी संगठन स्थापना गर्ने गरी भएका सन्धिहस्तका लागि यस पदावलीको प्रयोग हुने गरेको देखिन्छ । संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र, सार्कका बडापत्र आदि ।

■ प्रोटोकल (Protocol)

भईरहेको सन्धिमा रहेका प्रावधानहस्ताई कार्यान्वयन र विस्तृतीकरण गर्ने उद्देश्यले गरिने अर्को सन्धिलाई प्रोटोकल भन्ने गरिन्छ । प्रोटोकल मूल सन्धिको पूरकको रूपमा रहेको हुन्छ । मूल सन्धिका सबै पक्षहरू यसका पक्ष बन्नै पर्दछ भन्ने बाध्याता नहुने हुँदा यसलाई यदकदा स्वेच्छिक प्रोटोकल समेत भन्ने गरेको पाइन्छ । प्रोटोकलमा मूल सन्धिका सदस्यहस्तमात्र सदस्य हुन सक्छन् ।

■ विधान (Statute)

अन्तर्राष्ट्रिय संस्था स्थापना गर्न बडा पत्रका अतिरिक्त विधान भन्ने पदावलीको पनि प्रयोग गरिन्छ । विधानले अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको गठन, काम कारवाही लगायतका विषयमा व्यवस्थाहरू गरेको हुन्छ । जस्तै अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयको विधान, १९४५ ।

■ Modus Vivendi

सोही विषयमा स्थायी र विस्तृत प्रकृतिको सन्धि गर्ने गरी अस्थायी रूपमा गरिएको संभौतालाई Modus vivendi भनिन्छ । यो अनौपचारिक प्रकृतिको हुने हुनाले यसलाई अनुमोदन जस्तो औपचारिक प्रकृयामा लागिन्दैन ।

■ समझदारीको अभिलेख (Memorandum of understanding)

सामान्य कार्यसञ्चालन प्रयोजनार्थ साधारणतया सार्वजनिक रूपमा प्रकाशन नगरिने गरी गरिएको र संयुक्त राष्ट्र संघमा दर्ता समेत नगरिने प्रकारको संभौतालाई समझदारीको अभिलेख भन्ने चलन भएको पाइन्छ । कानूनी दायित्व निर्धारण गर्ने भन्दा पनि कार्यसञ्चालनमा सहयोग पुन्याउने उद्देश्यले गरिने यस्ता संभौताहरू राष्ट्रका विभागहस्ताट हुने गर्दछन् र यसलाई अनुमोदन गर्नु पर्दैन ।

सन्धिको पक्ष बन्ने तरिकाहरू

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको निर्माण गर्ने विश्व व्यवस्थापिका नभएकोले अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको निर्माण प्रयोगकर्ताले स्वेच्छिक रूपमा आपसी सहमतिमा गर्दछन् । तसर्थे कुन सन्धिको पक्ष कसरी बन्ने भन्ने विषय पक्ष राष्ट्रहस्तको इच्छामा भर पर्दछ तपाथि अभ्यासमा तथा भियाना सन्धि अनुसार सन्धिको पक्ष बन्ने तरिकाहरू देहाय बमोजिम रहेका पाइन्छन्:

■ हस्ताक्षर (Signature)

पक्ष राष्ट्रको सहमति भएमा हस्ताक्षर गरेर मात्र पक्षहरू सन्धिको पक्ष राष्ट्र बन्न सक्दछन् । औपचारिक रूपमा सम्पन्न हुने हस्ताक्षर बाट नै सन्धिलाई बैधता प्रदान गर्ने प्रचलन सामान्यतया प्राविधिक र गैरराजनीतिक

प्रकृतिका तथा द्विपक्षीय प्रकृतिका सन्धिहस्ता रहेको पाइन्छ । सन्धिमा हस्ताक्षर गर्ने प्रतिनिधिलाई पूर्ण अधिकार भएको हुनु पर्दछ । तर सबै हस्ताक्षरले कानूनी दायित्व सिर्जना गर्दैनन् । सन्धिमा गरिएको प्रारम्भिक हस्ताक्षर (Ad referendum) लाई पनि पक्षराष्ट्रले समर्थन गर्नु पर्दछ । अनुमोदन, स्वीकृति वा समर्थन गर्ने गरी गरिएको हस्ताक्षर (Signature to the subject for ratification, acceptance or approval) लाई पक्ष राष्ट्रले अनुमोदन, स्वीकार वा समर्थन गर्नु पर्दछ । शर्तात्मक हस्ताक्षरले मात्र पक्षको कानूनी दायित्वको सिर्जना गर्दैन । तर पक्ष राष्ट्रले हस्ताक्षर गरेर नै सन्धिमा सहमर्थन गर्ने इच्छा गरेकोमा, वार्तामा सोही प्रकारको सहमति भएकोमा वा सन्धिमा नै त्यस्तो व्यवस्था भएकोमा हस्ताक्षर (Definitive signature) मार्फत सन्धिको पक्ष बन्न सक्ने व्यवस्था भियाना सन्धिको धारा १२ ले गरेको छ ।

■ अनुमोदन (Ratification)

अनुमोदन भनेको आफ्नो प्रतिनिधिले हस्ताक्षर गरी आएको कुनै पनि सन्धिको पक्ष बन्न राष्ट्रको संविधान र कानूनको अधीनमा रही सक्षम निकायले औपचारिक रूपमा सहमति प्रदान गर्ने प्रकृया हो । अनुमोदन कसरी र कसले गर्ने भन्ने विषय हरेक देशको कानून अनुसार फरक फरक हुने गर्दछ । तथापि अनुमोदन सामान्यतया विधायिकी अङ्गबाट हुन्छ । कुनै पनि सन्धिमा पक्ष बन्दा वा नबन्दा हुने फाइदा/घाटाको विश्लेषण गर्न, कार्यपालिका उपर विधायिकी नियन्त्रण कायम राख्न तथा कार्यन्वयनमा सुगमता ल्याउन सहयोग पुग्ने मान्यताका आधारमा बहुपक्षीय सन्धिहस्ता अनुमोदनको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । सन्धिको पक्ष बन्न अनुमोदन गर्नु पर्ने सन्धिकै व्यवस्था भएकोमा अनुमोदन जस्ती हुन्छ तर त्यस्तो व्यवस्था सन्धिमा नै नभए पनि सरकारले त्यस्तो सन्धिलाई अनुमोदन गराउन सक्छ । भियाना सन्धिको धारा १४ ले सन्धिको व्यवस्था अनुसार, पक्षहरू अनुमोदन गर्ने गरी सहमत भएकोमा, अनुमोदन मार्फत नै सन्धिमा समर्थन गर्ने इच्छा राखेकोमा त्यस्तो सन्धिमा समर्थन प्रदान गर्दा अनुमोदन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । सन्धिको सम्बन्धमा कुनै आरक्षण राख्ने हो भने त्यो पनि अनुमोदनकै समयमा उल्लेख भएको हुनु पर्दछ । अनुमोदन भए पछि त्यसको लिखत सन्धिले तोकको पदाधिकारी वा कार्यालयमा दाखिल गरिन्छ ।

■ दस्तावेजहस्तको आदान प्रदान (Exchange of instruments)

पक्ष राष्ट्रहस्तले सन्धिमा दस्तावेजहस्तको आदान प्रदान मार्फत पनि सहमति प्रदान गर्न सक्छन । दस्तावेजहस्तको आदान प्रदान गर्दा पक्ष राष्ट्रहरू दस्तावेजमा हस्ताक्षर गरी अर्को पक्षलाई उपलब्ध गराउँछन्, एकै दस्तावेजमा सबै पक्षले हस्ताक्षर गर्दैनन् । द्विपक्षीय सन्धिहस्ता पत्राचारको आदान प्रदान बाट सन्धिमा सहमति गर्ने अभ्यास रहेको पाइन्छ । भियाना सन्धिको धारा १३ ले दस्तावेजहस्तको आदानप्रदान बाट पनि सन्धिमा सहमति प्रदान गर्न सकिने र सन्धिको पक्ष बन्न सकिने व्यवस्था गरेको छ ।

■ सम्मिलन (Accession)

सम्मिलन अनुमोदन जस्तै एक औपचारिक प्रकृया हो । हस्ताक्षर गरेको पक्षले अनुमोदन गर्दैन भने सन्धि लागू भैसके पछि वा नभईसकेको भए तापनि सन्धि निर्माणको बेलमा सहभागी नरहेका वा हस्ताक्षर नगरेका राज्यलाई उत्त सन्धिको पक्ष बन्न परेमा त्यस्तो राष्ट्रले सम्मिलनको माध्यमबाट पक्ष बन्न सक्दछ । अनुमोदन

र सम्मिलनको फरक हस्ताक्षर हो । अन्तर्राष्ट्रिय महत्वका सन्धिहस्ता बार्ताको प्रकृयामा सहभागी नभएका राष्ट्रहरूलाई समेत सम्मिलन मार्फत पक्ष बन्ने बाटो खुल्ला राखिएको हुन्छ । भियाना सन्धिको धारा १५ ले सम्मिलन मार्फत सन्धिको पक्ष बन्न सकिने व्यवस्था गरेको छ ।

■ स्वीकृति वा समर्थन (Approval or acceptance)

व्यवहारमा कतिपय राष्ट्रहरूले आफ्नो राष्ट्रिय कानूनमा अनुमोदनको व्यवस्था नगरी स्वीकृति वा समर्थन सम्बन्धी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा सन्धिको अनुमोदन गरिन्न, स्वीकृति वा समर्थन गरिन्छ । स्वीकृति वा समर्थनको कानूनी वैधता अनुमोदन सरहकै हुन्छ । भियाना सन्धिको धारा १४ (२) ले स्वीकृति वा समर्थनबाट पक्ष बन्ने व्यवस्था अनुमोदन जस्तै गरी हुने व्यवस्था गरेको छ ।

सन्धि सम्बन्धी केही प्राविधिक पक्षहरू

पूर्ण अधिकार (Full power)

सन्धि गर्न जाने प्रतिनिधिलाई राष्ट्रको तर्फबाट दिइएको अधिकारलाई नै पूर्ण अधिकार भनिन्छ । पूर्ण अधिकार नभएको व्यक्तिले गरेको सन्धिले बैधता पाउन सक्तैन र त्यस्तो सन्धिले कानूनी दायित्वको सिर्जना पनि गर्दैन । सन्धि सम्पन्न गर्न पूर्ण अधिकार प्राप्त सक्षम प्रतिनिधि चाहिन्छ तथापि भियाना सन्धिको धारा ७ (२) ले पदीय रूपमा राष्ट्रप्रमुख, सरकार प्रमुख तथा विदेश मन्त्रीलाई सन्धि सम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू गर्न तथा राजदूत र सम्मेलनका प्रतिनिधिलाई आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रको विषयमा सन्धि गर्ने सम्बन्धमा सन्धिको प्रामाणिक प्रति स्वीकार गर्ने सम्मको अधिकार स्वतः हुने व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ त्यस्ता व्यक्तिहरूले सो बमोजिमको काम गर्न पूर्ण अधिकार प्राप्त गरेको मानिन्छ ।

आरक्षण (Reservation)

सन्धिको कुनै व्यवस्था आफ्नो मुलुकको लागि लागू नहुने वा त्यस्तो प्रावधानको कानूनी प्रभावलाई परिवर्तन गर्ने गरी राज्यपक्षले गरेको एकल घोषणालाई आरक्षण भनिन्छ । आरक्षण गर्दा सन्धिमा हस्ताक्षर गर्दा वा अनुमोदन सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन गर्दा नै गर्नु पर्दछ । आरक्षण गर्न नपाइने सन्धिमा आरक्षण गर्न पाइँदैन । आरक्षण गर्न नपाइने बाहेकका सन्धिमा आरक्षण गर्दा पनि सन्धिको उद्देश्य विपरित हुने गरी आरक्षण गर्न पाईँदैन^५ । आरक्षण गरे पछि त्यस्तो आरक्षण गरिएको सन्धिको प्रावधान त्यस्तो मुलुकको हकमा लागू हुँदैन वा परिवर्तित रूपमा लागू हुन्छ । द्विपक्षीय सन्धिहरूमा आरक्षण गरिँदैन, यो बहुपक्षीय सन्धिमा मात्र लागू हुन्छ । कतिपय सन्धिहरूमा आरक्षण राख्न नपाइने व्यवस्थाहरू पनि गरेको पाइन्छ । रोम विधान, १९९८ को धारा १२० ले आरक्षण गर्न नपाइने व्यवस्था गरको छ । तर, धेरै बिश्वव्यापी सन्धिहरूमा आरक्षण गर्न नपाइने गरी व्यवस्था गरेको पाइँदैन । आरक्षण गरेको लिखत पनि तोकिएको कार्यालय वा पदाधिकारीसमक्ष दाखिला गर्नु पर्दछ र त्यस्तो लिखत सबै सदस्य राष्ट्रहरूलाई वितरण गरिन्छ ।

सन्धिको संशोधन (Amendment of Treaty)

सन्धिमा भएका व्यवस्थाहरूलाई परिवर्तन गर्ने कार्य नै सन्धिको संशोधन हो । सन्धिको निर्माण नै पक्षहरूको सहमति र इच्छामा भर पर्ने भएकोले संशोधन गर्ने प्रकृया र पद्धति पनि पक्षहरूकै इच्छामा निर्भर रहन्छ । सामान्यतया: सन्धिलाई चार प्रकारले संशोधन गर्ने अभ्यास रहेको पाइन्छ । प्रथमतः सन्धिमा रहेका प्रावधानहरूलाई सबै सदस्य राष्ट्रहरूले नै बसेर अनुमोदन गर्ने लगायतका सम्पूर्ण औपचारिक प्रकृया पूरा गरी सन्धिको संशोधन गर्ने गरिन्छ । यो प्रकृया लामो र औपचारिक प्रकृया हो । सन्धिका प्रावधान अनुसार कतिपय सन्धिले त्यस सन्धिको कार्यकारी अङ्गलाई सन्धिको संशोधन गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको हुन्छ । कतिपय अवस्थामा सन्धिमा भएको व्यवस्थालाई राज्यको व्यवहारले परिवर्तन गर्ने गरिन्छ र सन्धिको उक्त

^५ जाती हत्या सम्बन्धी महासन्धिमा अन्तर्राष्ट्रिय अदालतको कानूनी राय ।

व्यवस्थालाई अर्को रूपमा व्यवाख्या गरी प्रयोग गर्ने गरिन्छ । कतिपय अवस्थामा छुट्टै प्रोटोकल बनाएर पनि सन्धिको संशोधन गर्ने गरिन्छ ।

सन्धि लागू (Entry into force)

सन्धि कहिले र कसरी लागू गर्ने भन्ने विषयको निर्धारण सन्धिका पक्षहरूको इच्छामा भर पर्ने विषय हो । तसर्थ सन्धि लागू गर्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित सन्धिमा नै त्यसको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । द्विपक्षिय सन्धिहरू पक्षहरूले सन्धिको जिम्मेवारी बहन गर्ने गरी सन्धिको व्यवस्था लागू गर्ने गरी हस्ताक्षर वा अनुमोदन गरे पश्चात लागू हुन्छन् भने बहुपक्षिय सन्धिहरू प्राय निश्चित सदस्य संख्या पुगे पछि वा त्यस्तो संख्या पुगको मितिले निश्चित समय पछि लागू हुने गरी सन्धिमा नै व्यवस्था गरिएको हुन्छ ।

पक्ष (Party)

सन्धि अन्तर्राष्ट्रिय कानून भएकोले यसका पक्षहरू पनि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका विषयहरू नै हुन् । त्यसैले राष्ट्रहरू तथा अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरू मात्र सन्धिको पक्ष हुन सक्दछन् । सो बाहेकका अन्य कुनै पनि संस्था वा व्यक्तिहरू सन्धिको पक्ष हुन सक्तैनन् ।

हस्ताक्षर (Signature)

प्रारम्भिक हस्ताक्षर, अनुमोदन, स्वीकृति वा समर्थन गर्नु पर्ने र अन्तिम गरी तीन प्रकारका हुन्छन् । प्रारम्भिक हस्ताक्षर (Ad referendum) भन्नाले पछि निश्चित गर्ने गरी पक्षको तर्फबाट गरिएको हस्ताक्षर हो । पछि अनुमोदन, स्वीकृति वा समर्थन गर्ने गरी गरिएको हस्ताक्षर (Signature to the subject of ratification, acceptance or approval) हो । सबै हस्ताक्षरले सन्धिमा कानूनी दायित्व सिर्जना गर्दैन । त्यसलाई निश्चित गरे पछि वा अनुमोदन, स्वीकृति वा समर्थन गरे पछि मात्र त्यसले कानूनी दायित्व सिर्जना गर्दछ । तर कतिपय सन्धिहरूमा हस्ताक्षरले (Definitive signature) नै कानूनी दायित्व सिर्जना गर्ने व्यवस्था पनि गरिएका हुन सक्छन् । यसरी हस्ताक्षरले नै कानूनी दायित्व सिर्जना गर्ने गरिएका सन्धिमा भने हस्ताक्षर उक्त सन्धिको दायित्व र अधिकार प्राप्त गर्ने पक्षको सहमतिको रूपमा रहन्छ ।

ग्रहण (Adoption)

सन्धि गर्ने प्रकृया पनि सामान्यतया पक्षहरूकै इच्छामा निर्भर हुने गर्दछ । यसरी पक्ष राष्ट्रहरूले कुनै पनि विषयमा सन्धिको मसौदालाई अन्तिम रूप दिने कार्यलाई सन्धिको ग्रहण भनिन्छ । बहुपक्षीय सन्धिहरू ग्रहण गर्दा सहभागी प्रतिनिधिहरूको दुईतिहाई बहुमतबाट सन्धिको मसौदालाई स्वीकृत गरी ग्रहण गरिन्छ । यसरी ग्रहण भए पछि सन्धिको मसौदा अन्तिम हुन्छ ।

सन्धिको दाखिला (Depository of the treaty)

सन्धिको निर्माण भए पछि त्यस सन्धिको पक्ष बन्न आवश्यक पर्ने अनुमोदन, सम्मिलन, वा आरक्षण जस्ता अभिलेखहरू सन्धिको व्यवस्था अनुसार कुनै पदाधिकारी वा कार्यालयमा दाखिला गर्नु पर्दछ । त्यस्तो दाखिला भएको पदाधिकारी वा कार्यालयले त्यस्ता अभिलेखरू सबै सदस्य राष्ट्रहरूलाई वितरण गर्ने गर्दछ ।

जस्तै नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको धारा ४८ (२) ले प्रस्तुत प्रतिज्ञा पत्र अनुमादन गरेको लिखत संयुक्त राष्ट्र संघका महसचिव समक्ष दाखिला गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

व्याख्यात्मक प्रतिवेदन (Explanatory report)

सन्धि ग्रहण गर्दाको अवस्थामा सन्धिले के कस्तो उद्देश्य तथा विषयलाई व्यवस्थित गर्न उक्त सन्धिको निर्माण गरिएको हो भन्ने कुराहरु उल्लेख गरी धारागत रूपमा गरिएको टिप्पणी र व्याख्यालाई व्याख्यात्मक टिप्पणी भनिन्छ । सन् १९६५ देखि सन्धि गर्दा त्यसको व्याख्यात्मक टिप्पणीहरु पनि तयार गर्ने गरिएको पाइन्छ र सन् २००१ देखि त्यस्ता टिप्पणीहरूलाई सार्वजनिक पनि गर्ने गरिएको छ । त्यस्ता टिप्पणी वा व्याख्या सन्धिका आधाकारिक व्याख्या भने मानिदैनन् ।

सन्धि अवैध हुने अवस्था

अवैध सन्धिहरु

भियाना सन्धिले सन्धिहरु विभिन्न अवस्थामा अवैध हुने व्यवस्था गरेको छ ।

■ राष्ट्रिय कानून (Municipal Law)

सामान्यतया राष्ट्रिय कानूनको उल्लंघनका आधारमा सन्धिमा सहमति प्रदान गर्ने सक्षमता नभएको भन्ने आधारमा सन्धिको सहमति बदर गराउन पाईदैन । जबसम्म मौलिक महत्वको आन्तरिक कानून (Internal Law of fundamental importance) को स्पष्ट रूपमा उल्लंघन नभएको होस र त्यस्तो उल्लंघन सामान्य अभ्यास र असल नियतले काम गर्दा स्पष्ट रूपमा देखिएको नहोस ।

■ भूल (Error)

सन्धि गर्दा पक्षहरूले कुनै विषय वा तथ्यका सम्बन्धमा भूलबस सन्धि हुन गएको र त्यस्तो सन्धि त्यस्तो पक्ष राष्ट्रको गलत नियतले नगरे भएमा त्यस्तो सन्धिलाई अवैध घोषित गर्न सकिने व्यवस्था भियाना सन्धीको धारा ४८ ले गरेको पाइन्छ ।

■ धोका (Fraud)

कुनै राष्ट्रलाई अर्को राष्ट्रले धोखा दिई सन्धि गरेकोमा त्यस्तो राष्ट्रले सन्धिमा सहमति बदर गराउन पाउने व्यवस्था भियाना सन्धिको धारा ४९ ले गरेको छ ।

■ प्रतिनिधिको भ्रष्टाचार (Corruption)

बार्ताकार राष्ट्रले अर्को राष्ट्रको प्रतिनिधिलाई प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा भ्रष्टाचार गरी गराई सन्धिमा सहमति प्राप्त गरेको रहेछ भने पीडित राष्ट्रले त्यस्तो सहमति बदर गराउन सक्ने व्यवस्था भियाना सन्धिको धारा ५० ले गरेको छ ।

■ दबाव (Coercion)

कुनै राष्ट्रका प्रतिनिधिलाई कुनै कार्य वा धम्की दिई सन्धिका सम्बन्धमा सहमति प्राप्त गरेको रहेछ भने त्यस्तो सहमति कानूनी प्रभाव विहिन हुने व्यवस्था भियाना सन्धिको धारा ५१ ले र संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रमा उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको उल्लंघन गर्दै शक्तिको प्रयोग गरी सन्धि गरिएको भए त्यस्तो सन्धि शून्य हुने व्यवस्था धारा ५२ ले गरेको छ ।

■ अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका आधारभूत नियमहरूको उल्लंघन (Jus cogens)

सन्धि गर्दाका बखत अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका आधारभूत नियमहरूसँग बाहिएमा त्यस्तो सन्धि शून्य हुने व्यवस्था भियाना सन्धिको धारा ५३ ले गरेको छ । उक्त सन्धि प्रयोजनकालागि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका आधारभूत नियमहरू भन्नाले अनुलंघनीय रूपमा र सोही प्रकृतिको सामान्य अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको तत्काल पछिल्लो मान्यताले मात्र परिवर्तन गर्न सक्ने राष्ट्रहरूको अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले मान्यता प्रदान गरेको र स्वीकार गरिएको मान्यताको रूपमा लिइएको छ ।

सन्धि समाप्त गर्ने आधारहरू

■ परित्याग (Denunciation)

कुनै पक्ष राष्ट्रले कुनै सन्धिको सदस्यता परित्याग गर्न पनि सक्दछ । यो व्यवस्था सन्धिको प्रावधानमा भर पर्दछ । कतिपय सन्धिहरू परित्यागको विषयमा मौन रहेका, परित्याग गर्न नपाइने व्यवस्था भएका र परि त्याग गर्न पाइने प्रकारका हुन्छन् । परित्याग गर्दा निश्चित समय अगावै अर्को पक्षलाई सूचना दिनु पर्ने जस्ता कतिपय कार्यविधिहरू पनि सन्धिले नै व्यवस्था गरेको पाइन्छ । खास गरी द्विपक्षिय सन्धिहरूमा यस प्रकारको प्रावधान राखिएको पाइन्छ । बहुपक्षीय सन्धिहरूमा परित्याग गर्न नपाइने व्यवस्थाहरू गरिएको पाइन्छ । मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धिहरू राज्यको दायत्वका कारण परित्याग गर्न नपाइने सन्धिहरूमा पर्दछन् । कतिपय सन्धिहरूले परित्याग गर्न नपाइने स्पष्ट व्यवस्था सन्धिमा नै गरेका पनि हुन्छन् ।

■ सन्धिको निलम्बन र समाप्ति (Suspension & Termination)

सन्धिको निलम्बन र समाप्ति सन्धिका सबै पक्षहरू मिलेर पनि गर्न सक्छन । त्यस्तै सोही विषयमा अर्को सन्धि गरेर पनि सन्धिको निलम्बन र समाप्त गर्न सकिन्छ । सन्धिको पक्षले सन्धिको तात्त्विक रूपमा उल्लंघन गरेमा अर्को पक्षले त्यस्तो सन्धिलाई अस्थायी रूपमा निलम्बन गर्न पाउँछ । तात्त्विक उल्लंघनका आधारमा अर्को पक्षले सन्धिलाई समाप्त गर्न पनि पाउँछ । बस्तुतः सन्धिको उल्लंघन हुँदैमा त्यस्तो सन्धि स्वतः निलम्बन र समाप्त हुँदैन । सन्धिको उल्लंघन भएको कुरा स्थापित गर्नु पर्ने हुन्छ ।

निश्चित समयका लागि गरिएको वा निश्चित उद्देश्यका लागि गरिएका वा निश्चित अवस्था कायम रहेसम्म मात्र बहाल रहने गरी गरिएका सन्धिहरू त्यस्तो समय व्यतीत भए पछि वा त्यस्तो उद्देश्य प्राप्त भैसके पछि वा त्यस्तो अवस्था विद्यमान नभए पछि सन्धिको प्रावधान अनुसार सन्धि आफै पनि समाप्त हुन्छन् । यस्तै गरी सहमति प्रदान गर्ने सम्बन्धमा आधारभूत तत्वको रूपमा परिस्थितिमा आधारभूत परिवर्तन आएमा सन्धि समाप्त गर्न पक्ष राष्ट्रले दावी गर्न पाउँछ । त्यस्तो परिवर्तन सहमति प्रदान गर्दाको अवस्थामा अनुमान नगरिएको हुनु पर्दछ । आफैले सन्धि उल्लंघन गरेको अवस्थामा पक्षले यस्तो दावी लिन पाउँदैन र राष्ट्रिय सीमा निर्धारण गर्ने विषयका सन्धिलाई अबैध गराउन यो दावी लिन पाइँदैन ।

महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धिद्वारा प्रदत्त अधिकार र सैद्धान्तिक पक्ष

महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि

महिलाविरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) महिलाहरूको अन्तर्राष्ट्रिय अधिकारपत्रको रूपमा रहेको छ । यस महासन्धिलाई छोटकरीमा महिला महासन्धि (CEDAW Convention) पनि भनिन्छ । महिलाको समानता र विकाससम्बन्धी सबै पक्षहरू समेटी संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले पारित गरेको महिला महासन्धि महिलाको मानव अधिकारलाई वैधानिक मान्यता दिएको एक महत्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज हो ।

महिला महासन्धि संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाद्वारा १८ डिसेम्बर, १९७९ मा पारित भई ३ सेप्टेम्बर १९८१ देखि लागू भएको हो । यस महासन्धिलाई नेपालले २२ अप्रिल १९९१ मा बिना कुनै आरक्षण यसलाई अनुमोदन गरिसकेको छ ।

महिला महासन्धि मूलतः तीन वटा सिद्धान्तमा आधारित छ, जुन यस प्रकार छ :-

■ अविभेदको सिद्धान्त

यस महासन्धिले समानताको सिद्धान्तलाई परिभाषा मात्र नगरी अविभेदको सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै महिलाविरुद्धको भेदभावलाई निम्न रूपमा परिभाषा गरेको छ- “महिलाले राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अर्ले कुनै विषयसम्बन्धी मानव अधिकार तथा स्वतन्त्रतालाई आफ्नो वैवाहिक स्थिति जे जस्तो रहेको भए तापनि पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा उपभोग गर्नमा वा प्रयोग गर्नमा व्यवधान पार्ने वा त्यसको मान्यतालाई नै क्षति वा शुन्यकरण पार्ने उद्देश्य भएको, लिङ्गको आधारमा हुने कुनै पनि भेदभाव वा बहिष्कार वा प्रतिबन्ध सम्भन्नु पर्दछ ।”

■ राज्यको दायित्वको सिद्धान्त

कुनै पनि अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्ष भएपछि राज्यको निश्चित जिम्मेवारीहरू सिर्जना हुन्छन् । जस अनुसार पक्ष राज्यका तीन वटै अंगहरू (कार्यपालिका, व्यवस्थापिका तथा न्यायपालिका) महासन्धिअन्तर्गत सिर्जित दायित्वहरू कार्यान्वयन गर्ने बाध्य हुन्छन् । यसैलाई राज्यको उत्तरदायित्वको सिद्धान्त भनिन्छ । राज्यको उत्तरदायित्वको सिद्धान्त अन्तर्राष्ट्रिय कानुनको सर्वमान्य सिद्धान्त हो । तर विभिन्न महासन्धिहरू अन्तर्गत राज्यको उत्तरदायित्व फरक फरक हुन सक्दछ । महिला महासन्धि अन्तर्गतको राज्यको उत्तरदायित्व यस प्रकार रहेको छ:-

- (क) उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने दायित्व
- (ख) नीति तथा कानुनको संशोधन गर्ने,
- (ग) आवश्यक साधन स्रोतको व्यवस्था गर्ने,

- (घ) महिला अधिकारको लागि संस्थागत संरचनाको व्यवस्था गर्ने,
- (ङ) प्रचार प्रसार र सचेतनाका कार्यक्रम संचालन गर्ने,
- (च) अन्य

समानताको सिद्धान्त

समानता कुनै पनि समाजको आधार स्तम्भ हो, समानता बिना कुनै पनि सभ्य समाजको अस्तित्व रहन सक्दैन। समानता प्रत्येक व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको लक्ष्य हो। तर परम्परागत समानताको सिद्धान्तले व्यवहारमा समानता ल्याउन नसकेकोले वास्तविक व्यवहारमा समानता कसरी ल्याउने भन्ने क्रममा समानताका छुट्टाछुट्टै अवधारणा आगाडि आएका छन्।

■ औपचारिक समानता (Formal Equality)

औपचारिक समानता बराबरी दृष्टिकोणमा आधारित समानताको सिद्धान्त हो। यस सिद्धान्तले कार्यविधिगत समानतामा बढि जोड दिन्छ। किनभने यसले तटस्थ कानूनमा विश्वास गर्दछ। यस समानताको सिद्धान्तले तटस्थतामा आधारित कानूनले महिला र पुरुषलाई पार्ने फरक फरक परिणाम र असरप्रति कुनै विचार गर्दैन। त्यसैले महिला र पुरुषबीच रहेको लैंड्रिक दुरीलाई पनि मेट्न सकेको छैन। यस सिद्धान्तले कानूनमा मात्र समानता खोज्दछ, व्यवहारमा समानता ल्याउन सक्दैन।

■ सारभूत समानता (Substantive Equality)

सारभूत समानता सुधारात्मक दृष्टिकोणमा आधारित समानताको सिद्धान्त हो। यस सिद्धान्त अनुसार वास्तवमा असमान स्थितिमा रहेका सबैलाई उस्तै व्यवहार गर्नु भनेको असमानतालाई निरन्तरता दिनु हो। त्यसैले यसले कार्यविधिमा मात्र समानता नखोजी व्यवहारमा समानता खोज्दछ। यस सिद्धान्तले अवसरमा मात्र नभई परिणाम र असरमा समान हुनुपर्ने कुरालाई जोड दिन्छ।

सारभूत समानताको सिद्धान्तले समानतालाई लक्ष्यको रूपमा लिएको छ र वास्तविक समानतामा पुग्नलाई महिलाहरूको लागि विशेष कानूनी व्यवस्था गर्नुलाई साधनको रूपमा लिएको छ। त्यसैले यस सिद्धान्तले असमान स्थितिमा रहेका वर्गहरूबीच समान व्यवहार नगरी परिणाममा समानता ल्याउन पिछिएको वर्गको लागि विशेष व्यवस्था गरी वास्तविक समानता ल्याउन जोड दिन्छ।

यसरी हेर्दा यस महासन्धिको धारा १ देखि ५ सम्मको सैद्धान्तिक व्यवस्थाले महिला विरुद्धका विविध कार्य कानुनी व्यवस्था परम्परागत व्यवहार लगायतका प्रचलनहरू समेत निर्मुल गर्नुपर्ने र महिलाहरूको सारभूत समानताको लागि राज्यले विशेष उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था समेत गरेको छ।

महिला महासन्धिअन्तर्गतको विशिष्ट अधिकारहरू

महिला महासन्धिमा ६ भाग तथा ३० धाराहरूमा विभक्त छ। सामान्य रूपमा महासन्धिलाई ३ खण्डमा विभाजन गरी बुझ्न सकिन्छ। पहिलो खण्डमा महासन्धिको धारा १ देखि ५ सम्म छन्, जसले महासन्धिका सिद्धान्तहरू सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ। दोस्रो खण्डमा महासन्धिको धारा ६ देखि १६ सम्म छन्, जसले

महिलाका विभिन्न विशिष्ट अधिकारको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । यस्तै तेस्रोमा खण्ड धारा १७ देखि ३० सम्म छन्, जसले महासन्धिको कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्यविधिहस्त्रको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ ।

धारा ६ : बेचबिखन तथा शोषण विरुद्धको अधिकार

- » महिलाको किनबेचविरुद्धको अधिकार
- » वेश्यावृत्तिको लागि गरिने यौनशोषण विरुद्धको अधिकार

धारा ७ : सार्वजनिक तथा राजनीतिक जीवनमा सहभागिताको अधिकार

- » मतदान गर्न पाउने समान अधिकार
- » निर्वाचनको लागि योग्य हुने समान अधिकार
- » सार्वजनिक पद धारण गर्ने तथा नीति निर्माणमा संलग्न हुने समान अधिकार
- » संघ संगठनमा सहभागी हुन पाउने समान अधिकार

धारा ८ : अन्तर्राष्ट्रिय तहमा सहभागी हुन पाउने अधिकार

- » अन्तर्राष्ट्रिय सभा सम्मेलनहस्तमा प्रतिनिधित्व गर्न पाउने समान अधिकार
- » अन्तर्राष्ट्रिय संघ संगठनमा भाग लिन पाउने समान अधिकार

धारा ९ : राष्ट्रियता सम्बन्धी अधिकार

- » राष्ट्रियता प्राप्त गर्ने, परिवर्तन गर्ने वा धारण गर्ने समान अधिकार
- » विदेशीसँग विवाह भएको कारणबाट वा पतिले राष्ट्रियता परिवर्तन गरेको कारणले पत्नीको राष्ट्रियता स्वतः परिवर्तन नहुने अधिकार
- » पतिको राष्ट्रियता जेजस्तो भएता पनि महिलाले आफ्नो इच्छाअनुसारको राष्ट्रियता धारण गर्न पाउने अधिकार
- » सन्तानलाई राष्ट्रियता दिलाउने सम्बन्धमा समान अधिकार

धारा १० : शिक्षा सम्बन्धी अधिकार

- » अध्ययन गर्न र उपाधि पाउने समान अधिकार
- » छात्रवृत्तिसम्बन्धमा समान अधिकार
- » खेलकूद तथा शारीरिक शिक्षामा भाग लिन पाउने समान अधिकार
- » परिवार नियोजनसम्बन्धी सूचना/जानकारी पाउने अधिकार

धारा ११ : रोजगारीको अधिकार

- » रोजगारीमा समान अवसरको अधिकार
- » रोजगारी स्वतन्त्ररूपमा चयन गर्न पाउने अधिकार

- » समान पारिश्रमिक तथा सुविधाको अधिकार
- » पुरा तलब सहितको प्रसूति विदाको अधिकार
- » गर्भवती महिलालाई हानिकारक काममा लगाउन नपाउने अधिकार

धारा १२ : स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार

- » परिवार नियोजन लगायत स्वास्थ्य, स्याहार, सेवा विना कुनै भेदभाव प्राप्त गर्ने अधिकार
- » गर्भवती समय, प्रसूती समय र प्रसूति पश्चात्को समयमा चाहिने आवश्यक सेवाहरू प्राप्त गर्ने पाउने अधिकार
- » गर्भवती समय र स्तनपानको समयमा पर्याप्त पोषण प्राप्त गर्ने पाउने अधिकार

धारा १३ : आर्थिक तथा पारिवारिक लाभको अधिकार

- » पारिवारिक लाभ उपभोगमा समान अधिकार
- » बैंकको कर्जा वा अन्य प्रकारको ऋण प्राप्त गर्ने पाउने अधिकार
- » धितो-बन्धकी राख्न पाउने अधिकार
- » खेलकूद, सांस्कृतिक र मनोञ्जनात्मक गतिविधिमा सहभागिता हुन पाउने समान अधिकार

धारा १४ : ग्रामीण महिलाको अधिकार

- » औपचारिक तथा अनौपचारिक तालिम र शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार
- » स्वरोजगारीका लागि स्वावलम्बन समूहहरू तथा सहकारी संस्थाहरू गठन गर्ने पाउने अधिकार
- » सबै सामुदायिक क्रियाकलापमा भाग लिन पाउने अधिकार
- » आवास, सरसफाई, विद्युत, यातायात, खानेपानी तथा संचारसम्बन्धी व्यवस्थाहरू उपभोग गर्ने पाउने अधिकार

धारा १५ : कानूनी समानताको अधिकार

- » कानूनको दृष्टिमा समानताको अधिकार
- » करार सम्पन्न तथा सम्पत्ति संचालन गर्ने पाउने समान अधिकार
- » अदालत तथा न्यायधिकरणसमक्ष हुने कार्यविधिमा समान व्यवहारको अधिकार
- » घुमफिर गर्ने तथा वासस्थान छान्न पाउने स्वतन्त्रतासम्बन्धी समान अधिकार

धारा १६ : विवाह तथा पारिवारिक सम्बन्धको अधिकार

- » जीवन साथी स्वतन्त्र रूपले छान्न पाउने समान अधिकार
- » वैवाहिक जीवनको समान अधिकार,
- » सम्बन्ध विच्छेदको समान अधिकार,

- » सम्पत्तिमा पति-पत्नी दुवैको समानताको अधिकार
- » पारिवारिक नाम, पेशा र वृत्ति चयन गर्न पाउने अधिकार
- » सन्तान कति जन्माउने, कहिले जन्माउने भन्ने कुरा निर्धारण गर्न पाउने अधिकार
- » सन्तानको संरक्षकत्व ग्रहण गर्न पाउने अधिकार

कुनै पनि अन्तर्राष्ट्रिय महासंघिको पक्ष भएपछि राज्यको निश्चित जिम्मेवारीहरू सिर्जना हुन्छन् । जसअनुसार पक्ष राज्यका तीन वटै अंगहरू (कार्यपालिका, व्यवस्थापिका तथा न्यायपालिका) महासंघअन्तर्गत सिर्जित दायित्वहरू कार्यान्वयन गर्न बाध्य हुन्छन् । यसैलाई राज्यको उत्तरदायित्वको सिद्धान्त भनिन्छ । राज्यको उत्तरदायित्वको सिद्धान्त अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त हो । तर विभिन्न महासंघहरू अन्तर्गत राज्यको उत्तरदायित्व फरक फरक हुन सक्दछ ।

परिचय

८

सबै किसिमका जातीय विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धि

कुनै पनि एक व्यक्ति, वर्ग वा समूहले अर्को व्यक्ति, वर्ग वा समुदाय उपर जात वा जातिको आधारमा गरिने विभेद मानवीय मर्यादा र अधिकार विरुद्धको कार्य हो । सो कुरालाई आत्म साथ गर्दै संयुक्त राष्ट्र संघको वडापत्रमा जात, लिङ्ग, भाषा वा धर्मको आधारमा कुनै विभेद नगरिने कुरा सुनिश्चित गरेको छ । मानवअधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र १९४८ ले प्रत्येक व्यक्ति स्वतन्त्र रूपमा जन्मने मानवीय प्रतिष्ठा एवं अधिकार समान हुने कुरालाई जोड दिई जाति वर्ण वा उत्पत्तिको आधारमा विभेद नगरिने कुराको सुनिश्चित गरेको छ । त्यसको वावजुद पनि विभिन्न मुलुकहरूमा जाती, वर्ण र लिङ्गको आधारमा गरिएको विभेद अन्त्य हुने कुराको अपेक्षाकृत सुधार नदेखिएकोले संयुक्त राष्ट्रसंघको २० नोभेम्बर १९६३ मा सबैकिसिमको जातिय विभेद उन्मूलन गर्ने उद्देश्यको साथ प्रस्ताव पारित गरेको थियो । उक्त प्रस्तावको धारा १ मा जात, रंग वा उत्पत्तिको आधारमा गरिने विभेद मानवीय मर्यादा विरुद्धको अपराध र संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रको उल्लंघन गरेको मानिने उल्लेख गरेको छ । त्यसै गरी व्यक्तिको मौलिक स्वतन्त्रता र मानव अधिकारको पूर्ण उपभोगको सुनिश्चितताको लागि विशेष उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिने कुरा समेत सोही घोषणा पत्रमा उल्लेख गरेको छ ।

जातिय भेदभावका सम्पूर्ण तथा प्रकटरूपलाई शीघ्ररूपमा उन्मूलन गर्न आवश्यक सम्पूर्ण उपायहरू अवलम्बन गर्न तथा जातीहस्तविच समझदारी प्रवर्द्धन गर्ने र सबै किसिमका जातीय विखण्डन वाद तथा जातीय भेदभाव मुक्त अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय निर्माण गर्ने उद्देश्यको साथ सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि लाई २१ डिसेम्बर सन् १९६५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघले अनुमोदन गरेको थियो र तदनुरूप ४ जनवरी १९६९ देखि कार्यचयनमा आएको छ ।

नेपाल सरकारले यस महासन्धिलाई ३० जनवरी १९७१ मा अनुमोदन गरेको थियो र यस महासन्धीले गरेको व्यवस्था अनुसार आफ्नो प्रारम्भीक तथा आवधिक प्रतिवेदन समेत पेश गर्दै आएको छ ।

जातिय विभेदको परिभाषा

विशेष प्रकृतिको यस महासन्धिले जातिय विभेदलाई धारा १ मा निम्न बमोजिम परिभाषा गरिएको छ । जातिय विभेद भन्नाले “राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक वा सार्वजनिक जीवनका अन्य कुनै क्षेत्रमा समानताको आधारमा मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहस्को मान्यता, उपभोग वा व्यवहारलाई निषेध गर्ने, कमजोर पार्ने उद्देश्य वा प्रभाव भएका जाति, वर्ण, वंश वा राष्ट्रिय वा जातिय उत्पत्तिमा आधारित कुनै पनि विभेद, वहिष्कार, प्रतिवन्ध वा प्राथमिकता संभन्नु पर्दछ ।” उपरोक्त परिभाषाको आधारमा स्वतन्त्र एवं मानव अधिकारको उपभोग गरिने सन्दर्भमा जाति वंश, वर्ण वा राष्ट्रिय उत्पत्तिको आधारमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक एवं सार्वजनिक क्षेत्रमा गरिने जुनसुकै भेदभाव वा त्यस्तो अधिकारको उपभोगमा गरिने बहिष्करण वा प्रतिवन्ध समेतलाई विभेदको रूपमा परिभाषित गरी विभेदको परिभाषालाई व्यापक र विस्तृत पारेको छ ।

सशक्तिकरण र विकासका लागि विशेष उपायहरू अवलम्बन गर्ने

यस महासन्धिको धारा १(४) ले कुनै पछाडी परेको जातिय समूदायहरूको विकासको लागि विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । कुनै निश्चित जातिय वा सामूहिक समूह वा व्यक्तिहरूलाई मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको समान उपभोग वा प्रयोग सुनिश्चित गर्न आवश्यक संरक्षण दिनु पर्ने त्यस्ता जातिय, सामाजिक समूह वा व्यक्तिहरूको प्रयाप्त उन्नती सुनिश्चित गर्न अपनाएका विशेष उपायहरूलाई जातिय विभेद नमान्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै धारा २(२) ले पक्षराष्ट्रले परिस्थिति अनुसार खास जातिय समूह वा व्यक्तिहरूलाई मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण तथा समान उपभोगको प्रत्याभूति गर्ने प्रयोजनको लागि सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक तथा अन्य क्षेत्रहरूमा खास तथा ठोस उपायहरू अपनाउनु पर्ने कुरा उल्लेखित छ ।

राज्यको दायित्व

यस महासन्धिका पक्षराष्ट्रहरूले जातिय विभेदको श्रृजना गर्ने वा अविच्छिन्न गराउने प्रभाव भएका कुनै पनि कानून वा नियमहरू संशोधन गर्ने, खारेज वा गैर कानूनी घोषित गर्न प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसै गरी पक्षराष्ट्रले व्यक्ति, समूह संस्था प्रति जातिय पूर्वाग्रह नराङ्गे र जातिय विभेदको प्रयोजन प्रतिरक्षा तथा समर्थन नगर्ने, कुनै पनि समूह वा संगठनबाट गरिने जातिय विभेद निषेध तथा उन्मूलन गर्नु पर्ने पक्ष राज्यको दायित्व हुने कुरा उल्लेखित गरेको छ । त्यसैगरि धारा ३ र ४ ले कुनै पनि खास जातिय वा उत्पत्तिको समूहहरूको सर्वोच्चतातालाई अस्वीकार गर्नु पर्ने र जातिय सर्वोच्चता र घृणामा आधारित कुनै किसिमको प्रचार प्रसार, जातिय विभेद श्रृजना गर्न दुरुत्सान दिने कार्यहरूलाई पक्ष राज्यले निषेध गर्नु पर्ने कुरालाई जोड दिएको छ ।

महासन्धिद्वारा प्रदत्त अधिकार

यस महासन्धिको धारा २ मा व्यवस्था गरिएका आधारभूत दायित्वहरू अनुरूप पक्षराष्ट्रहरूले कुनै पनि रूपमा हुने जातीय विभेदको निषेध तथा उन्मूलन गर्न तथा जाति, वर्ण वा राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्तिसम्बन्धी कुनै कुराको भेदभाव विना खास गरी देहायको अधिकारहरूको (धारा ५) मा उपभोगमा कानूनको अगाडी प्रत्येक व्यक्तिको समानताको अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु पर्ने कुराको उल्लेख गरेको छ ।

- क. न्यायाधिकरण (ट्राइबुनल) तथा न्याय प्रदान गर्ने अन्य सबै अंगहरूका अगाडि समान व्यवहार पाउने अधिकार,
- ख. व्यक्तिको सुरक्षा तथा कुनै सरकारी अधिकारीहरूबाट वा कुनै वैयक्तिक समूह वा संस्थाहरूबाट हुने कुनै हिंसा वा शारीरिक क्षति विरुद्ध राज्यबाट संरक्षण पाउने अधिकार,
- ग. राजनीतिक अधिकारहरू खास गरी सर्वव्यापी तथा समान मताधिकारको आधारमा निर्वाचनहरूमा भाग लिने, निर्वाचन मतदान गर्ने तथा उम्मेदवार बन्ने अधिकार, सरकार तथा कुनै पनि तहमा सार्वजनिक मामिलाको संचालनमा भाग लिने अधिकार तथा सार्वजनिक सेवामा समान पहुँचको अधिकार,
- घ. अन्य नागरिक अधिकारहरू, खास गरी:

१. राष्ट्रको सीमाना भित्र आवातजावत तथा बसोबास गर्ने स्वतन्त्रताको अधिकार,
 २. आफ्नो देश लगायत कुनै देशबाट बाहिर निस्कने र आफ्नो देशमा फर्किने अधिकार,
 ३. राष्ट्रियताको अधिकार
 ४. विवाह गर्ने तथा वरबधु छान्ने अधिकार
 ५. एकलै वा अरुसँग मिलेर सम्पति राख्ने अधिकार,
 ६. पुर्ख्योली सम्पति प्राप्त गर्ने अधिकार,
 ७. विचार, सदविवेक र धर्मको स्वतन्त्रताको अधिकार,
 ८. विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार,
 ९. शान्ति पूर्ण भेला हुने तथा संगठन गर्ने स्वतन्त्रताको अधिकार,
- ड. आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरू, खास गरी :-
१. काम गर्ने, स्वेच्छाले रोजगारी राज्ञे, कामको उचित र अनुकूल परिस्थिति प्राप्त गर्ने, बोरोजगारी विरुद्ध संरक्षण पाउने, समान कामको लागि समान तलब पाउने, उचित तथा अनुकूल पारिश्रमिक पाउने अधिकार,
 २. ट्रेड युनियन स्थापना गर्ने तथा त्यसमा सम्मिलित हुने अधिकार।
 ३. आवासको अधिकार,
 ४. सार्वजनिक स्वास्थ्य, औषधोपचार सामाजिक सुरक्षा तथा सामाजिक सेवाहरू प्राप्त गर्ने अधिकार,
 ५. शिक्षा तथा तालिम (प्रशिक्षण) को अधिकार,
 ६. साँस्कृतिक कृयाकलापहरूमा समान सहभागिताको अधिकार,
- च. यातायात, होटल, रेष्टुरेण्ट, क्याफे, नाचघर तथा उद्यान तथा सर्वसाधारणको प्रयोगको लागि रहेका कुनै स्थान वा सेवामा पहुँचको अधिकार ।

परिचय

४

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार संरक्षण सम्बन्धी महासन्धि मानव अधिकारको विकासक्रममा आएको पछिलो एवं नविन अवधारणा हो । मानव विकासको क्रममा कतिपय व्यक्तिहरू शारीरिक वनावटको क्रममा शारीरिक एवं ज्ञान्द्रिय कमजोरले अन्य साधारण व्यक्ति भन्दा फरक हुन्छन् । साथै साधारण व्यक्ति सरह आफ्नो अधिकारको उपभोगमा कठिनाई भोगिरहेका हुन्छन् । त्यस्ता व्यक्तिहरूको अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रीय स्तरमा पहलहरू भएको पाइन्छ । यसै क्रममा संयुक्त राष्ट्रसंघिय अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार संरक्षण सम्बन्धी महासन्धि (२००६) अत्यन्त महत्वपूर्ण छ । यस महासन्धिको प्रस्तावनाले नै यसको औचित्यता र आवश्यकतालाई स्पष्ट पारेको छ । महासन्धिको प्रस्तावनामा अपाङ्गता एउटा नविन अवधारणा हो र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा धारणागत एवं वातवरणीय अवरोधहरू विचको अन्तरक्रियाको परिणाम स्वरूप उत्पन्न हुन्छ, जसले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा समाजमा पूर्ण प्रभावकारी ढंगमा सहभागि हुन वाधा पुन्याउँछ । साथै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानव अधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षणको आवश्यकताको महसुस गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले उनीहरूको समुदायको सर्वाङ्गिण हित र विविधतामा पुन्याउन सक्ने अमुल्य योगदानालाई तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पूर्ण सहभागिताबाट उनीहरूको स्वामित्वको अनुभूतिमा अभिवृद्धि तथा समाजको मानवीय समाजिक र आर्थिक विकास एवं गरिबी निवारणमा उल्लेखनिय परिवर्तन ल्याउने कुरा उल्लेख गर्दै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो लागि आफैले छनोट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगायत उनीहरूको व्यक्तित्वमा स्वतन्त्रता र स्वतन्त्रताको प्रत्याभूत गराउने उद्देश्यको साथ यो महासन्धि आएको देखिन्छ ।

महासन्धिको उद्देश्य

अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूको सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण र समान उपभोग, प्रवर्द्धन, संरक्षण एवं सुनिश्चिता गर्नु तथा उनीहरूको नैसर्गिक मर्यादाको सम्मानजनक प्रवर्द्धन गर्नु यस महासन्धिको उद्देश्य रहेको उल्लेखित गरेको छ ।

अपाङ्गताको परिभाषा

अपाङ्गता भएका व्यक्ति भन्नाले दिर्घाकालीन असक्तताद्वारा श्रुजित शारीरिक मानसिक, वौद्धिक वा इन्द्रिय संबन्धी कमजोरीहरू तथा निजको विभिन्न अवरोधहरू समेतको अन्तरक्रियाको कारणले समाजमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगमा सहभागि हुन वाधा भएको व्यक्ति समेतलाई जनाउँछ ।

अपाङ्गताको आधारमा गरिने विभेदको परिभाषा

यस महासन्धि अन्य महासन्धिहरू जस्तै महिला विरुद्धको सबै प्रकारको विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धि (१९७९) र जातिय विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धिले गरेको विभेदको परिभाषालाई आत्मसाथ गर्दै अपाङ्गता

भएका व्यक्तिउपर हुने विभेदलाई परिभाषित गरेको छ । अपाङ्गताको आधारमा विभेद भन्नाले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, नागरिक वा अन्य क्षेत्रहरूमा सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको स्विकार्यता, उपभोग वा प्रयोगमा अवरोध गर्ने वा निस्तेज गर्ने उद्देश्यले वा त्यस्तो प्रभाव भएको अपाङ्गताको आधारमा हुने कुनै पनि विषमता, उपेक्षा वा प्रतिवन्धलाई सम्भनु पर्दछ । सो शब्दले उपयुक्त अनुकूलताको अस्वीकार लगायतका सबै प्रकारका विभेदहरू समेतलाई जनाउँदछ भन्ने परिभाषित गरेको छ । त्यसै गरी यस महासन्धिले उपयुक्त अनुकूलताको परिभाषा समेत गरेको छ । उपयुक्त अनुकूलता भन्नाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्यव्यक्ति सरह समान आधारमा सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको उपभोग वा प्रयोगको सुनिश्चितता गर्नको लागि कुनै निश्चित अवस्थामा आवश्यक र उपयुक्त संचार र अनुकूलता सम्भनु पर्दछ भन्ने परिभाषा गरेको छ । यसरी हेर्दा विभेदको परिभाषा वहिष्कार, प्रतिवन्ध वा निषेधलाई मात्र नसमेटेर यस महासन्धिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारमा पहुँचको पक्षलाई समेत समेटेको छ ।

महासन्धिको सिद्धान्त

यस महासन्धिले निम्न आधारभूत सिद्धान्तहरूलाई समेत स्थापित गरेको छ ।

- » नैसर्गिक मर्यादाको सम्मान, आफ्नो लागि आफै छनौट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगातयका वैयक्तिक स्वयत्तता तथा व्यक्तिको स्वतन्त्रताको सम्मान ।
- » गैर भेदभाव
- » समाजमा पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता तथा समावेशीकरण
- » मानवीय विविधता साथसाथै अपाङ्गता भएका व्यक्तिको भिन्नताको स्वीकार्यता
- » अवसरहरूमा समानता,
- » पहुँचयोग्यता
- » पुरुष र महिला विचको समानता

राज्यको दायित्व

यस महासन्धिको अनुमोदन पश्चात पक्ष राज्यले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सुनिश्चित गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न कार्यहरू गर्नु पर्ने दायित्व हुनेकुरा धारा ४ ले व्यवस्था गरेको छ । उक्त व्यवस्था अनुसार अपाङ्गता भएका व्यक्ति विरुद्ध विभेद श्रृजना गर्ने विद्यमान कानून, नियम, प्रथा तथा प्रचलनलाई संशोधन वा उन्मूलन गर्न कानून वनाउने लगायतका सबै उपयुक्त उपायहरूको अवलम्बन गर्ने महासन्धिद्वारा प्रद्वत्त अधिकारहरूको कार्यान्वयनको लागि संपूर्ण उपयुक्त व्यवस्थापिकिय, प्रशासनिक अन्य उपायहरूको ग्रहण गर्नु पर्ने, कुनै व्यक्ति, संस्था वा निजी माध्यमबाट अपाङ्गताको आधारमा हुने विभेद अन्तर्गत संपूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्ने, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खास आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सर्वमान्य संरचना भएका वस्तु, सेवा, उपकरण र सुविधाहरूको अनुसन्धान तथा विकास गर्ने वा सो को लागि प्रोत्साहित

गर्ने त्यस्ता वस्तु सेवा, उपकरण र सुविधाहरूको उपलब्धता र प्रयोग प्रवर्द्धन गर्ने र मापदण्ड तथा मार्ग निर्देशिकाहरूको विकास गर्न सर्वमान्य संरचना प्रवर्द्धन गर्ने, त्यस्ता व्यक्तिहरूको लागि सुहाउँदो सूचना र संचार प्रविधि गमनशिला सहायक सामाग्री, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधिहरू लगायत अनुसन्धान गर्ने, त्यस्ता प्रविधिहरूको उपलब्धता र प्रयोग प्रवर्द्धन गर्ने जस्ता दायित्वहरूको पक्ष राष्ट्रको हुने कुरा उल्लेखित गरेको छ ।

महासञ्चिद्वारा प्रदत्त अधिकार

- क) नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार
- ख) आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार
- ग) विशेष प्रकृतिक अधिकार

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार अन्तर्गत निम्न अधिकारहरू रहेका छन् ।

■ समानता र गैर भेदभाव

यस अधिकार अन्तर्गत प्रत्येक व्यक्ति कानूनका अगाडी समानता र कुनै पनि भेदभाव विना कानूनको समान संरक्षण र समान सुविधा प्राप्त गर्ने हकदारहुने, अपाङ्गताका आधारमा एवं भेदभावहरू निषेध गर्नुपर्ने, कुनै पनि आधारमा हुने भेदभाव विरुद्ध समान तथा प्रभावकारी कानूनी संरक्षण प्रत्याभूत दिनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

■ जीवनको अधिकार

प्रत्येक व्यक्तिको जीवनको अधिकार नैसर्गिक अधिकार भएको पुन पुष्टि गर्दै अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारको प्रभावकारी उपभोगको सुनिश्चित गर्न उपयुक्त उपायको अवलम्बन गरिनु पर्ने उल्लेखित छ । साथै शसस्त्र द्वन्द्व, मानविय संकट तथा प्राकृतिक घटनाहरूको कारणले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संरक्षण र सुरक्षाको सुनिश्चितता गर्न संपूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । त्यसैगरी शारीरिक अखण्डता (Bodily integrity) को अधिकारलाई समेत सुनिश्चित गरेको छ ।

■ व्यक्तिगत स्वतन्त्रता र सुरक्षा

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार साथै गैरकानूनी तथा स्वेच्छाचारी ढंगबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको स्वतन्त्रताबाट वञ्चित नगरिने र वञ्चित कार्यलाई कुनै पनि अवस्थामा न्यायोचित नठहरीने जस्ता अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ ।

■ विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले राजेको सबै प्रकारका संचारका माध्यमहरू मार्फत अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले समान आधारमा सूचना र मत माग गर्ने, प्राप्त गर्ने, प्रदान गर्ने लगायत अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुनेछ । साथै त्यस्तो सूचना विभिन्न प्रकारका अपाङ्गतालाई उपयुक्त हुनेगरी पहुँचयोग्य ढाँचामा र

प्रविधिमा सयम मै र अतिरिक्त खर्च खाना उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था छ । कार्यलयमा हुन अन्तरक्रियामा आफुले रोजेको साँकेतिक भाषा, ब्रेल, प्रवर्द्धनात्मक र वैकल्पिक संचार एवं संचारका अरू सबैप्रकारका पहँच योग्य साधन, तरिका र ढाँचा प्रयोगलाई सहज बनाउनु पर्ने जस्ता कुराहरू उल्लेखित गरेको छ ।

■ हिंडुल अथवा आवातजावतको स्वतन्त्रता

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको गमनशिलता(हिंडुल) अत्यान्त चुनौतिपूर्ण कार्य हो । यसलाई ध्यानमा राखी यस महासन्धीले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले रोजेको तरिका, र समयमा धान्न सक्ने मूल्यमा व्यक्तिगत गमनशिलता सहज बनाउने । गमनशिलताको सेवा, उपकरण सहयोगात्मक प्रविधि तथा अन्य व्यक्तिबाट हुने सहयोग धान्न सक्ने मूल्यमा उपलब्ध गराउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

■ गोपनियताको अधिकार

यस महासन्धीले अपाङ्गता भएका व्यक्तिको गोपनियताको अधिकारलाई अत्यान्त महत्वको साथमा उठाएको छ । साथै पक्ष राष्ट्रले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वासस्थान वा बसोवासको प्रवन्ध मिलाएको स्थान जहाँभएता पनि निजको गोपनियता, परिवार, घर वा पत्राचार वा अन्य प्रकारका संचारहरूलाई स्वेच्छाचारी वा गैरकानूनी हस्तक्षेप वा आक्रमणको विषय नबनाउने र त्यस्तो हस्तक्षेप वा आक्रमण विरुद्ध कानूनको संरक्षण पाउने हकको व्यवस्था गरेको छ ।

आर्थिक सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार

■ शिक्षाको अधिकार

शिक्षा मानव विकासको अत्यान्त महत्वपूर्ण सूचांक हो त्यसका साथै अवसरहरूको मूख्य आधार हो भन्ने कुरालाई आत्मसाथ गर्दै यस महासन्धीले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा निजहरूको पूर्ण र समान सहभागितालाई सहज बनाउन र समुदायको एक सदस्यको रूपमा जीवन र सामाजिक विकासका सीपहरू सिक्ने अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ । यस अधिकारको प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले ब्रेल, बैकल्पिक लिपि, प्रवर्द्धनात्मक तथा वैकल्पिक तरीका साधन र ढाँचा तथा पूर्वभास र गतिशिल सीप सिक्न सहज तुल्याउने साथै दौतरीबाट सिक्ने कला र परामर्श सहज बनाउने, साँकेतिक भाषा सिक्न र बहिरा समुदायको भाषिक पहिचानको प्रवर्द्धनलाई सहज बनाउने तथा दृष्टिबिहिन, बहिरा वा श्रवण तथा दृष्टिविहिन व्यक्ति खासगरी बालबलिकाहरूलाई सबैभन्दा उपयुक्त भाषा र तरिका तथा सञ्चार माध्यमबाट प्राञ्जिक र सामाजिक विकासलाई अधिकतम बनाउने वातावरणहरूमा शिक्षा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्ने लगायतका उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने दायित्व सुन्नेको छ ।

शिक्षाको अधिकारको प्राप्ति सुनिश्चित गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूले साँकेतिक भाषा र ब्रेलमा योग्य अपाङ्गता भएका शिक्षकहरू लगायत अन्य शिक्षकहरू नियुक्त गर्न तथा शिक्षाका सबै तहहरूमा कार्य गर्ने विशेषज्ञ र कर्मचारीहरूलाई प्रशिक्षित गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने दायित्व दिएको छ । त्यस्तो प्रशिक्षणमा अपाङ्गता बारेको सचेतना र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सहयोग गर्ने प्रवर्द्धनात्मक एवं वैकल्पिक उपाय, सञ्चारको माध्यम तथा ढाँचा, शैक्षिक प्रविधि र सामग्री समाहित भएको हुनुपर्दछ ।

■ रोजगारीको अधिकार

महासन्धिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा काम गर्ने पाउने अधिकार प्रदान गरेको छ । यस अधिकारभित्र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले स्वतन्त्रतापूर्वक छानेको काम गरी जीवन निर्वाह गर्ने पाउने अवसर तथा खुला समावेशी तथा पहुँचयोग्य वातावरणमा काम गर्ने अधिकार समेत समावेश हुन्छ । रोजगारीको अधिकार प्राप्तिका लागि महासन्धीका पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने दायित्व तोकिएको छ :

- भर्ना, छनौट र नियुक्तिका शर्तहरू, सेवाको निरन्तरता, वृत्ति विकास र सुरक्षित एवं स्वस्थकर कार्यअवस्था लगायत सबै प्रकारका रोजगारीहरूसँग सम्बन्धित अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभावलाई निषेध गर्ने,
- अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समान अवसर तथा समान कामको लागि समान ज्याला, सुरक्षित र स्वास्थकर कार्यअवस्था, दुर्व्यवहारबाट संरक्षणसमेत तथा गुनासोको सुनुवाई लगायतका काम गर्नका लागि चाहिने न्यायपूर्ण र अनुकूल वातावरण पाउने अधिकारको संरक्षण गर्ने ।
- अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पनि निजहरूको श्रम तथा ट्रेड युनियनसम्बन्धी अधिकार प्रयोग गर्ने पाएको सुनिश्चितता गर्ने,
- साधारण प्रविधिक एवं पेशागत निर्देशन कार्यक्रम, पदस्थापना सेवा एवं पेशागत तथा निरन्तर तालिम प्रभावकारी रूपमा प्राप्त गर्ने अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समक्ष बनाउने,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई काम खोज्ने, काम पाउने, काममा बहाल रहने कामका फर्कने एवं श्रम बजारमा रोजगारी र वृत्ति विकासका अवसरहरूको प्रवर्द्धन गर्ने ।

■ साँस्कृतिक जीवन, मनोरञ्जन, विश्राम तथा खेलकुदमा सहभागिताको अधिकार

महासन्धिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई साँस्कृतिक जीवन, मनोरञ्जन, विश्राम तथा खेलकुदमा सहभागिताको सम्बन्धमा निम्न अधिकारहरू प्रदन गरेको छ :

- पहुँचयोग्य ढाँचाहरूमा साँस्कृतिक सामग्रीहरूमा पहुँचको अधिकार,
- पहुँचयोग्य ढाँचाहरूमा टेलिभिजन कार्यक्रम, चलचित्र, नाटक र अन्य साँस्कृतिक क्रियाकलापहरूमा पहुँचको अधिकार,
- नाट्यशाला, संग्रहालय, सिनेमा हल, पुस्तकालय, पर्यटकीय सेवा जस्ता साँस्कृतिक कार्यक्रम वा सेवाहरू सञ्चालन गर्ने स्थानहरूमा पहुँच प्राप्त गर्ने तथा सम्भव भएसम्म राष्ट्रिय साँस्कृतिक महत्वका स्मारक र स्थलहरूमा पहुँचको अधिकार,
- बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार संरक्षण गर्ने कानूनले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई साँस्कृतिक

सामग्रीहरूको पहुँचमा अनुचित वा विभेदकारी अवरोधहरू सिर्जना नगरेको सुनिश्चितताको अधिकार,

- अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू पनि साँकेतिक भाषा तथा बहिरा संस्कृति लगायत विशेष साँस्कृतिक तथा भाषिक पहिचानको मान्यता र सहायता पाउने अधिकार
- खेलकुद क्रियाकलापमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सम्भव भएसम्म सहभागिताको अधिकार,
- अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अपाङ्गता विशेष लकुद तथा मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरूमा सहभागि हुन पाउने अधिकार
- सहभागिताको सुनिश्चितताको लागि अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा उपयुक्त प्रशिक्षण, तालिम र श्रोताहरूको व्यवस्थाको अधिकार ।

विशेष प्रकृतिका अधिकार

■ न्यायमा पहुँचको अधिकार

न्यायमा पहुँच अभिवृद्धिको लागि महासन्धिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको आवश्यकता अनुरूपका सुविधाहरू उपलब्ध गराई प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा न्यायमा उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गरिनु पर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ ।

■ शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारविरुद्धको अधिकार

महासन्धिले अपाङ्गता भएका व्यक्ति उपर अपाङ्गताकै कारण हुन सक्ने शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहार विरुद्धको अधिकार प्रदान गरेको छ । त्यसैगरी महासन्धीले शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारबाट पीडित भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिको शारीरिक तथा मानसिक अवस्था सुधार गर्ने पुनर्स्थापना तथा सामाजिक पुनर्एकिकरणको अधिकारको सुनिश्चितता गरेको छ । महासन्धिले पक्ष राष्ट्रलाई शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहार विरुद्धको अधिकार प्रभावकारी संरक्षण गर्नका लागि आवश्यकता अनुरूप कानून, प्रशासनिक, सामाजिक, शैक्षिक वा अन्य व्यवस्था मिलाउने दायित्व पनि सुम्पेको छ ।

सन्धिको कार्यान्वयन र समिति प्रणाली

सन्धि अन्तर्राष्ट्रिय कानून भएकोले गर्दा यसको निर्माण र कार्यान्वयन संयन्त्र राष्ट्रिय कानूनको तुलनामा कमजोर र विशिष्ट प्रकारको हुन्छ । पक्ष राष्ट्रको इच्छा शक्ति नै सन्धि कार्यान्वयनको प्रमुख आधार हो । कतिपय सन्धिहरूले कार्यकारी अङ्गहरूको व्यवस्था मार्फत सन्धिको कार्यान्वयन गरेको देखिन्छ भने कतिपय सन्धिहरूले समिति प्रणालीलाई अवलम्बन गर्दै राज्य पक्षबाट प्रतिवेदन लिने व्यवस्था गरेका छन् । कतिपय सन्धिहरूले कार्यान्वयनको पूर्ण जिम्मेवारी राज्य पक्षलाई प्रदान गरेको छन् । सन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विभिन्न ७ वटा सन्धिहरूले समिति तथा प्रतिवेदन प्रणालीको व्यवस्था गरेका छन् ।

समिति प्रणाली (Committee system)

सन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि मानव अधिकार सम्बन्धी सात वटा सन्धिहरूले सम्बन्धित सन्धिमा नै कार्यान्वयनको अनुगमनको लागि समिति प्रणाली विकास गरेका छन् । यी सन्धिहरू मध्ये नेपाल ६ वटा सन्धिको पक्ष रहेको छ । यसरी सन्धिको व्यवस्था अनुसार स्थापित भएका समितिहरूमा सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६५ अन्तर्गत जातीय भेदभाव उन्मूलन समिति, आर्थिक, सामाजिक तथा सास्कृतिक समिति, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ अन्तर्गत आर्थिक, सामाजिक तथा सास्कृतिक समिति, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ अन्तर्गत मानव अधिकार समिति, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि, १९७९ अन्तर्गत महिला विरुद्धका भेदभाव उन्मूलन समिति, यातना तथा अन्य ऋुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि, १९८४ अन्तर्गत यातना विरुद्धको समिति, बाल अधिकार महासन्धि, १९८९ अन्तर्गत बाल अधिकार समिति, अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि २००६, अन्तर्गतिको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी समिति रहेका छन् । यस्ता समितिहरूले राष्ट्र पक्षहरूबाट प्रारम्भीक, आवधिक तथा आवश्यकतानुसार राज्य पक्षलाई प्रतिवेदनहरू पेश गर्न लगाउन सक्दछ । यसैगरी व्यक्तिहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू वा सुन्युक्त राष्ट्रसंघीय निकायहरू समेतबाट जानकारी तथा सूचनाहरू प्राप्तगर्दछन् । यसरी पक्ष राष्ट्रको प्रतिवेदन र अन्य सूचनाहरू समेतका आधारमा पक्ष राष्ट्रहरूका प्रतिनिधिहरू समेतको सहभागीतामा छलफल गरी सन्धिको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई सिफारिस तथा टिप्पणीहरू जारी गर्दछ । यस परिच्छेदमा महिला विरुद्धका सबै प्रकारका विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धी समिति, सबै किसिमका जातिय विभेदहरू उन्मूलन गर्ने महासन्धी समिति र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी समितिको सम्बन्धमा संक्षिप्त रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

प्रतिवेदन प्रणाली (Reporting system)

सन्धिको कार्यान्वयनको अनुगम सम्बन्धी समिति प्रणाली अवलम्बन गर्ने सन्धिको कार्यान्वयनका लागि आफूले चालेको न्यायिक, कानूनी र प्रशासनिक उपायहरू समेत सम्लग्न गरी समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्दछ । यस प्रणालीलाई प्रतिवेदन प्रणाली भनिन्छ । यस्ता प्रतिवेदनहरू प्रारम्भीक, आवधीक र आवश्यकतानुसारका हुन्छन् । पक्ष राष्ट्रले सन्धिको सदस्यता लिएको सामान्यतया १ बर्ष भित्र प्रारम्भीक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्दछ । आवधिक प्रतिवेदन सम्बन्धित सन्धिको व्यवस्था अनुसार आवधिक रूपमा हरेक २ वा ४ बर्षमा निरन्तर

रूपमा पेश गर्नु पर्दछ । त्यसका अतिरिक्त त्यस्ता समितिहरूले आवश्यक देखेमा पक्ष राष्ट्रलाई निश्चित समय दिएर प्रतिवेदनहरू पेश गर्न अनुरोध गर्न सक्छन । त्यसरी अनुरोध भएमा पक्ष राष्ट्रले समिति समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्दछ । समितिले प्रतिवेदन उपर छलफल गरी पक्ष राष्ट्रको नाममा सिफारिस तथा टिप्पणीहरू जारी गर्दछ ।

क) सबै किसिमका जातिय विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धिको कार्यान्वयन

सबै किसिमका जातिय विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धीलाई १७३ राष्ट्रहरूले अनुमोदन गरिसकेको छन् । नेपालले यस महासन्धीको सन् १९७१ मा यसको अनुमोदन गरेको थियो । मानव अधिकार सम्बन्धी महासन्धीहरूले सन्धीको अनुमोदन पश्चात कार्यान्वयनको सुनिश्चितताको लागि कार्यान्वयन स्थितिको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने संयन्त्रको व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सबै किसिमका जातिय विभेद उन्मूलन गर्ने महासन्धी अन्तर्गत पनि १८ जना विशेषज्ञ रहेको समितिको व्यवस्था गरिएको छ । सन्धी समितिले पक्ष राष्ट्रहरूले सन्धी कार्यान्वयनको शिलशिलामा चालेका कदम तथा उपाय एवं सुधारको पक्षको सम्बन्धमा अनुगमन गरेको हुन्छ । सामाजिक, भौगोलिक विभाजन र विभिन्न सम्भाता र मुख्य कानूनी प्रणालीको प्रतिनिधिहरू हुने गरी पक्षराष्ट्रहरूद्वारा नै सन्धी समितिको निर्वाचन हुने व्यवस्था गरिएको छ । सन्धी समितिका सदस्यहरूको कार्यकाल ४ वर्षको हुने र प्रत्येक २ वर्षमा नौ नयाँ सदस्य आउने व्यवस्था समेत गरिएको छ ।

सन्धी समिति एक स्थाई प्रकृतिको निकाय भएकोले सन्धीको कार्यान्वयनको सन्दर्भमा विभिन्न अधिकारहरू रहेका हुन्छन् । ति अधिकार अन्तर्गत निम्न अधिकारहरू महत्वपूर्ण रहेका हुन्छन् ।

- क) पक्ष राष्ट्रहरूले पेश गर्ने प्रारम्भिक र आवाधिक प्रतिवेदन माथि निष्कर्ष सुभाव दिने
- ख) सन्धीद्वारा प्रदत्त अधिकारको कार्यान्वयनको लागि सन्धीमा भएका व्यवस्थाको व्याख्यात्मक टिप्पणी सहित साधारण सिफारिसहरू दिने ।
- ग) सन्धीद्वारा प्रदत्त अधिकारको उल्लंघन भएको अवस्थामा उजुरी वा सूचना लिने एवं दिने अधिकार ।

■ प्रतिवेदन प्रक्रिया

यस महासन्धीको कार्यान्वयनको सुनिश्चितताको लागि पक्ष राष्ट्रहरूले महासन्धीको अनुमोदन पश्चात व्यवस्थापकीय, न्यायिक, प्रशासनिक तथा अन्य अपन्याएका उपायहरू सम्बन्धी विषयहरू सहितको अनुमोदन पश्चात १ वर्ष भित्रमा प्रारम्भिक प्रतिवेदन र त्यसपछि प्रत्येक २ वर्ष आवाधिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्तो प्रतिवेदन संयुक्तराष्ट्र संघको महासचिव मार्फत सन्धी समितिमा पठाइने व्यवस्था छ । यसरी पठाइएको प्रतिवेदन उपर सन्धी समितिले नागरिक समाजलाई लाई छायाँ प्रतिवेदन पेश गर्ने मौका दिन्छ साथै राज्यको प्रतिवेदन रहेका कमि कमजोरी तथा सुधार गर्नु पर्ने विषयका सम्बन्धमा निष्कर्ष सुभाव दिन्छ यसरी समितिले महासन्धिको कार्यान्वयन लागि महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ ।

■ साधारण सिफारिसहरूको विकास

महासन्धी समितिले सन्धीका व्यवस्थालाई सरल र सहजरूपमा व्याख्यात्मक टिप्पणीको विकास गरेको हुन्छ जसलाई साधारण सिफारिस भनिन्छ । ती साधारण सिफारिसहरू महासन्धीको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको हुन्छन् ।

■ उजुरी सुन्ने एवं निर्णय दिने अधिकार

महासन्धीको कार्यान्वयनको लागि यो प्रकृया अति महत्वपूर्ण रहेको छ । सन्धीद्वारा प्रदत्त अधिकारको उल्लंघनको सम्बन्धमा सन्धी अर्का पक्ष राष्ट्रले पनि सूचना दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै सन्धी समितिले सन १९९४ को मा (४५ औं शेसन) मा पूर्व चेतावनी सम्बन्धी उपाय र तुरुन्त चालिने प्रकृया समेतलाई महासन्धिको उल्लंघनबाट सन्धिको कार्यान्वयन रोक्ने अपरिहार्य कदमको रूपमा स्वीकार गरेको थियो । यस्तो कदम यदी पक्षराष्ट्रले नगरेको अवस्थामा कार्यान्वयन गर्ने संयन्त्रको विकास नगरेमा, श्रोत साधानको व्यवस्था नगरेमा, जातिय विवादलाई अनावश्यक उचालिएमा र गंभिर एवं तुलो संख्यामा जातिय विभेदको विषय उठेमा समितिले पूर्व चेतावनी दिने र तुरुन्त प्रकृया अगाडी बढाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

■ समिति समक्ष उजुरी

यस महासन्धिले कुनै पक्ष राष्ट्र उपर अर्का पक्ष राष्ट्रले समेत यस महासन्धिमा गरिएको व्यवस्था कार्यान्वयन गरिरहेको छैन भन्ने जानकारी दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै समितिले सम्बन्धीत पक्षराष्ट्रलाई सो सम्बन्धमा ३ महिना भित्र स्पष्ट पार्नको लागि आग्रह गर्ने र उक्त समय भित्र सम्बन्धीत राष्ट्रले आफ्नो स्पष्टीकरण पेश गर्न सक्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरि महासन्धिको धारा १४ ले यस महासन्धिद्वारा प्रदत्त अधिकारको उल्लंघन भएको अवस्थामा महासन्धि समितिमा उजुरी गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । तर पिडित व्यक्तिहरू वा व्यक्तिहस्तको समूहबाट उजुरी गर्नु भन्दा अगावै स्थानिय उपचारको खोजी गरी स्थानिय निकायबाट न्यायिक उपचारको बाटो समाप्ती भइसकेको हुनुपर्दछ । यस महासन्धि अन्तर्गत समिति समक्ष परेको सूचनाको सम्बन्धमा पक्षराष्ट्रले आफ्नो कानूनी संरचना भित्र कुनै निकाय स्थापना गर्न वा तोक्न सक्ने र त्यस्तो निकाय आफ्नो अधिकार भित्र यस महासन्धिमा उल्लेखित अधिकारहरू मध्ये कुनै पनि अधिकारको उल्लंघनबाट पिडित भएको दावी गर्ने र अन्य उपलब्ध स्थानिय उपचारहरू समाप्त गरिसकेका व्यक्तिहस्तको समूहबाट निवेदनहरू प्राप्त गरी विचार गर्न सक्षम हुने र त्यस्तो निवेदनहस्तको दर्ता किताव खडा गरी सोको अभिलेख राखीने, सो को सार्वजनिक नगरिने समझदारीमा संयुक्त राष्ट्रसंघको महासन्धि समिति समक्ष वार्षिक रूपमा दर्ता गरिने व्यवस्था छ । यदि उपरोक्त संयन्त्रबाट पिडित पक्ष न्याय प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा ६ महिनाभित्र समिति समक्ष उजुरी गर्न पाउने व्यवस्था छ । सो उजुरी वा सूचनाको संवन्धमा समितिले पक्षराष्ट्रलाई जानकारी गराउने र पक्षराष्ट्रले सो सम्बन्धमा ३ महिना भित्र स्पष्टीकरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । निवेदन उपरको कारवाही अगाडी बढाउनु भन्दा पहिलो निवेदकले स्थानिय उपचारको खोजी गरी सकेको कुराको पुष्टि हुनुपर्दछ ।

ख) महिला महासन्धी समिति

संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाद्वारा १८ डिसेम्बर १९७९ मा पारित यस महासन्धीको ३ सेप्टेम्बर १९८१ देखि लागू रहेको छ । यस महासन्धीलाई नेपालले १२ अप्रिल १९९१ मा अनुमोदन गरेको थियो । महिलाको अधिकारको संबन्धमा अत्यन्त महत्वपूर्ण दस्तावेजको रूपमा रहेको यस महासन्धी कार्यान्वयनको अनुगमनको लागि २३ जना विशेषज्ञहस्तको समिति गठन हुने व्यवस्था गरेको छ । पक्षराष्ट्रहस्तद्वारा निर्वाचित गरिने समितिका सदस्यहरू समानुपातिक भौगोलिक वितरण, भिन्न भिन्न सभ्यता र निर्वाचित गरिने सदस्यले व्यक्तिगत हैसियतमा काम गर्नु पर्ने कुराको समेत व्यवस्था गरेको छ (धारा १७) । समितिका सदस्यहस्तको

पदावधि ४ वर्षको हुने र प्रत्येक २ वर्षमा नयाँ सदस्यहस्को निर्वाचन गरिने व्यवस्था गरिएको छ । समितिका सदस्यहस्को निर्वाचन संयुक्तराष्ट्रसंघको प्रधान कार्यलयमा महासचिवले आयोजना गरेको पक्षराष्ट्रहस्को वैठकमा गरिने व्यवस्था गरेको छ ।

समितिका विशेष गरी निम्न अधिकारहरू रहेको हुन्छन् ।

- क) पक्ष राज्यले पेश गर्ने प्रारम्भिक एवं आवधिक प्रतिवेदन माथि निष्कर्ष सुभाव दिने ।
- ख) महासन्धीका प्रदत्त धारा एवं व्यवस्थाको व्याख्यात्मक टिप्पणी दिने ।
- ग) महासन्धीद्वारा अधिकार उल्लंघन भएको अवस्थामा उजुरी वा सूचना लिने उजुरी उपर निर्णय गर्ने ।

महासन्धीको वास्तविक कार्यन्वयनको लागि पनि माथिको संयन्त्र एवं समितिलाई प्राप्त अधिकारले कार्यान्वयनको सुनिश्चितता दिलाउनुको साथै राज्यलाई महासन्धीको कार्यान्वयनको लागि समेत जवाफदेहि बनाएको छ । यस महासन्धीको पक्ष राष्ट्रले महासन्धीको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा व्यवस्थापिकिय, न्यायिक, प्रशासकिय एवं अन्य उपायहस्को संबन्धमा, अनुमोदन गरेको १ वर्षभित्र प्रारम्भिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने र प्रत्येक चारवर्षमा आवधिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । पक्ष राज्यले पेश गर्ने प्रारम्भिक एवं आवधिक प्रतिवेदन उपर नागरिक समाजलाई छायाँ प्रतिवेदन (Shadow Report) पेश गर्ने अवसर प्रदान गर्दछ । त्यसपछि सन्धी समितिले पक्ष राष्ट्रले पेश गरेको प्रतिवेदनमा देखिएका कमजोरी एवं महासन्धी कार्यान्वयनका लागि गर्नु पर्ने कार्यको सम्बन्धमा निष्कर्ष सुभाव दिने गर्दछ । नेपालले सन १९९१ मा अनुमोदन पश्चात पहिला प्रारम्भिक प्रतिवेदन र दोश्रो र तेश्रो आवधिक प्रतिवेदन समेत पेश गरी सकेको छ । नेपाल सकारले पेश गरेको आवधिक प्रतिवेदन उपर निष्कर्ष सुभावहरू समेत दिएको अवस्था छ ।

■ सिफारिस प्रकृया

सन्धी समितिले महासन्धीमा रहेका व्यवस्था एवं अधिकारको सम्बन्धमा अवधारणागत व्याख्यात्मक टिप्पणी गर्दछ । सहासन्धीका व्यवस्थाहरू सहजरूपमा कार्यान्वयनको लागि महासन्धी समितिका सिफारिसहरू अत्यान्त महत्वपूर्ण हुन्छन् । महिला महासन्धी समितिले विभिन्न विषयमा २८ वटा सिफारिसहरू गरेको छ ।

■ उजुरी सुन्ने अधिकार

महासन्धी समितिको अर्को महत्वपूर्ण कार्य भनेको महासन्धीद्वारा प्रदत्त अधिकारको उल्लंघन भएको अवस्थामा पक्षराष्ट्रका पिडित व्यक्ति वा निजको प्रतिनिधिले महासन्धी समितिमा उजुरी गर्न सक्ने व्यवस्था छ । साथै त्यस्तो उजुरी गर्नु भन्दा पहिले त्यस्तो व्यक्ति वा समूहले स्थानिय स्तरमा उपलब्ध न्यायिक उपचारको खोजी गरेको हुनु पर्दछ । न्यायिक उपचारको प्रकृयामा अनावश्यक ढिलाई भएको अवस्थामा पनि पिडीत वा पिडितको प्रतिनिधिले उजुरी गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ त्यसै गरी कुनै पनि पक्ष राज्यमा महिलाको मानव अधिकारको गंभीर एवं चरणवद्ध उल्लंघन भएको विश्वासनिय सूचना वा आफ्नै पहलमा समेत जाँचवुभ कार्यविधि अन्तर्गत कारवाही चलाउन सक्दछ । यसरी महिला महासन्धीको कार्यान्वयनको लागि सन्धी समितिले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

महासन्धिको इच्छाधिन आलेख

- महिला महासन्धिको इच्छाधिन आलेख छुटै महत्वपूर्ण दस्तावेज हो । महिला महासन्धिको राज्य पक्षहरू मात्र यस इच्छाधिन आलेखको पक्ष बन्न पाउँदछन् । सरकारहरूले महिला महासन्धिको इच्छाधिन आलेख अन्तर्गतको दायित्वबाट बाँधिन यसको छुटै अनुमोदन गर्नु पर्दछ ।
- महिला महासन्धिको इच्छाधिन आलेख एउटा स्वेच्छिक छनौट हो । महिला महासन्धिको राज्य पक्षहरू इच्छाधिन आलेख अनुमोदन गर्न उत्तरदायी छैन, तर नागरिक समाज वा गैरसरकारी संस्थाहरूको अभियानद्वारा राज्य पक्षलाई यसको लागि उत्प्रेरित गर्न सकिन्छ ।
- महिला महासन्धिको इच्छाधिन आलेखले कुनै नयाँ अधिकारको सिर्जना गर्दैन । सो इच्छाधिन आलेखले महिला महासन्धिले प्रदान गरेका अधिकारहरूको उल्लंघनमा त्यसलाई सम्बोधन गर्ने वा उपचार प्रदान गर्ने कार्यविधिहरू मात्र प्रदान गर्दछ ।
- महिला महासन्धिको इच्छाधिन आलेखले महिलाको अधिकार उल्लंघनलाई सम्बोधन गर्ने थप दुई कार्यविधिहरू र महिला महासन्धिले प्रदान गरेका अधिकारहरूको व्याख्या तथा कार्यान्वयनतर्फ महिलालाई अन्तर्राष्ट्रिय तहमा न्यायको पहुँचको सिर्जना गर्दछ ।
- महिला महासन्धिको इच्छाधिन आलेखले महिला महासन्धि समिति (महिला महासन्धिको कार्यान्वयन समीक्षा गर्ने २३ जना स्वतन्त्र विशेषज्ञहरू रहेको सन्धि अनुगमन समिति) लाई महासन्धिद्वारा प्रदत्त महिला अधिकारको उल्लंघनको अवस्थामा मुद्दाहरू समीक्षा गर्ने क्षेत्राधिकारलाई मान्यता प्रदान गर्दछ । तथापि यहाँ विचार गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण कुरा के छ भने, समितिले जब अधिकार उल्लंघनको सूचना प्राप्त गर्दछ वा जाँचबुझ सुरु गर्दछ, यसले निश्चित कार्यविधिसम्बन्धी नियमहरू भित्र रहेर आफ्नो कार्य गर्दछ ।
- उपरोक्त कुरालाई मध्यनजर राखी संयुक्त राष्ट्र महासभाद्वारा अक्टुबर ६, १९९९ मा इच्छाधिन आलेख महासभाद्वारा पारित गरी यस आलेखको डिसेम्बर २२, २००० देखि लागू भएको छ ।

नेपाल सरकारले डिसेम्बर १९, २००६ मा इच्छाधिन आलेखको अनुमोदन गरेको थियो । तत्पश्चात् जुन १५, २००७ मा समक्ष अनुमोदनको जानकारी गराएको थियो । उपरोक्त अनुसार समिति आफैले जाँचबुझ गरी मुद्दा चलाउने प्रक्रिया बाहेक व्यक्तिगत उजुरीको हकमा महिला विरुद्धको भेदभाव उपर महासन्धि समितिमा उजुरी गर्नका लागि बाटो खुला गरेको छ ।

इच्छाधिन आलेखले महिलाको अधिकार कसरी सुरक्षित गर्दछ ?

१. महिलालाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा उजुरी गर्ने र न्याय प्राप्त गर्ने अवसर प्रदान गरेर,
२. महिला सम्बन्धी महासन्धिमा उल्लेख भएको अधिकार गम्भीर र चरणवद्ध उल्लंघन भएकोमा छानबीन प्रक्रिया अपनाएर,

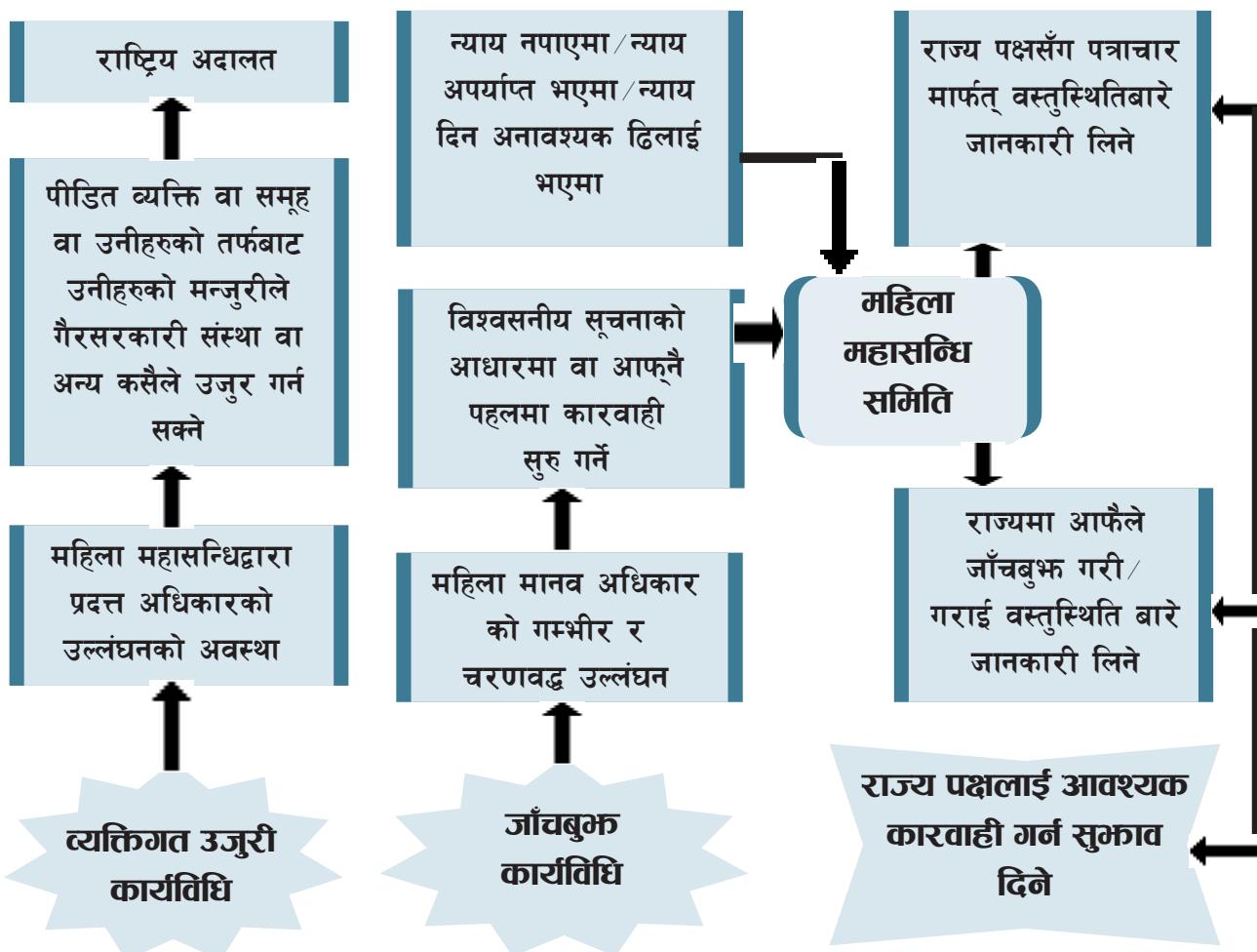
समितिमा कस्ले कसरी उजुरी गर्न सकदछ ?

१. पीडित व्यक्ति वा व्यक्तिहस्तको समूह आफैले वा उनीहस्तको तर्फबाट अन्य कसैले उजुरी गर्न सकदछ ।
२. उजुरी लिखित हुनुपर्दछ र बेनामी हुनुहुँदैन ।
३. आफ्नो देश यस इच्छाधिन आलेखको पक्ष भएको हुनुपर्दछ ।
४. आफ्नो जुन अधिकारको उल्लंघन भभएको हो सोबारे सर्वप्रथम आफ्नै देश भित्र प्राप्त हुन सक्ने उपचार लिइसकेको हुनुपर्दछ । अर्थात् राष्ट्रिय स्तरमा प्रदान गरिएको न्यायमा चित नबुझेमा वा न्याय दिन अस्वीकार गरिएमा वा न्याय दिन अनावश्यक तवरले ढिलो गरेको र न्याय पाउने संभावना पनि कम रहेको अवस्थामा उजुर गर्न सकिन्छ ।
५. आफूले जुन विषयमा उजुरी दिएको हो सोही विषयमा अन्य कुनै निकायमा पनि उजुरी दिई अन्तर्राष्ट्रिय छानबीन भइसकेको वा सोको प्रक्रिया अपनाइएको हुनु हुँदैन ।
६. आफूले दिने उजुरी तथ्य परक र पुष्टि हुन सक्ने हुनुपर्दछ ।
७. उजुरी दिइने घटना यदि यो इच्छाधिन आलेखको पक्ष बन्न अगाडि नै घटेको भए त्यस्तो घटना पक्ष बनेपछि पनि निरन्तर जारी भएको हुनुपर्दछ ।

महासन्धि समितिले जाँचबुझ कार्यविधिअन्तर्गत मुद्दा कसरी चलाउन सकदछ ?

१. यदि पक्ष राष्ट्रले महिलासम्बन्धी महासन्धिमा उल्लेख भएका अधिकारहस्तको गम्भीर र चरणवद्ध तरिकाले उल्लंघन गरिरहेको सूचना विश्वसनीय रूपमा प्राप्त गरेमा समितिले जाँचबुझ गर्न सकदछ ।
२. यस्तो जाँचबुझ गर्दा समितिले पक्ष राष्ट्रलाई ती सूचनाका बारेमा बुझ्नको लागि सहयोग गर्न वा सो बारेमा के भएको हो आफ्नो धारणा पठाउन अनुरोध गर्दछ ।
३. सम्बन्धित राष्ट्रबाट प्रस्तुत गरेका धारणा तथा समितिलाई अन्य स्रोतबाट प्राप्त सूचनाका आधारमा आफ्ना एक वा एकभन्दा बढी सदस्यलाई छानबीन गर्न तोकी तुरुन्त समितिमा प्रतिवेदन दिन लगाउँछ ।
४. यस्तो जाँचबुझ गर्दा स्थलगत भ्रमण समेत गर्न सकदछ ।
५. छानबिनबाट पता लागेका कुरा समितिले आफ्नो प्रतिक्रिया तथा सुभावहस्तहित सम्बन्धित राष्ट्रमा पठाउँदछ ।

इच्छाधित आलेख अन्तर्गतको उजुरी प्रक्रिया

ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि समिति

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानव अधिकार सुनिश्चित गर्नको लागि निर्माण गरिएको २१ औं सताब्दीको पहिलो एवं नविन मान्यता र अवधारणा वोकेको यस महासन्धिको कार्यन्वयनको अनुगमनका लागि महासन्धीले समितिको व्यवस्था गरेको छ । सन्धी समितिको व्यवस्था गरिनुले सन्धीको कार्यान्वयनको लागि राज्यलाई जवाफदेही वनाउन समेत सहज हुन्छ । अन्य महासन्धी समितिमा गरिएको जस्तै समन्यायिक भौगोलिक वितरण, विभिन्न प्रकारका सम्यता तथा प्रमुख कानूनी प्रणालीहरूको प्रतिनिधित्वको साथै सन्तुलित लैङ्गिक प्रतिनिधित्व तथा अपाङ्गता भएका बिशेषज्ञ व्यक्तिहरूको सहभागिताका विचार गरी महासन्धी लागू हुँदा १२ जना बिशेषज्ञ रहेको समिति र महासन्धीमा ६० सदस्य राष्ट्रले अनुमोदन गरेपछि १८ सदस्य समिति हुने व्यवस्था गरेको छ । सदस्यको निर्वाचन महासन्धीका पक्षराष्ट्रहरूद्वारा गर्ने र सदस्यको पदावधि ४ वर्ष हुने व्यवस्था गरिएको छ । समितिले आफ्नो कार्यविधि आफै निर्धारण गर्ने र आवश्यक कर्मचारीको व्यवस्था संयुक्त राष्ट्रसंघको महासचिवले गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

यस महासन्धीको कार्यन्वयनको सुनिश्चितताको लागि पक्षराष्ट्रहस्ते सन्धीको कार्यन्वयनको सन्दर्भमा चालिएका व्यावस्थापिकिय न्यायिक, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहस्तको सम्बन्धमा महासन्धीको अनुमोदन गरेपश्चात २ वर्ष भित्रै प्रारम्भिक प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने र त्यस पछि प्रत्येक चारवर्षमा र समितिले अनुरोध गरेको अवस्थामा जुन सुकै समयमा प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । प्रतिवेदन संयुक्तराष्ट्र संघ मार्फत सन्धी समितिमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सो प्रतिवेदन उपर सन्धी समितिले विचार विमर्शगरी सन्धीको प्रभावकारी कार्यन्वयनको लागि आवश्यक निष्कर्ष सुझाव दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

कुनै पक्ष राष्ट्रले लामो समयदेखि प्रतिवेदन पेश नगरेको अवस्थामा सन्धी समितिले प्रतिवेदन पेश गर्न लागि सूचना गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । सूचना गरेको ३ महिना भित्रपनि त्यस्तो प्रतिवेदन पेश नगरेमा भरपर्दो सूचनाको आधारमा जाँचवुभको आवश्यकता भएका अवस्थामा पक्ष राष्ट्रलाई सूचित गर्न सक्नेछ । सो जाँचवुभ प्रकृयामा सम्बन्धीत राष्ट्र सहभागि हुनका लागि आव्हान गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

यस महासन्धी इच्छाधिन आलेखको धारा १ अनुसार सन्धी समिति महासन्धीद्वारा प्रदत्त अधिकारको उल्लंघन भएको अवस्थामा पिडित व्यक्ति वा समूहले समिति समक्ष उजुरी गर्न सक्ने र त्यस्तो उजुरी वा सूचना उपर सम्बन्धीत समितिले विचार गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । तर त्यस्तो सूचना वेनामी वा सोहि विषयमा पहिले नै समितिले जाँचबुभ गरिसकेको, पिडितले पहिले घरेलु उपचारको खोजी नगरेका लगायतका आधारमा उजुरी लिन इन्कार गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । समितिले उजुरी वा सूचना प्राप्त गरेपछि पक्ष राष्ट्रलाई सो विषयमा गोप्य रूपमा जानकारी गराउने र सम्बन्धीत राष्ट्रले छ महिना भित्र आफ्नो स्पष्टीकरण पेश गर्न सक्ने व्यवस्था छ । समितिले पिडित वा पिडितहस्तको संभावित अपुरणिय छति हुने अवस्था देखेमा त्यस्तो छति हुनबाट रोक्न आवश्यक अन्तरिक उपायहरू अवलम्बनको लागि अनुरोध गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

महासन्धीद्वारा प्रदत्त अधिकारको गंभिर र चरणबद्ध उल्लंघन भएको अवस्थामा भरपर्दो सूचनाको आधारमा समिति स्वयं जाँच वुभ तथा छानविन भर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ (धारा ६ र ७) । यसरी हेर्दा महासन्धीको प्रभावकारी कार्यन्वयनको लागि सन्धी समितिले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्ने देखिन्छ ।

सन्धिको दायित्व र नेपालको अभ्यास

नेपालले विभिन्न द्विपक्षीय, बहुपक्षीय एवम् विश्वव्यापी तथा क्षेत्रिय सन्धिहस्तको पक्ष रहेको छ । मानव अधिकार प्रतिको नेपालको प्रतिबद्धता अनुरूप नेपालले २१ वटा अन्तर्राष्ट्रिय तथा दुईवटा सार्कस्तरीय सन्धिहस्तको पक्ष बनेको छ । यसको विस्तृत विवरण तथा ती सन्धिहस्तको कार्यान्वयनकालागि नेपालले जारी गरेका मुख्य कानूनहस्तको विवरण पछि दिइने छ । सन्धिको पक्ष भए पछि सन्धिले पक्ष राष्ट्रलाई विभिन्न दायित्वहरू सिर्जना गर्दछ । मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धिहस्तले नेपाल सरकारलाई सिर्जना गरेका दायित्वहरू देहाय बमोजिम रहेका छन्:

- सम्मान गर्ने दायित्व (Obligation to respect):** सन्धिहस्तले प्रदान गरेका मानव अधिकारको उल्लंघन नगरी सम्मानको सुनिश्चितता गर्नु यस दायित्व भित्र पर्दछ ।
- संरक्षण गर्ने दायित्व (Obligation to protect):** मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धिहस्तले मानव अधिकारको उपभोग र प्रचलन गर्नबाट व्यक्ति सरकार वा अन्य कसैको कारणबाट बच्यित नहुने वातावरणको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु यसको दायित्वभित्र पर्दछ ।
- पालना गर्ने दायित्व (Obligation to fulfill):** मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धिहस्तले प्रदान गरेका अधिकारहरको रक्षा र प्रचलनका लागि सकृद रूपमा भूमिका निर्वाह गरी आवश्यक कानूनी तथा न्यायिक संयन्त्रहस्तको सुनिश्चित गर्नु यस दायित्व भित्र पर्दछ ।

संवैधानिक व्यवस्था

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको विषय तथा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सदस्यको रूपमा नेपालको सन्धि सम्बन्धी अभ्यास पुरनो नै मान्नु पर्न हुन्छ । यद्यपि सन्धि सम्बन्धी विषयलाई संवैधानिक रूपले व्यवस्था गर्ने श्रेय २०४७ सालको संविधान लाई जान्छ । २०४७ सालको संविधानको धारा १२६ ले के कस्ता विषयमा सन्धि गर्न पाइने र के कस्ता विषयमा सन्धि गर्न नसकिने कुरा समेतको व्यवस्था गर्दै सन्धिको अनुमोदनको प्रकृया र पद्धति समेत निर्धारण गरेको थियो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि सन्धि सम्बन्धमा २०४७ सालकै संविधानको व्यवस्थालाई निरन्तरता प्रदान गरेको छ । संविधानको व्यवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ:

१५६. सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थनः (१) नेपाल राज्य वा नेपाल सरकार पक्ष हुने सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुनेछ ।

(२) उपधारा (१) बमोजिम कानून बनाउँदा अन्य कुराको अतिरिक्त देहायका विषयका सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन व्यवस्थापिका-संसदमा तत्काल कायम

रहेका सम्पूर्ण सदस्यहरूको दुई तिहाई बहुमतले गर्नु पर्ने शर्त राखिनेछः-

- (क) शान्ति र मैत्री,
- (ख) सुरक्षा एवं सामरिक सम्बन्ध,
- (ग) नेपाल राज्यको सिमाना, र
- (घ) प्राकृतिक स्रोत तथा त्यसको उपयोगको बाँडफाँड ।

तर खण्ड (क) र (घ) मा उल्लिखित विषयका सन्धि वा सम्झौता मध्ये राष्ट्रलाई व्यापक, गम्भीर वा दीर्घकालीन असर नपर्ने साधारण प्रकृतिका सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन व्यवस्थापिका-संसदको बैठकमा उपस्थित सदस्यहरूको साधारण बहुमतबाट हुन सक्नेछ ।

- (३) यो संविधान प्रारम्भ भएपछि हुने कुनै सन्धि वा सम्झौता यस धारा बमोजिम अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन नभएसम्म नेपाल सरकार वा नेपाल राज्यको हकमा लागू भएको मानिने छैन ।
- (४) उपधारा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल राज्यको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता गरिने छैन ।

कानूनी व्यवस्था

सन्धि सम्बन्धी नेपालको पहिलो कानून, नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ले सन्धिलाई दुई वा दुई भन्दा बढी राज्यहरू वा कुनै राज्य वा अन्तरसरकारी संगठनका बीच लिखित रूपमा सम्पन्न भएको संझौताको रूपमा परिभाषित गरेको छ । पदीय रूपमा राष्ट्रप्रमुख, प्रधानमन्त्री तथा परराष्ट्र मन्त्रीलाई सन्धि सम्बन्धी सम्पूर्ण कामहरू गर्ने तथा राजदूत र प्रतिनिधिमण्डललाई आफू खटिएको राष्ट्र वा सम्मेलनसँग सम्बन्धित सन्धिको प्रामाणिक प्रति स्वीकार गर्ने सम्मको अधिकार स्वतः प्राप्त हुने र अरुलाई सन्धि गर्ने सम्बन्धमा पूर्ण अधिकार चाहिने व्यवस्था गरेको छ ।

संविधानमा रहेको व्यवस्थाको अधीनमा रही उक्त ऐनले अन्तरसरकारी संस्थाको स्थापना गर्ने वा त्यस्तो संस्था स्थापना गर्ने सन्धिको सदस्यता लिने, प्रचलित नेपाल कानून विपरितको सन्धिमा पक्ष हुने सन्धि र सन्धिमा नै अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन गर्नुपर्ने व्यवस्था भएको सन्धि अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति र समर्थन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

सन्धिमा नै अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक कुनै पनि सन्धि पश्चातदर्शी प्रभाव हुने गरी लागू नगरिने तथा सन्धिमा नै अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक सन्धि परित्याग गर्ने, आशिक वा पूरै निलम्बन गर्ने वा निलम्बन फुकुवा गर्ने अधिकार नेपाल सरकारलाई हुने व्यवस्था गरेको छ ।

अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन भएका सन्धिहरू अनिवार्य रूपमा ६० दिन भित्र र नेपाल सरकारले

उचित ठहर्याएका सन्धिहरू नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

सन्धिको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा ऐनको दफा ९ ले देहायको व्यवस्था गरेको छ :

५. सन्धि व्यवस्था कानून सरह लागू हुने: (१) संसदबाट अनुमोदन, समिलन, स्वीकृति वा समर्थन भई नेपाल वा नेपाल सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिका कुरा प्रचलित कानूनसँग बाहिएमा त्यो सन्धिको प्रयोजनका लागि बाहिएको हदसम्म अमान्य हुने र तत्सम्बन्धी सन्धिको व्यवस्था नेपाल कानून सरह लागू हुनेछ ।

(२) संसदबाट अनुमोदन, स्वीकृति वा समर्थन नभएको वा समिलनको स्वीकृति नपाएको तर नेपाल वा नेपाल सरकार पक्ष भएको कुनै सन्धिबाट नेपाल वा नेपाल सरकारउपर कुनै दायित्व वा भार पर्ने जाने र त्यसको कार्यान्वयनको लागि कानूनी व्यवस्था गर्नु पर्नेछ भने त्यस्तो सन्धि कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले यथासम्भव चाँडो कानून बनाउने कारवाही चलाउनु पर्दछ ।

न्यायिक अभ्यास

नेपालको न्यायिक अभ्यासमा अन्तराष्ट्रिय विषयले प्रवेश सम्भवत तुङ्ग शम्शेर राणा विरुद्ध इण्डियन एयरलाईन्सको मुद्दाबाट पाएको हो । धनञ्जय आचार्य विरुद्ध जिल्ला पञ्चायत कार्यालय सुनसरी को एक मुद्दामा नेपाल भारतबीचको संभौता अनुसार हुने गरी सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भएको पाइन्छ^६ । २०४७ सालको संविधान र नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ जारी भै सकेको सन्दर्भमा अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपाने विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला^७ भएको टनकपुर बाँध सम्बन्धी विवादमा टनकपुर बाँध सम्बन्धी संभौता अनुसार नेपालले बाँध सम्बन्धी संभौता अनुसार नेपालले बाँया एफलक्स बाँधको लागि जग्गा उपलब्ध गराई सकेको देखिनाले संविधानको धारा १२६ को उपधारा (२) बमोजिम उत्तर संभौताको अनुमोदन वा समर्थन गराउनेतर्फ कारवाही गर्नु भनी नेपाल सरकारको नाममा आदेश जारी गरेको छ । अधिवक्ता रामजी विष्ट विरुद्ध महाकाली एकिकृत विकास सन्धि कार्यान्वयन संसदीय अनुगमन संयुक्त समिति संसद सचिवालय समेत^८ को मुद्दामा विधेयकहरू स्वीकृतिको लागि धारा ७१ बमोजिम श्री पू मा जाने व्यवस्था भै धारा १२६ बमोजिम कार्यपालिकाले गरेको र संसदले अनुमोदन गरेको सन्धि श्री पू मा स्वीकृतिका लागि पठाउनु पर्ने स्वैधानिक र कानूनी व्यवस्था नदेखिँदा यी दुवैले पूर्णता प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा सादृश्यता रहेको देखिन आउँदैन भन्ने व्याख्या गरेको छ ।

मानव अधिकारको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा सन्धि ऐनको व्यवस्थालाई उद्धत गर्दै सर्वोच्च अदालतले विभिन्न मुद्दाहरूमा आदेशहरू जारी गरेको छ । सर्वोच्च अदालतका आदेशले नेपाल पक्ष भएका अन्तराष्ट्रिय सन्धिहरूको कार्यान्वयनमा प्रभावकारीता समेत बृद्धि भएको र यो व्यवस्था सन्धि कार्यान्वयन सम्बन्धी विशिष्टकै एक विशिष्ट व्यवस्थाको रपमा रहेको छ । रीना बजाचार्य विरुद्ध शाही नोपल वायु सेवा निगम^९ को मुद्दामा नेपाल महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मुलन गर्ने महासन्धिको पक्ष भै सकेको सन्दर्भ

^६ ने.का.प., २०४४, पृ. ५९३ ।

^७ सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०४९ बर्ष १, अंक ११, पृष्ठ १।

^८ ने.का.प., २०५५, अंक ४, पृष्ठ २०० ।

^९ सम्बत् २०६३ सालको रिन. २८७२।

उल्लेख गर्दै सन्धि ऐन २०४७ को दफा ९ ले यस्ता मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धिलाई सामान्य कानूनको भन्दा माथिल्लो श्रेणीमा रखी तिनको कार्यान्वयनलाई सरल र छिटो छरितो बनाएको मान्न सकिन्छ भन्ने व्याख्या गर्दै उही श्रेणी, उही त्रु बर्गका एकै प्रकृतिका काम गर्ने पुरुष र महिला कर्मचारीबीचको असमान र विभेदपूर्ण तवरले व्यवस्था भएको विवादित नियमको व्यवस्था संविधानको धारा ११ (२) (३) सँग बाभिएको देखिएकोले उत्तर नियम प्रारम्भ देखि नै अमान्य र बद्र घोषित गरेको छ । यस्तै अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा विरुद्ध नेपाल सरकार^{१०} भएको विवादमा ... अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी महासन्धिमा नेपालको प्रतिबद्धता र सम्बन्धित निकायहरूबाट नेपाल कानून बमोजिम प्रत्याभूत अधिकार अनुरूप कार्य भएका छन् छैनन भन्ने अनुगमन गर्दै धार्मिक, साँस्कृतिक र ऐतिहासिक महत्वका विषय राष्ट्रियस्तरबाट नीति निर्माण गरी सबै क्षेत्रमा एकरूपता कायम राख्ने तर्फ नेपाल सरकारकाले ठोस एवम् प्रभावकारी कदम चाल्नु पर्ने आवश्यकता भएकोले तदनुरूपको काम कारवाही गर्न निर्देशनात्मक आदेश जारी गरेको छ । यसरी नेपाल पक्ष भएका सन्धिहरूको कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा विभिन्न प्रकृतिका अन्य मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतले निर्देशनात्मक आदेशहरू पनि जारी गरेको पाइन्छ ।

^{१०} ने.का.प. २०५४, अंक ६, पृष्ठ ३१२ ।

नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी सन्दिघरूको कार्यान्वयन

गर्न बनेका प्रमुख राष्ट्रिय कानूनहरू

क्र. सं.	महासन्धिको नाम	पक्ष भएको मिति र माध्यम	जारी भएका कानून
१	दासत्व महासन्धि, १९२६	७ जनवरी १९६३, १ सम्झिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २९ ■ मुलुकी ऐन, ज्याला मजूरीको महल र जीउ मास्ने बेच्नेको महल ■ मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ■ श्रम ऐन, २०४८ ■ बाल श्रम (निषेध) ऐन, २०५६ ■ कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८
२	दासत्व महासन्धिलाई संशोधन गर्ने प्रोटोकल, १९५३	७ जनवरी १९६३ २ सम्झिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २९ ■ मुलुकी ऐन, ज्याला मजूरीको महल र जीउ मास्ने बेच्नेको महल ■ मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ■ श्रम ऐन, २०४८ ■ बाल श्रम (निषेध) ऐन, २०५६ ■ कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८
३	दासत्व, दास व्यापार र दासत्व समानका संस्था र अभ्यासहरूको उन्मूलन सम्बन्धी पुरक महासन्धि, १९५६	७ जनवरी १९६३ ३ सम्झिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २९ ■ मुलुकी ऐन, ज्याला मजूरीको महल र जीउ मास्ने बेचनेको महल ■ मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ■ श्रम ऐन, २०४८ ■ बाल श्रम (निषेध) ऐन, २०५६ ■ कमैया श्रम (निषेध गर्ने) ऐन, २०५८

क्र. सं.	महासन्धिको नाम	पक्ष भएको मिति र माध्यम	जारी भएका कानून
४	जातिहत्या अपराधको रोकथाम र सजाय सम्बन्धी महासन्धि, १९४८	१७ जनवरी १९६९ सम्मिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धीको महल ■ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९
५	जिउ मास्ने बेच्ने तथा अरुको बेश्यावृत्तिको शोषणको दमनका लागि व्यवस्था भएको महासन्धि, १९४९	२७ डिसेम्बर १९९५ सम्मिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २९ ■ मुलुकी ऐन, जीउ मास्ने बेच्नेको महल ■ मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ■ सपुर्दगी ऐन, २०४५
६	महिलाहरूको र जनैतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धि १९५२	२६ अप्रिल १९६६ सम्मिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, २०, ३३, ६३, १४२ र १५४ ■ स्थानीय निकाय निर्वाचन ऐन, २०४८ ■ संविधान सभा निर्वाचन ऐन, २०६४
७	सवै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६५	३० जनवरी १९७१ सम्मिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, र १४ ■ मुलुकी ऐन, अदालतको महल ■ नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ■ मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ ■ कानूनी सहायता सम्बन्धी ऐन, २०५४ ■ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५
८	आर्थिक, सामाजिक तथा सास्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६	१४ मे १९९१ सम्मिलन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ र भाग ४ ■ शिक्षा ऐन, २०२८ ■ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ ■ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ■ जेष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ ■ नेपाल ललितकला प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ ■ आदिवासी जनतजाती राष्ट्रिय उत्थान प्रतिष्ठान ऐन, २०५८ ■ गरिबी निवारण कोष ऐन, २०६३ ■ श्रम ऐन, २०४८

क्र. सं.	महासन्धिको नाम	पक्ष भएको मिति र माध्यम	जारी भएका कानून
९	नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६	१४ मे १९९१ सम्झौता	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३, भाग ४, भाग ६, भाग ७ र भाग १८ ■ नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ■ नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ■ संविधान सभा सदस्य निर्वाचन ऐन, २०६३ ■ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ■ यातना पीडित क्षतिपुर्ति ऐन, २०५३ ■ छापाखाना तथा प्रकाशन सम्बन्धी ऐन, २०४८ ■ कारागार ऐन, २०१९ ■ संविधान सदस्य निर्वाचन ऐन, २०६३ ■ न्यायप्रशासन ऐन, २०४८ ■ सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६३
१०	नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको स्वेच्छिक प्रोटोकल, १९६६	१४ मे १९९१ सम्झौता	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३, भाग ४, भाग ६, भाग ७ र भाग १८ ■ नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ■ नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ■ न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
११	रंगभेद अपराधको दमन र दण्ड सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९७३	१२ जुलाई १९७७ सम्झौता	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १४ ■ मुलुकी ऐन, अदलको महल ■ नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ■ सरकारवादी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९
१२	महिला विरुद्ध हुने सवै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि, १९७९	२२ अप्रिल १९९१ अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, २०, २१, ४५, ६३, १४२ ■ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ■ मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको महल, लोग्ने स्वास्नीको महल, अपुतालीको महल, बिहावरीको महल, ज्यान सम्बन्धीको महल

क्र. सं.	महासन्धिको नाम	पक्ष भएको मिति र माध्यम	जारी भएका कानून
			<ul style="list-style-type: none"> ■ निजामती सेवा ऐन र नियमावली ■ लैङ्गिक समानता कायम गर्न बनेको केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ ■ मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ ■ राष्ट्रिय महिला आयोग ऐन, २०६३
१३	यातना तथा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि, १९८४	१४ मे १९९१ सम्झौता	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २६ ■ यातना पीडित क्षतिपुर्ति ऐन, २०५३ ■ सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ■ प्रमाण ऐन, २०३१ ■ प्रहरी ऐन, २०१२ ■ सैनिक ऐन, २०६३ ■ मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ ■ मुलुकी ऐन, बेरितसँग थुन्नेको महल
१४	खेलकूदमा रंगभेद विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९८५	१ मार्च १९८९ सम्झौता	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २६ ■ नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ ■ मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३
१५	मृत्युदण्ड उन्मूलन गने उद्देश्यले व्यवस्था भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रको दोश्रो स्वेच्छिक प्रोटोकल, १९८९	१ मार्च १९९८ सम्झौता	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (१) ■ दण्ड सजाय सम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०५५ ■ नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ■ मानव अधिकार आयोग, २०५३
१६	बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९	१४सेप्टेम्बर १९९० अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ र २२ ■ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ■ बाल श्रम (निषेध) ऐन, २०५६ ■ श्रम ऐन, २०४८

क्र. सं.	महासन्धिको नाम	पक्ष भएको मिति र माध्यम	जारी भएका कानून
१७	महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल, २०००	१५ जुन २००७ अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, २०, २१, ४५, ६३, १४२ ■ स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ■ मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको महल, लोग्ने स्वास्नीको महल, अपुतालीको महल, बिहावरीको महल, ज्यान सम्बन्धीको महल ■ निजामती सेवा ऐन, २०४९ र नियमावली लैङ्गिक समानता कायम गर्न बनेको केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ ■ नेपाल सन्धि ऐन, २०४७
१८	सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको संलग्नताका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल, २०००	३१ अक्टोबर २००५ अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २२ ■ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ■ बालश्रम (निषेध) ऐन, २०५६
१९	बालबालिकाको बे चविखन, बाल वे श्यावृत्ति तथा बाल अश्लील चित्रण सम्बन्धमा व्यवस्था भएको बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको स्वेच्छिक प्रोटोकल, २००२	२० जनवरी २००६ अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २२ ■ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ■ छापाखाना तथ प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ ■ राष्ट्रिय प्रशारण ऐन, २०४९ ■ विद्युतीय कारोबार सम्बन्धी ऐन, २०६३
२०	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धी, २००६	७ मे २०१० अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २२ ■ अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ ■ अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ ■ नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ ■ अन्य ऐन तथा नियमावलीहरू (मुलुकी ऐन, निजामती सेवा ऐन तथा नियमावली आदी)

क्र. सं	महासन्धिको नाम	पक्ष भएको मिति र माध्यम	जारी भएका कानून
२१	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धीको इच्छाधीन आलेख, २००६	७ मे २०१० अनुमोदन	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २२ ■ अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९ ■ अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१ ■ अन्य ऐन तथा नियमावलीहरू (मुलुकी ऐन, निजामति सेवा ऐन तथा नियमावली आदी)

महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि, १९७८

१८ डिसेम्बर १९७८ मा महासभाद्वारा पारित प्रस्ताव ३४/१८० बमोजिम ग्रहण गरी हस्ताक्षर, अनुमोदन
तथा सम्मिलनको लागि खुला गरिएको

लागू भएको मिति: महासन्धिको धारा २७(१) अनुसार, ३ सेप्टेम्बर १९८१ तदनुसार १८ भाद्र २०३८

यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू,

संयुक्त राष्ट्र संघको वडापत्रले मौलिक मानव अधिकार, मानव मात्रको प्रतिष्ठा र मूल्य तथा पुरुष र महिलाको समान अधिकारप्रतिको विश्वासलाई पुनःपुष्टि गरेको कुरा उल्लेख गर्दै,

मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वब्यापी घोषणापत्रले भेदभावको अग्राह्यताको सिद्धान्तलाई पुष्टि गरेको, सबै मानिसहरू स्वतन्त्र जन्मेका, प्रतिष्ठा र अधिकारमा समान भएका तथा प्रत्येक व्यक्तिलाई घोषणापत्रमा उल्लिखित सम्पूर्ण अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरू लिङ्गमा आधारित भेदभाव लगायत कुनै पनि किसिमको भेदभाव विना उपभोग गर्न पाउने अधिकार भएको घोषणा गरेको कुरा उल्लेख गर्दै,

मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रहरूका पक्ष राष्ट्रहरूको सम्पूर्ण आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक र राजनैतिक अधिकारहरू पुरुष र महिलाले समान रूपले उपभोग गर्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्ने दायित्व रहेको कुरा उल्लेख गर्दै,

संयुक्त राष्ट्र संघ र विशिष्टिकृत निकायहरूको तत्वावधान अन्तरगत सम्पन्न पुरुष र महिलाको अधिकारको समानतालाई प्रवर्द्धन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूलाई विचार गर्दै,

संयुक्त राष्ट्र संघ र विशिष्टिकृत निकायहरूले पारित गरेका पुरुष र महिलाको अधिकारको समानतालाई प्रवर्द्धन गर्ने प्रस्ताव, घोषणापत्र र सिफारिशहरू समेत उल्लेख गर्दै,

यी विभिन्न लिखतहरूको वावजूद महिला विरुद्ध व्यापक भेदभाव अभै पनि कायम रहिरहेको कुरा प्रति चिन्तित हुंदै,

महिला विरुद्धको भेदभावले अधिकारहरूको समानताको सिद्धान्त र मानव प्रतिष्ठाप्रतिको सम्मानको उल्लंघन गर्ने, पुरुषसंग समानताको आधारमा आफ्नो मुलुकको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक जीवनमा महिलाको सहभागितामा व्यवधान उत्पन्न गर्ने, समाज र परिवारको समुन्नतिको विकासमा अवरोध खडा गर्ने तथा आफ्नो देश र मानवताको सेवाको लागि महिलाको सामर्थ्यताको पूर्ण विकासलाई अभ वढी कठिन बनाउने कुरालाई पुनःस्मरण गर्दै,

गरीबीको अवस्थामा खाद्यान्न, स्वास्थ्य, शिक्षा, तालीम एवं रोजगारीका अवसरहरूका साथै अन्य आवश्यकताहरूमा महिलाको न्यूनतम पहुँच रहेको कुराप्रति चिन्तित हुंदै,

समता र न्यायमा आधारित नयां अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक व्यबस्थाको स्थापनाले पुरुष र महिला बीचको समानता प्रवर्द्धन गर्नमा महत्वपूर्ण योगदान पुराउनेछ भन्ने कुरामा विश्वस्त भएर,

रंगभेद, सबै प्रकारका जातिवाद, जातिगत भेदभाव, उपनिवेशवाद, नव उपनिवेशवाद, अतिक्रमण, वैदेशिक कब्जा र आधिपत्य एवं राष्ट्रहरूको आन्तरिक मामिलामा हस्तक्षेप जस्ता कुराको उन्मूलन पुरुष तथा महिलाको अधिकारको पूर्ण उपभोगकोलागि अत्यावश्यक छ भन्ने कुरामा जोड दिई,

अन्तर्राष्ट्रिय शान्ति र सुरक्षाको सुदृढीकरण, अन्तर्राष्ट्रिय तनावको सिथिलता, जस्तोसुकै सामाजिक तथा आर्थिक व्यवस्था भएपनि राष्ट्रहरू बीचको आपसी सहयोग, सामान्य र पूर्ण निशस्त्रीकरण खासगरी कडा र प्रभावकारी अन्तर्राष्ट्रिय नियन्त्रण अन्तर्गत आणविक निशस्त्रीकरण, राष्ट्रहरू बीचको सम्बन्धमा न्याय, समानता र आपसी हितको सिद्धान्तको पुष्टि र वैदेशिक तथा औपनिवेशिक आधिपत्यमा रहेका र वैदेशिक कब्जामा रहेका जनताहरूको आत्मनिर्णयको अधिकार तथा स्वतन्त्रताको प्राप्तीका अतिरिक्त राष्ट्रिय सार्वभौमसत्ता एवं क्षेत्रीय अखण्डताको सम्मानले सामाजिक उन्नति र विकासलाई प्रवर्द्धन गर्ने र फलत यसले पुरुष र महिला बीचमा पूर्ण समानताको प्राप्तीमा योगदान पुऱ्याउने छ भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्दै,

कुनै पनि राष्ट्रको पूर्ण एवं सर्वाङ्गिण विकास, विश्वको कल्याण र शान्तिका उद्देश्यकालागि पुरुष सरह सबै क्षेत्रहरूमा महिलाको अधिकतम सहभागिता आवश्यक पर्ने कुरामा विश्वस्त भएर,

परिवारको कल्याण र समाजको विकासमा महिलाहरूको हालसम्म पूर्ण रूपमा स्विकार नगरिएको ठूलो योगदान, मातृत्वको समाजिक महत्व तथा परिवारमा र बालबालिकाको पालनपोषणमा बाबु आमा दुबैको भूमिकाको विचार गर्दै र महिलाको सन्तानोत्पादनमा रहेको भूमिका भेदभावकालागि आधार हुनु हुँदैन तर बालबालिका हुर्काउने कार्यकालागि महिला तथा पुरुष र समग्र समाज बीच उत्तरदायित्वको हिस्सेदारी आवश्यक हुन्छ भन्ने कुरा दृष्टिगत गर्दै,

महिला र पुरुष बीच पूर्ण समानता प्राप्त गर्न समाजमा र परिवारमा हुने महिला तथा पुरुषहरूको परम्परागत भूमिकामा परिवर्तन आवश्यक भएको कुरामा सजग हुँदै,

महिला विरुद्धको सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी घोषणापत्रमा उल्लिखित सिद्धान्तहरू कार्यान्वयन गर्न र सो प्रयोजनकालागि कुनै पनि प्रकार र प्रकृतिमा हुने त्यस्तो भेदभावको अन्त्य गर्न आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्न कठिवद्ध भई,

देहायका कुरामा सहमत भएका छन्:

धारा १

यस महासन्धिको प्रयोजनको लागि, “महिला विरुद्धको भेदभाव” भन्नाले पुरुष र महिलाहरूको जस्तोसुकै वैवाहिक स्थिति भए तापनि राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक र अन्य कुनै पनि क्षेत्रमा पुरुष र महिला बीच समानताका आधारमा महिलाहरूद्वारा मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताको मान्यता, उपभोग वा प्रयोग रद्द गर्ने वा त्यसमा आधात पार्ने प्रभाव वा उद्देश्य रहेको लिङ्गका आधारमा गरिने कुनै पनि विभेद, निष्काशन वा प्रतिवन्ध सम्झनु पर्छ ।

धारा २

पक्ष राष्ट्रहरू महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभावलाई निन्दा गर्दै सबै उपयुक्त उपायहरू अपनाई र विना ढिलाई महिला विरुद्ध हुने भेदभाव उन्मूलन गर्ने नीति अवलम्बन गर्न मन्जुर गर्दछन् र यस उद्देश्यका लागि देहायका काम गर्न कवूल गर्दछन् :-

(क) पुरुष र महिला बीचको समानताको सिद्धान्तलाई आफ्नो राष्ट्रिय संविधान वा अन्य उपयुक्त कानूनमा अभै समावेश गरिनसकिएको भए यस सिद्धान्तलाई त्यस्तो संविधान वा कानूनमा समावेश गर्न तथा

कानून र अन्य उपयुक्त माध्यमद्वारा यस सिद्धान्तको व्यवहारिक प्राप्ति सुनिश्चित गर्ने,

- (ख) महिला विरुद्धको भेदभाव निषेध गर्ने कानूनी र अन्य उपायहरू एवं उपयुक्त भएको अवस्थामा दण्ड सजायको व्यवस्था समेत अवलम्बन गर्ने,
- (ग) पुरुष सरह समान आधारमा महिलाका अधिकारहरूको कानूनी संरक्षणको व्यवस्था गर्न तथा सक्षम राष्ट्रिय न्यायाधिकरण र अन्य सार्वजनिक संस्थाहरू मार्फत भेदभावको कुनै पनि कार्य विरुद्ध महिलाको प्रभावकारी संरक्षण सुनिश्चित गर्ने,
- (घ) महिला विरुद्धको भेदभावको कुनै पनि कार्य वा व्यवहारमा सरिक नभई अलग रहने तथा सार्वजनिक अधिकारी र संस्थाहरूले यस दायित्व अनुरूप कार्य गर्नेछन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने,
- (ङ) कुनै पनि व्यक्ति, संस्था वा उद्योगबाट हुने महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
- (च) महिला विरुद्धको भेदभाव सिर्जना गर्ने प्रचलित कानून, नियम, परम्परा तथा व्यबहारहरू परिवर्तन वा उन्मूलन गर्न कानूनी व्यबस्था लगायतका सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,
- (छ) महिला विरुद्धको भेदभाव सिर्जना गर्ने सम्पूर्ण राष्ट्रिय दण्ड व्यबस्थाहरू खारेज गर्ने ।

धारा ३

पुरुष सरह महिलाहरूलाई मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रयोग तथा उपभोगको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यकालागी महिलाको पूर्ण विकास र समुन्नति सुनिश्चित गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले सबै क्षेत्र खासगरी राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक क्षेत्रहरूमा कानूनी व्यवस्था लगायतका सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा ४

१. पुरुष र महिला बीचको वास्तविक समानतालाई तीव्र पार्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूबाट ग्रहण गरिएका अस्थायी विशेष उपायहरूलाई प्रस्तुत महासन्धिले परिभाषा गरे बमोजिमको भेदभाव मानिने छैन । तर परिणामस्वरूप यस्ता उपायहरूले कुनै पनि हालतमा असमान वा पृथक मापदण्डहरूलाई कायमै रहन दिनु हाँदैन। अवसर र व्यवहारको समानताको उद्देश्य हासिल भएपछि यी उपायहरूलाई निरन्तरता दिईने छैन
२. मातृत्वको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूबाट ग्रहण गरिएका यस महासन्धिमा उल्लिखित उपायहरू लगायतका विशेष उपायहरूलाई भेदभावपूर्ण मानिने छैन ।

धारा ५

पक्ष राष्ट्रहरूले देहायको प्रयोजनकोलागी सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- (क) कुनै एक लिंगको लघुता वा वरिष्ठताको धारणामा वा पुरुष र महिलाकालागी रूढीगत भूमिकामा आधारित दुराग्रह तथा परम्परागत एवं अन्य सबै व्यबहारहरू उन्मूलन गर्ने उद्देश्यले पुरुष र महिलाको व्यबहारको सामाजिक तथा सांस्कृतिक ढांचामा परिवर्तन गर्ने,

- (ख) हर अवस्थामा बालबालिकाको हितनै प्राथमिक चासोको बिषय भएको कुरा बुझदै पारिवारिक शिक्षाले सामाजिक कार्यको रूपमा मातृत्वको सम्बन्धमा उचित समझ र आफ्ना बालबालिकाको पालनपोषण र विकासमा पुरुष र महिलाको साम्भा उत्तरदायित्वको मान्यता समावेश गरेको सुनिश्चित गर्ने ।

धारा ६

पक्ष राष्ट्रहरूले महिलाको सबै प्रकारको वेचविखन तथा महिलाको वेश्यावृत्तिको शोषण दमन गर्न कानूनी व्यवस्था लगायतका सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा ७

पक्ष राष्ट्रहरूले मुलुकको राजनैतिक र सामाजिक जीवनमा महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने र खासगरी, पुरुष सरह महिलाकालागि देहायका अधिकारहरू सुनिश्चित गर्नेछन्:

- (क) सबै निर्वाचन र सार्वजनिक जनमतसंग्रहहरूमा मतदान गर्ने अधिकार र सार्वजनिक रूपमा निर्वाचन हुने निकायहरूमा निर्वाचनको लागि योग्य हुने अधिकार,
- (ख) सरकारी नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहभागि हुने तथा सार्वजनिक पद धारण गर्ने र सरकारका सबै तहहरूमा हुने सार्वजनिक कार्यहरू सम्पादन गर्ने अधिकार,
- (ग) मुलुकको सार्वजनिक तथा राजनैतिक जीवनसँग सम्बन्धित गैर-सरकारी संघ संस्थाहरूमा भाग लिने अधिकार ।

धारा ८

पक्ष राष्ट्रहरूले पुरुष सरह र कुनै भेदभाव विना अन्तराष्ट्रिय स्तरमा आफ्नो सरकारको प्रतिनिधित्व गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरूको कार्यमा सहभागी हुने अवसर महिलाको लागि सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा ९

१. पक्ष राष्ट्रहरूले महिलालाई पुरुष सरह आफ्नो राष्ट्रियता प्राप्त गर्ने, कायम राख्ने वा परिवर्तन गर्ने समान अधिकार प्रदान गर्नेछन् । तिनीहरूले खासगरी विदेशीसँग विवाह गरेको कारणबाट वा विवाहको अवधिमा पतिले राष्ट्रियता परिवर्तन गरेको कारणले पत्नीको राष्ट्रियता स्वतः परिवर्तन नहुने र निजलाई राष्ट्रियता विहिन नबनाईने वा पतिकै राष्ट्रियता लिन वाध्य नपारिने कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले महिलालाई आफ्ना बालबालिकाको राष्ट्रियताको सम्बन्धमा पुरुष सरहको समान अधिकार प्रदान गर्नेछन् ।

धारा १०

पक्ष राष्ट्रहरूले महिलालाई शिक्षाको क्षेत्रमा पुरुष सरहको समान अधिकार सुनिश्चित गर्ने र खासगरी, महिला र पुरुषको समानताको आधारमा देहायका कुराहरु सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरु अवलम्बन गर्नेछन्।

- (क) वृत्ति तथा व्यबसायिक मार्गदर्शन, अध्ययनमा पहुँच र ग्रामीण तथा शहरी क्षेत्रमा अवस्थित सबै प्रकारका शिक्षण संस्थाहरूबाट उपाधि प्राप्त गर्नको लागि समान अवस्थाहरु यो समानता पूर्व विद्यालय, साधारण, प्राविधिक, व्यबसायिक तथा उच्च प्राविधिक शिक्षाका साथै सबै प्रकारका व्यबसायिक तालीमहरूका हकमा सुनिश्चित गरिनेछ,
- (ख) समान पाठ्यक्रम, समान परीक्षा, समान मापदण्डको योग्यता भएका प्रशिक्षण कर्मचारी र विद्यालय परिसर तथा समान गुणस्तरको उपकरणमा पहुँच,
- (ग) पुरुष र महिलाको भूमिकाको रूढीवादी अवधारणा उन्मूलन गर्ने लक्ष्य हासिल गर्न सहयोगी हुने सह-शिक्षा तथा अन्य किसिमका शिक्षालाई प्रोत्साहित गर्दै र खासगरी पाठ्यपुस्तकहरु तथा विद्यालय कार्यक्रमहरूमा परिमार्जन र शिक्षण विधिहरु ग्रहण गरी सबै तह र प्रकारको शिक्षामा रूढीवादी अवधारणाको उन्मूलन,
- (घ) छात्रवृत्ति तथा अन्य अध्ययन अनुदानबाट फाईदा लिनको लागि समान अवसर,
- (ङ) प्रौढ शिक्षा तथा कार्यमूलक साक्षरता कार्यक्रमहरु लगायतका निरन्तर शिक्षण कार्यक्रमहरु, खासगरी पुरुष र महिलाका बीचमा विद्यमान शैक्षिक अन्तरलाई जतिसक्दो छिटो घटाउदै जाने लक्ष्य रहेका कार्यक्रमहरूमा पहुँचको समान अवसर,
- (च) पढाई छाड्दै जाने महिला विद्यार्थीको दरमा कमी ल्याउने र पढाई अधुरो हुँदै विद्यालय छाडेका बालिका तथा महिलाहरूको निमित्त कार्यक्रमहरूको आयोजना,
- (छ) खेलकूद तथा शारीरिक शिक्षामा सक्रिय रूपमा सहभागि हुन पाउने समान अवसर,
- (ज) परिवार नियोजन सम्बन्धी सूचना र सल्लाह लगायत परिवारको स्वास्थ्य र कल्याण सुनिश्चित गर्न सहायक हुने विशेष शैक्षिक सूचनामा पहुँच ।

धारा ११

१. पक्ष राष्ट्रहरूले पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा समान अधिकारहरु, खासगरी देहायका अधिकारहरु, सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले रोजगारीको क्षेत्रमा महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरु अवलम्बन गर्नेछन् ।
 - (क) सम्पूर्ण मानव जातिको नैसर्गिक अधिकारको रूपमा काम गर्ने अधिकार,
 - (ख) रोजगारीका सम्बन्धमा छनौटको निमित्त समान मापदण्डहरूको प्रयोग लगायत रोजगारीका समान अवसरको अधिकार,
 - (ग) पेशा र रोजगारीको स्वतन्त्र रूपमा छनौट गर्ने अधिकार, पदोन्नति, सेवाको सुरक्षा वा सेवाका सबै शर्तहरु र सुविधाहरूको अधिकार, शिक्षुता तालीम, उच्च व्यवसायिक तालीम र समयगत

- तालीम लगायतका व्यवसायिक तालीम तथा पुनः तालीम पाउने अधिकार,
- (घ) समान सुविधा सहितको समान पारिश्रमिक र समान मूल्यको कामका सम्बन्धमा समान व्यवहार एवं कामको गुणस्तरको मूल्यांकनमा समान व्यवहारको अधिकार,
 - (ङ) खासगरी अवकाश, वेरोजगारी, विरामी, दुर्वलता, वृद्धावस्था र कामका लागि अन्य असक्षमताका अवस्थाहरूमा सामाजिक सुरक्षाको अधिकार एवं तलवी विदाको अधिकार,
 - (च) स्वास्थ्य सुरक्षाको अधिकार एवं पुनरुत्पादन कार्यको सुरक्षा लगायत कार्यगत अवस्थामा सुरक्षाको अधिकार ।
2. विवाह वा मातृत्वको आधारमा हुने महिला विरुद्धको भेदभाव रोक्न तथा उनीहरूको काम गर्ने पाउने प्रभावकारी अधिकार सुनिश्चित गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले निम्नलिखित कार्यहरू गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:
 - (क) गर्भवती भएको वा सुत्क्रेरी विदाको कारणले हुने बर्खास्ती तथा वैवाहिक स्थितिको आधारमा बर्खास्तीमा गरिने भेदभावमा दण्ड सजाय समेत गर्ने गरी प्रतिवन्ध लगाउने,
 - (ख) अधिल्लो रोजगारी वा जेष्ठता वा सामाजिक भत्ताबाट वञ्चित हुन नपर्ने गरी पूरा तलव सहितको वा सोही सरहको सामाजिक फाइदाहरू सहितको प्रसूति विदाको व्यबस्था गर्ने,
 - (ग) कार्यको उत्तरदायित्व र सार्वजनिक जीवनमा सहभागितासंगै पारिवारिक दायित्व समायोजन गर्न बाबुआमालाई सक्षम बनाउन आवश्यक सहयोगी सामाजिक सेवाहरूको व्यबस्था गर्न प्रोत्साहन गर्ने, र खासगरी बालस्याहार सुविधाहरूको संजालको स्थापना र विकास प्रवर्द्धन गर्ने,
 - (घ) गर्भवती अवस्थाका महिलालाई हानिकारक प्रमाणित भएका किसिमका कामबाट विशेष संरक्षण प्रदान गर्ने ।
 3. यस धारामा समाविष्ट विषयहरूसँग सम्बन्धित संरक्षणात्मक कानूनलाई वैज्ञानिक र प्रविधिगत ज्ञानको आधारमा आवधिक रूपमा पुनरावलोकन गरिने र आवश्यकतानुसार संशोधन, खारेज वा विस्तार गरिनेछ

धारा १२

1. पक्ष राष्ट्रहरूले पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा परिवार नियोजनसँग सम्बन्धित सेवाहरू लगायत स्वास्थ्य स्याहार सेवाहरूमा पहुंच सुनिश्चित गर्न स्वास्थ्य सेवाको क्षेत्रमा महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
2. यस धाराको प्रकरण १ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि पक्ष राष्ट्रहरूले महिलालाई गर्भवती, प्रसूति र प्रसूति पश्चातको अवधिमा उपयुक्त सेवाहरू र आवश्यक भएका विवरण निःशुल्क सेवा एवं गर्भवती र दूध खुवाउने अवधिमा पर्याप्त पोषण समेत उपलब्ध भएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा १३

पक्ष राष्ट्रहरूले पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा समान अधिकारहरू खासगरी देहायका अधिकारहरू सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले आर्थिक तथा सामाजिक जीवनका अन्य क्षेत्रहरूमा महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन

गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्

- (क) परिवारिक लाभको अधिकार,
- (ख) बैंक ऋण, धितो बन्धकी वा अन्य प्रकारका वित्तीय ऋण लिने अधिकार,
- (ग) मनोरन्जनात्मक कृयाकलापहरू, खेलकूद र सांस्कृतिक जीवनका सबै पक्षहरूमा सहभागि हुने अधिकार ।

धारा १४

१. पक्ष राष्ट्रहरूले ग्रामीण महिलाहरूले सामान गर्नु परेका खास समस्याहरू र ग्रामीण महिलाहरूले आफ्नो परिवारको आर्थिक जीविकोपार्जनमा निर्वाह गर्ने महत्वपूर्ण भूमिकालाई उन्नतिमा पुऱ्याएको योगदान एवं अर्थतन्त्रको गैर मौद्रिक क्षेत्रमा उनीहरूको कामलाई दृष्टिगत गर्नेछन् र प्रस्तुत महासन्धिका व्यवस्थाहरू ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूको हकमा लागू भएको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
 २. पक्ष राष्ट्रहरूले पुरुष र महिलाको समानताको आधारमा ग्रामीण महिलाहरू ग्रामीण विकासमा सहभागी भएको र त्यसबाट लाभान्वित भएको सुनिश्चित गर्न ग्रामिण क्षेत्रका महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने र खासगरी त्यस्ता महिलालाई निम्नलिखित अधिकारहरू सुनिश्चित गर्नेछन्:
- (क) सबै तहका विकास योजनाहरूको विस्तार र कार्यान्वयनमा सहभागी हुने अधिकार,
 - (ख) परिवार नियोजन सम्बन्धी सूचना, सल्लाह र सेवा लगायतका पर्याप्त स्वास्थ्य हेरचाह सुविधामा पहुँचको अधिकार,
 - (ग) सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमहरूबाट प्रत्यक्ष फाईदा लिने अधिकार,
 - (घ) उनीहरूको प्राविधिक दक्षता अभिवृद्धि गर्ने कार्यमूलक साक्षरता लगायत सबै प्रकारका औपचारिक तथा अनौपचारिक तालीमहरू र शिक्षा एवं, अन्य कुराका अतिरिक्त, सबै सामूदायिक तथा विस्तारित सेवाहरूको लाभ प्राप्त गर्ने अधिकार,
 - (ङ) रोजगारी वा स्वरोजगारी मार्फत आर्थिक अवसरहरूमा समान पहुँच प्राप्त गर्नको लागि स्वावलम्बी समूह तथा सहकारीहरू गठन गर्ने अधिकार,
 - (च) सम्पूर्ण सामूदायिक कृयाकलापहरूमा भाग लिने अधिकार,
 - (छ) कृषि कर्जा तथा ऋण, बजार सुविधाहरू, उपयुक्त प्रविधि र भूमिमा समान व्यबहार, कृषिजन्य सुधार एवं भूमिको पुनःव्यवस्था योजनामा पहुँच प्राप्त गर्ने अधिकार,
 - (ज) खासगरी आवास, सरसफाई, विद्युत, खानेपानी, यातायात तथा संचारका सम्बन्धमा पर्याप्त जीवनयापनका अवस्थाहरूको उपभोग गर्ने अधिकार ।

धारा १५

१. पक्ष राष्ट्रहरूले महिलाहरूलाई कानूनको दृष्टिमा पुरुष सरहको समानता प्रदान गर्नेछन् ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले महिलाहरूलाई देवानी विषयहरूमा पुरुष सरहको कानूनी क्षमता प्रदान गरी सो

क्षमताको उपयोग गर्न समान अवसर प्रदान गर्नेछन् । उनीहरूले खासगरी महिलाहरूलाई करार गर्न र सम्पत्तिको संचालन गर्न पाउने समान अधिकार प्रदान गर्नुका साथै अदालत तथा न्यायाधिकरणका कार्यविधिहरूका सबै तहहरूमा महिलाहरूलाई समान रूपले व्यबहार गर्नेछन् ।

३. महिलाको कानूनी क्षमतालाई नियन्त्रण गर्न उद्देश्य भएका सबै करारहरू तथा कानूनी प्रभाव भएका कुनै पनि किसिमका अन्य निजी लिखतहरू निष्प्रभावी र बदर भएको मानिने कुरामा पक्ष राष्ट्रहरू मञ्जूर गर्दछन् ।
४. व्यक्तिहरूको आवतजावत सम्बन्धी कानून तथा आफ्नो आवास र बसोबास छान्न पाउने स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रहरूले महिला तथा पुरुषलाई समान अधिकार प्रदान गर्नेछन् ।

धारा १६

१. पक्ष राष्ट्रहरूले विवाह तथा पारिवारिक सम्बन्धसँग सम्बन्धित सबै विषयहरूमा महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने र खासगरी महिला र पुरुषको समानताका आधारमा निम्नलिखित अधिकारहरू सुनिश्चित गर्नेछन्:
 - (क) विवाह गर्ने समान अधिकार,
 - (ख) स्वतन्त्र रूपले वर रोज्ने तथा उनीहरूको स्वतन्त्र र पूर्ण सहमतिमा मात्र विवाह गर्ने समान अधिकार,
 - (ग) विवाह पश्चा र विवाह विच्छेदको अवस्थामा समान अधिकार तथा उत्तरदायित्वहरू,
 - (घ) उनीहरूको वैवाहिक स्थिति जेसुकै भए तापनि, उनीहरूका बालबालिकासँग सम्बन्धित कुराहरूमा बाबुआमाको समान अधिकार तथा उत्तरदायित्वहरूस सबै अवस्थाहरूमा बालबालिकाको हीत नै सर्वोपरी हुनेछ,
 - (ड) आफ्ना बालबालिकाको संख्या र जन्मान्तरका विषयमा स्वतन्त्र एवं जिम्मेवारीपूर्वक निर्णय गर्ने अधिकारहरू तथा उनीहरूलाई यी अधिकारहरू प्रयोग गर्न सक्षम बनाउन जानकारी, शिक्षा तथा साधनमा पहुंच प्राप्त गर्ने अधिकारहरू,
 - (च) बालबालिकाको संरक्षकत्व, हेरचाह, न्यासधारण र धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा वा राष्ट्रिय कानूनमा यी अवधारणाहरू विद्यमान भएका यस्तै संस्थाहरूको सम्बन्धमा समान अधिकार तथा उत्तरदायित्वहरूस सबै अवस्थाहरूमा बालबालिकाको हीत नै सर्वोपरी हुनेछ,
 - (छ) पारिवारिक नाम, पेशा र व्यवसाय छनौट गर्ने अधिकार लगायत पति र पत्नीको समान व्यक्तिगत अधिकारहरू,
 - (ज) सम्पत्तिको स्वामित्व, प्राप्ती, व्यवस्थापन, संचालन, भोगचलन र वेचबिखनका सम्बन्धमा, निशुल्क वा मूल्यवान प्रतिफल वापत जे भएपनि पति र पत्नी दुबैको समान अधिकार ।
२. बालकको वैवाहिक वाग्दान र बाल विवाहको कानूनी मान्यता हुनेछैन र विवाहको लागि न्यूनतम उमेर तोक्ने तथा विवाहलाई सरकारी पञ्जिकाधिकारी समक्ष अनिवार्य रूपले दर्ता गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था लगायतका सबै आवश्यक कारबाही गरिनेछ ।

धारा १७

१. प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनमा भएको प्रगतिको बारेमा विचार गर्ने प्रयोजनकालागि, महिला विरुद्धको भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी एक समिति (यसपछि “समिति” भनिएको) गठन गरिने छ । यस समितिमा महासन्धि लागू हुँदाका विषय अठार जना र पैतिसौ पक्ष राष्ट्रले महासन्धिको अनुमोदन वा सम्मिलन गरेपछि तेर्ईस जना उच्च नैतिक प्रतिष्ठा तथा महासन्धिले समेटेको क्षेत्रमा दक्षता भएका विशेषज्ञहरू रहनेछन् । समानुपातिक भौगोलिक वितरण पद्धति अनुसार तथा विभिन्न सम्यताहरूको एवं प्रमुख कानूनी प्रणालीहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्ना नागरिकहरू मध्येबाट यी विशेषज्ञहरू निर्वाचित गर्नेछन् र तिनीहरूले व्यक्तिगत हैसियतमा सेवा गर्नेछन् ।
२. समितिका सदस्यहरू पक्ष राष्ट्रहरूबाट मनोनित व्यक्तिहरूको सूचिबाट गोप्य मतदानको प्रकृयाबाट निर्वाचित हुनेछन् । प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले आफ्ना नागरिकहरूमध्येबाट एक जना व्यक्तिको मनोनयन गर्न सक्नेछ ।
३. प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको मितिले ६ महिना पछि प्रारम्भिक निर्वाचन हुनेछ । प्रत्येक निर्वाचनको मिति भन्दा कम्तिमा तीन महिना अगावै संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिवले पक्ष राष्ट्रहरूलाई आ-आफ्ना मनोनयनहरू दुई महिनाभित्र पेश गर्न आव्हान गर्दै पत्र पठाउनेछन् । महासचिवले त्यसरी मनोनित सबै व्यक्तिहरूको वर्णानुक्रम अनुसारको र निजहरूलाई मनोनयन गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूको नाम समेत जनिएको सूची तयार पारी सो सूची पक्ष राष्ट्रहरूलाई पठाउने छन् ।
४. संयुक्त राष्ट्र संघको प्रधान कार्यालयमा महासचिवले आयोजना गरेको पक्ष राष्ट्रहरूको बैठकमा समितिका सदस्यहरूको निर्वाचन हुनेछ । यस बैठकमा पक्ष राष्ट्रहरूमध्ये दुई तिहाईको उपस्थितिलाई गणपूरक संख्या मानिनेछ । बैठकमा उपस्थित भई मतदान गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूका प्रतिनिधिहरूको स्पष्ट बहुमत प्राप्त गरी सबैभन्दा बढी मत प्राप्त गर्ने मनोनित व्यक्तिहरू समितिको सदस्यमा निर्वाचित भएको मानिने छन् ।
५. समितिका सदस्यहरू चार बर्षको अवधिका लागि निर्वाचित हुनेछन् । तर पहिलो निर्वाचनमा निर्वाचित सदस्यहरूमध्ये नौजना सदस्यहरूको पदावधि दुई बर्षमा समाप्त हुनेछ । पहिलो निर्वाचन भएको लगतै पछि समितिका अध्यक्षले यी नौ जना सदस्यहरूको नाम गोला प्रथाद्वारा छनौट गर्नेछन् ।
६. पैतीसौ अनुमोदन वा सम्मिलन भएपछि यस धाराका प्रकरणहरू २, ३ र ४ का व्यबस्थाहरू अनुसार समितिका पाँच जना अतिरिक्त सदस्यहरूको निर्वाचन हुनेछ । यस अवसरमा निर्वाचित अतिरिक्त सदस्यहरूमध्ये दुई जना सदस्यहरूको पदावधि दुई बर्षमा समाप्त हुनेछ । समितिका अध्यक्षले यी दुई जना सदस्यहरूको नाम गोला प्रथाद्वारा छनौट गर्नेछन् ।
७. आकस्मिक रिक्त पदको पूर्ति गर्नका लागि, जुन पक्ष राष्ट्रको विशेषज्ञले समितिको सदस्यताको रिक्तता सिर्जना गरेको हो सोही पक्ष राष्ट्रले समितिको स्वीकृतिको अधिनमा रही आफ्ना नागरिकहरू मध्येबाट अर्को विशेषज्ञको नियुक्ति गर्नेछ ।
८. समितिका सदस्यहरूले समितिको उत्तरदायित्वको महत्वलाई ध्यानमा राखी महासभाले निर्धारण गरेको शर्त तथा अवस्थाहरू अनुसार महासभाबाट स्वीकृत भए बमोजिम संयुक्त राष्ट्र संघको श्रोतबाट पारिश्रमिक प्राप्त गर्नेछन् ।

९. संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गत समितिले गर्नुपर्ने काम प्रभावकारी रूपले सम्पादन गर्नको लागि आवश्यक कर्मचारी र सुविधाहरू उपलब्ध गराउने छन् ।

धारा १८

१. प्रस्तुत महासन्धिका व्यबस्थाहरूलाई कार्यान्वयन गर्न आफूले अवलम्बन गरेका कानूनी, न्यायिक, प्रशासनिक वा अन्य उपायहरू तथा सो सम्बन्धमा भए गरेको प्रगति सम्बन्धी प्रतिवेदन समितिको विचारार्थ संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिव समक्ष निम्नलिखित समयमा पेश गर्न पक्ष राष्ट्रहरू कवूल गर्दछन् :
- (क) सम्बन्धित राष्ट्रको हकमा महासन्धि लागू भएको मितिले एक बर्ष भित्र,
- (ख) त्यसपछि, कस्तिमा प्रत्येक चार चार बर्षमा र त्यसपछि, समितिले अनुरोध गरेको समयमा ।
२. प्रतिवेदनहरूमा प्रस्तुत सहासन्धि अन्तर्गतका दायित्वहरू वहन गर्नमा अवरोध गर्ने तत्व तथा व्यबधानहरू समेत उल्लेख गर्न सकिने छ ।

धारा १९

१. समितिले आफ्नो कार्यविधि सम्बन्धी नियमहरू आफै निर्धारण गर्नेछ ।
२. समितिले दुई बर्षको पदावधिकोलागि आफ्ना पदाधिकारीहरू निर्वाचित गर्नेछ ।

धारा २०

१. प्रस्तुत महासन्धिको धारा १८ अनुसार प्रस्तुत गरिएका प्रतिवेदनहरू उपर विचार विमर्श गर्नको लागि समितिको वैठक प्रत्येक बर्ष सामान्यतया वढीमा दुई हप्ताको अवधिको लागि बस्नेछ ।
२. समितिको वैठक सामान्यतया संयुक्त राष्ट्र संघको प्रधान कार्यालयमा वा समितिले निर्धारण गरेको अन्य कुनै उपयुक्त स्थानमा बस्नेछ ।

धारा २१

१. समितिले आफूले गरेको कामको सम्बन्धमा वार्षिक प्रतिवेदन आर्थिक तथा सामाजिक परिषद् मार्फत हरेक बर्ष संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभामा पेश गर्नेछ र पक्ष राष्ट्रहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरू तथा सूचनाहरूको जाँचबुझको आधारमा समितिले आफ्नो सुभाव दिन र सामान्य सिफारिशहरू पेश गर्न सक्नेछ । त्यस्ता सुभाव तथा सामान्य सिफारिशहरू र तत्सम्बन्धमा पक्ष राष्ट्रहरूबाट कुनै टिकाटिप्पणीहरू प्राप्त भएको भए सो समेत प्रतिवेदनमा संलग्न गरिनेछ ।
२. संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले समितिका प्रतिवेदनहरू महिलाको स्थिति सम्बन्धी आयोग समक्ष जानकारीको निमित्त पठाउने छन् ।

धारा २२

विशिष्टिकृत निकायहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत महासन्धिका व्यबस्थाहरूको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा गरिने विचारविमर्शमा आफ्नो प्रतिनिधित्व गर्ने प्रतिनिधिहरू पठाउन पाउनेछन् । समितिले विशिष्टिकृत

निकायहरूको कार्यक्षेत्रभित्रका बिषयहरूका सम्बन्धमा महासन्धिका व्यबस्थाहरूको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा प्रतिवेदन पेश गर्न तिनीहरूलाई आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।

धारा २३

प्रस्तुत महासन्धिका कुनै पनि कुराले पुरुष र महिलाका बीचमा समानता कायम गर्न बढी सहायक हुने निम्नलिखित लिखतहरूमा रहेका कुनै पनि व्यबस्थाहरूलाई प्रभाव पार्ने छैन :-

- (क) कुनै पक्ष राष्ट्रको कानून, वा
- (ख) सो राष्ट्रका हकमा लागू रहेको अन्य कुनै अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, सन्धि वा सम्झौता ।

धारा २४

प्रस्तुत महासन्धिद्वारा मान्यता दिईएका अधिकारहरूको पूर्ण प्राप्तिर्फ लक्षित सबै आवश्यक उपायहरू राष्ट्रिय स्तरमा अवलम्बन गर्न पक्ष राष्ट्रहरू कवूल गर्दछन् ।

धारा २५

१. प्रस्तुत महासन्धि सबै राष्ट्रहरूबाट हस्ताक्षर हुनका लागि खुला रहनेछ ।
२. संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई प्रस्तुत महासन्धिको अभिलेख अधिकारी (डिपोजिटरी) को रूपमा तोकिएको छ ।
३. प्रस्तुत महासन्धिलाई अनुमोदन गर्नु पर्नेछ । अनुमोदनका लिखतहरू संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष दाखिला गर्नुपर्नेछ ।
४. प्रस्तुत महासन्धि सबै राष्ट्रहरूबाट सम्मिलन हुनका लागि खुला रहनेछ । सम्मिलनको लिखत संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष दाखिल भएपछि सम्मिलन प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा २६

१. कुनै पक्ष राष्ट्रले कुनै पनि समयमा संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई सम्बोधन गरी लिखित सूचना दिएर प्रस्तुत महासन्धिको संशोधनकालागि अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
२. संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले यस्तो अनुरोधको सम्बन्धमा कुनै कदम चाल्नु पर्ने भए सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नेछ ।

धारा २७

१. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौं लिखत संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष दाखिला भएको मितिले तीसौं दिनदेखि प्रस्तुत महासन्धि लागू हुनेछ ।
२. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौं लिखत दाखिला भएपछि प्रस्तुत महासन्धिको अनुमोदन वा सम्मिलन गर्ने प्रत्येक राष्ट्रको हकमा सो राष्ट्रले आफ्नो अनुमोदन वा सम्मिलनको लिखत दाखिला गरेको मितिले तीसौं दिनदेखि प्रस्तुत महासन्धि लागू हुनेछ ।

धारा २८

१. संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले अनुमोदन वा सम्मिलन गर्दाका विवेत राष्ट्रहस्ते राखेका आरक्षणका पाठहरू प्राप्त गरी सबै राष्ट्रहस्ताई उपलब्ध गराउने छन् ।
२. प्रस्तुत महासचिवको लक्ष्य एवं उद्देश्यसँग मेल नखाने आरक्षणलाई अनुमति दिईने छैन ।
३. संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई सम्बोधन गरी सो प्रयोजनको सूचना दिएर कुनै पनि समयमा आरक्षण फिर्ता लिन सकिने छ । महासचिवले सोको जानकारी सबै राष्ट्रहस्ताई दिनेछन् । यस्तो सूचना प्राप्त भएको मितिदेखि लागू हुनेछ ।

धारा २९

१. प्रस्तुत महासचिवको व्याख्या वा प्रयोगको सम्बन्धमा दुई वा सो भन्दा बढी पक्ष राष्ट्रहरू बीच उत्पन्न विवादको समाधान वाताबाट हुन नसकेमा सो विवाद निजहरू मध्ये कुनै एकको अनुरोधमा मध्यस्थता समक्ष पेश गरिनेछ । मध्यस्थताकोलागि अनुरोध गरेको मितिले छ महिनाभित्र मध्यस्थताको गठनका सम्बन्धमा पक्षहरू सहमत हुन नसकेमा ती पक्षहरू मध्ये कुनै एक पक्षले अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयको विधान बमोजिम अनुरोध गरी सो विवाद अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालय समक्ष पेश गर्न सक्नेछ ।
२. प्रस्तुत महासचिव हस्ताक्षर, अनुमोदन एवं सम्मिलन गर्दाको समयमा प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले यस धाराको प्रकरण १ आफनो हकमा लागू नहुने घोषणा गर्न सक्नेछ । यस्तो आरक्षण राख्ने पक्ष राष्ट्रका सम्बन्धमा अन्य पक्ष राष्ट्रहस्तको हकमा सो प्रकरणको व्यवस्था वाध्यात्मक हुने छैन ।
३. यस धाराको प्रकरण २ बमोजिम आरक्षण राखेको कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई सूचना दिएर कुनै पनि समयमा त्यस्तो आरक्षण फिर्ता लिन सक्नेछ ।

धारा ३०

अरवी, चिनिया, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली र स्पेनी भाषाका प्रतिहरू समान रूपले प्रामाणिक भएको प्रस्तुत महासचिव संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष दाखिला गरिने छ ।

यस कुराको प्रमाणस्वरूप विधिवत अधिकार प्राप्त देहायका हस्ताक्षरकारीहस्ते प्रस्तुत महासचिवमा हस्ताक्षर गरेका छन् ।

महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धिको इच्छादिन आलेख, १९८८

६ अक्टोबर १९८८ मा महासभाको प्रस्ताव ए।४४।४ बमोजिम ग्रहण गरिएको र मानव अधिकार दिवस १० डिसेम्बर १९८८ मा हस्ताक्षरको लागि खुला गरिएको

प्रस्तुत आलेखका पक्ष राष्ट्रहरू,

संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रले मौलिक मानवअधिकार, मानव मात्रको प्रतिष्ठा र मूल्य तथा पुरुष र महिलाको समान अधिकारप्रतिको विश्वासलाई पुनःपुष्टि गरेको कुरा उल्लेख गर्दै;

मानवअधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रले सबै मानिसहरू स्वतन्त्र जन्मेका, प्रतिष्ठा र अधिकारमा सम्मान भएका तथा प्रत्येक व्यक्तिलाई घोषणापत्रमा उल्लिखित सम्पूर्ण अधिकारहरू तथा स्वतन्त्रताहरू लिङ्गमा आधारित भेदभाव लगायत कुनै पनि किसिमको भेदभाव विना उपभोग गर्ने पाउने अधिकार भएको घोषणा गरेको कुरा समेत उल्लेख गर्दै;

मानवअधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रहरू, प्रस्ताव २२०० ए(२१) अनुसूची, तथा मानवअधिकार सम्बन्धी अन्य अन्तर्राष्ट्रिय लिखतहरूले लिङ्गमा आधारित निषेध गरेको स्मरण गर्दै;

महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महासन्धि ("महासन्धि") जसका पक्ष राष्ट्रहरूले महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभावलाई निन्दा गर्दै सबै उपयुक्त उपायहरू अपनाई र विलम्ब नगरी महिला विरुद्धको भद्रेभाव उन्मूलन गर्ने नीति अवलम्बन गर्ने मञ्जुर गर्दछन्, लाई समेत स्मरण गर्दै;

महिलाले सबै मानवअधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरू पूर्ण र समान रूपले उपभोग गरेको सुनिश्चित गर्ने र यी अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरूको उल्लंघन रोक्न प्रभावकारी कामकारबाही गर्ने, आ-आफ्नो अठोट पुनःपुष्टि गर्दै;

देहाय बमोजिम गर्न सहमत भएका छन् :-

धारा १

यस प्रोटोकलको पक्ष राष्ट्र ("पक्ष राष्ट्र") धारा २ अनुसार गरिने सूचना प्राप्त गरी सो उपर विचार गर्न सक्ने महिला विरुद्धको भद्रेभाव उन्मूलन सम्बन्धी समिति ("समिति") को क्षमतालाई स्वीकार गर्दछ ।

धारा २

महासन्धिमा व्यवस्था गरेको कुनै पनि अधिकारको कुनै पक्ष राष्ट्रबाट उल्लंघन भएर आफू पीडित भएको दावी गर्ने त्यस्तो पक्ष राष्ट्रको इलाका अन्तर्गतको व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहले वा त्यस्तो व्यक्ति वा समूहको तर्फबाट सूचना पेश गर्न सक्ने वा सकिने छ । कुनै व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहबाट सूचना पेश गर्दा सूचना पेश गरेको व्यक्तिले त्यस्तो व्यक्ति वा समूहको स्वीकृति विना निजको तर्फबाट सूचना पेश गरेको औचित्य पुष्टि गरेकोमा बाहेक त्यस्तो व्यक्ति वा समूहको स्वीकृति आवश्यक पर्नेछ ।

धारा ३

सूचना लिखित रूपमा हुनुपर्नेछ र बेनामी हुनुहुँदैन । समितिले महासन्धिको पक्ष भएको र यस प्रोटोकलको पक्ष नभएको कुनै पक्ष राष्ट्रसँग सम्बन्धित कुनै पनि सूचना ग्रहण गर्ने छैन ।

धारा ४

१. समितिले घरेलु उपचारहरू लागू गर्न अनुचित रूपमा ढिलाई हुने वा प्रभावकारी उपचार प्रदान गर्न नसक्ने देखिएको बाहेक उपलब्ध सबै त्यस्ता उपचारहरू उपयोग गरिएको यकिन नगरेसम्म कुनै पनि सूचना उपर विचार गर्ने छैन ।
२. देहायको अवस्थामा समितिले कुनै पनि सूचनालाई अग्राह्य मान्नेछः
 - (क) सोही कुरा समितिबाट विचार भईसकेको छ वा अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान वा निरोपरणको कुनै अर्को कार्यविधि अन्तर्गत छानविन भएको वा भइरहेको,
 - (ख) त्यस्तो सूचना महासन्धिको व्यवस्थाहरू अनुकूल नभएको,
 - (ग) त्यस्तो सूचना स्पष्टता दूराग्रहपूर्ण भएको पर्याप्त मात्रामा पुष्टि नभएको,
 - (घ) त्यस्तो सूचना पेश गर्ने अधिकारको दुरुपयोग भएको,
 - (ड) सो सूचनाका विषय सम्बन्धि तथ्यहरू सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रको हकमा प्रस्तुत प्रोटोकल लागू हुने मितिपछि निरन्तर नरहेको अवस्थामा त्यस्तो तथ्यहरू त्यस्तो राष्ट्रको हकमा लागू हुनु मिति अघि उत्पन्न भएका ।

धारा ५

१. कुनै सूचना प्राप्त गरेपछि र सूचना मूल विषयका सम्बन्धमा ठहर गर्नुअघि कुनै पनि समयमा समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रबाट जरुरी किसिमले विचार हुनका लागि आरोपित उल्लंघनबाट पीडित व्यक्ति वा व्यक्तिहरूलाई पुग्न सक्ने अपूरणीय क्षति हुन नदिन आवश्यक अन्तरिम उपाहरू अपनाउन त्यस्तो राष्ट्रलाई अनुरोध गरी पठाउन सक्नेछ ।
२. समितिले यस धाराको प्रकरण नं. १ अन्तर्गत आफ्नो स्वविकेकले प्रयोग गरेको कुरालाई सूचनाको ग्राह्यता वा मूल विषयका सम्बन्धमा निर्धारण गरेको मानिने छैन ।

धारा ६

१. समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रसँग सम्पर्क नगरी कुनै सूचनालाई ग्राह्य मानेको, व्यक्ति वा व्यक्तिहरू सो पक्ष राष्ट्रसँग उनीहस्तको पहिचान खुलाउन मञ्जुर भएकोमा समितिले प्रस्तुत प्रोटोकल अन्तर्गत आ-आफू समक्ष पेश गरेको सूचनालाई गोप्य ढंगले सम्बन्धितको पक्ष राष्ट्रको ध्यानाकर्षण गर्नेछ ।
२. सूचना प्राप्त गर्ने पक्ष राष्ट्रले छ महिनाभित्र विषयवस्तु र सो पक्ष राष्ट्रबाट कुनै उपचार उपलब्ध गराईको भए त्यस्तो उपचार समेत स्पष्ट राख्ने लिखित स्पष्टीकरण वा कथनहरू समिति समक्ष पशे गर्ने छ ।

धारा ७

१. व्यक्ति वा व्यक्तिहस्तको समूहबाट वा निज वा सोको तर्फबाट तथा सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रबाट आफूलाई उपलब्ध गराइएका सबै जानकारीको आधारमा प्रस्तुत प्रोटोकल अन्तर्गत प्राप्त गरिएका सूचनाउपर विचार गर्नेछ । तर यस्तो जानकारी सम्बन्धित पक्षहस्तलाई पठाइएको हुनुपर्नेछ ।
२. प्रस्तुत प्रोटोकल अन्तर्गत सूचना परीक्षण गर्दा समितिले गोप्य बैठकहरू गर्नेछ ।
३. कुनै सूचना परीक्षण गरिसकेपछि समितिले सो सूचनाका सम्बन्धमा आफूनो विचार र कुनै सिफारिसहरू भए सो समेत सम्बन्धित पक्षहस्तलाई पठाउनेछ ।
४. पक्ष राष्ट्रले समितिको विचार र कुनै सिफारिश भए सो समेतलाई उचित ध्यान दिनेछ र ६ महिनाभित्र समितिको विचार र सिफारिशको रोहमा गरिएको कुनै पनि काम कारबाही सम्बन्धी जानकारी समेत समावेश गरिएको लिखित जवाफ समिति समक्ष पेश गर्नेछ ।
५. समितिले महासम्बिधिको धारा १८ अन्तर्गत पक्ष राष्ट्रबाट पेश गरिने पछिल्ला प्रतिवेदनहस्तमा समितिको विचार र वा उपयुक्त देखिएका कुनै सिफारिश गरिएको भए सो समेतका प्रतिकृया स्वरूप सो गराएबाट अपनाइएको कुनै उपायका सम्बन्धमा थप जानकारी समेत समावेश गर्न पक्ष राष्ट्रलाई अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

धारा ८

१. समितिले कुनै पक्ष राष्ट्रबाट महासम्बिधिमा उल्लिखित अधिकारहस्तको व्यवस्थित वा गम्भीर रूपमा उल्लंघन भएको देखिने भरपर्दो जानकारी प्राप्त गरेमा समितिले सो पक्ष राष्ट्रलाई त्यस्तो जानकारी परीक्षण गर्न कार्यमा सहयोग पुराउन तथा यस उद्देश्यको लागि सम्बन्धित जानकारीका सम्बन्धमा आफूना धारणाहरू पेश गर्न अनुरोध गर्नेछ ।
२. सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रबाट धारणाहरू पेश गरिएका भए त्यस्ता धारणाहरू एवं आफूसँग उपलब्ध अन्य सम्बन्धित जानकारीलाई दृष्टिगत गरी समितिले आफूना एक वा सो भन्दा बढी सदस्यहस्तलाई छानविन गरी समिति समक्ष तुरुन्तै प्रतिवेदन पेश गर्न खटाउन सक्ने छ । आवश्यक भएको र पक्ष राष्ट्रको सहमतिमा त्यस्तो छानविनमा सो राष्ट्रको इलाकाको भ्रमण पनि समावेश हुन सक्नेछ ।
३. त्यस्तो छानविनको ठहर परीक्षण गरेपछि समितिले त्यस्तो ठहर एवं प्रतिकृया र सिफारिश भए सो समेत सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई पठाउनेछ ।
४. सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रले समितिबाट पठाईएका ठहर, प्रतिकृया र सिफारिशहरू प्राप्त गरेको मितिले ६ महिनाभित्र आफूनो धारणा समिति समक्ष पेश गर्नेछ ।
५. त्यस्तो छानविन गोप्य रूपमा गरिने र कारबाहीका सबै चरणहस्तमा पक्ष राष्ट्रको सहयोग खोजिनेछ ।

धारा ९

१. समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई महासम्बिधिको धारा १८ अन्तर्गत पेश गरिने आफूनो प्रतिवेदनमा प्रस्तुत प्रोटोकलको धारा ८ अन्तर्गत गरिएको छानविनको प्रतिकृया स्वरूप अपनाइएका कुनै पनि उपायहस्तको विस्तृत विवरण उल्लेख गर्न अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

२. धारा ८४ बमोजिमको ६ महिनाको अवधि समाप्त भएपछि आवश्यकता अनुसार समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई त्यस्तो छानविनको प्रतिकृया स्वरूप अपनाइएको उपायहरूको जानकारी समितिलाई उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्न सक्नेछ ।

धारा १०

१. प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत प्रोटोकलमा हस्ताक्षर वा यसको अनुमोदन वा सम्मिलन गर्दाको बखत आफूले धारा ८ र ९ मा व्यवस्था भए बमोजिम समितिको सक्षमता स्वीकार नगर्ने कुराको घोषणा गर्न सक्दछ ।
२. प्रस्तुत धाराको प्रकरण १ अनुसार घोषणा गरेको कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले महासचिवलाई सूचना दिएर सो घोषणा कुनै पनि समयमा फिर्ता लिन सक्नेछ ।

धारा ११

पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत प्रोटोकल अनुसार समिति समक्ष सुचना पेश गरेको कारणले आफ्नो इलाकाभित्र रहेका व्यक्तिहरूलाई दुर्व्यवहार नगरिने वा त्रास नदेखाइने कुरा सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अपनाउनेछ ।

धारा १२

समितिले प्रस्तुत प्रोटोकल अन्तर्गत गरिएका काम कारबाहीको सारांश प्रतिज्ञापत्रको धारा २१ अन्तर्गतको आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गर्नेछ ।

धारा १३

प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले महासन्धि र प्रस्तुत प्रोटोकलको बारेमा व्यापक रूपमा जानकारी गराउने र प्रचार प्रसार गर्न तथा खासगरी सो पक्ष राष्ट्र संलग्न विषयहरूका सम्बन्धमा समितिले विचार र सिफारिश सम्बन्धी जानकारीमा पहुँच सहज बनाउन कबूल गर्दछ ।

धारा १४

समितिले प्रस्तुत प्रोटोकलबाट आफूलाई सुम्पिएका कामहरू गर्दा अवलम्बन गर्न आफ्नो कार्यविधि नियमहरू तर्जुमा गर्नेछ ।

धारा १५

१. प्रस्तुत प्रोटोकल महासन्धि हस्ताक्षर, अनुमोदन गरेको वा त्यसमा सम्मिलन भएको कुनै पनि राष्ट्रबाट हस्ताक्षर हुनका लागि खुला रहनेछ ।
२. महासन्धि अनुमोदन गरेका वा त्यसमा सम्मिलन भएको कुनै पनि राष्ट्रबाट प्रस्तुत प्रोटोकल अनुमोदन हुनुपर्नेछ । अनुमोदनका लिखतहरू संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दाखिला गरिनेछ ।
३. प्रस्तुत प्रोटोकल महासन्धि अनुमोदन गरेको वा त्यसमा सम्मिलन भएको कुनै पनि राष्ट्रबाट सम्मिलन हुनका लागि खुला रहनेछ ।

४. सम्मिलनको लिखत संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दाखिला भएपछि सम्मिलन प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा १६

१. अनुमोदन वा सम्मिलनको दशौं लिखत संयुक्त राष्ट्रसंघ महासचिव समक्ष दाखिला भएको मितिले तीन महिनादेखि प्रस्तुत प्रोटोकल लागू हुनेछ ।
२. अनुमोदन वा सम्मिलनको दशौं लिखत दाखिला भएपछि प्रस्तुत प्रोटोकल अनुमोदन गर्न वा यसमा सम्मिलन हुने प्रत्येक राष्ट्रको हकमा त्यस्तो राष्ट्रले आफ्नो अनुमोदन वा सम्मिलनको लिखत दाखिला गरेको मितिले तीन महिनादेखि प्रस्तुत प्रोटोकल लागू हुनेछ ।

धारा १७

प्रस्तुत प्रोटोकलमा कुनै पनि आरक्षण राख्न पाइने छैन ।

धारा १८

१. प्रस्तुत प्रोटोकलको कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले संशोधन प्रस्ताव गर्न र सो संशोधन संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिव समक्ष दर्ता गर्न सक्ने छ । महासचिवले सो प्रस्ताव उपर विचार एवं मतदान गर्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन गर्ने पक्षमा उनीहरू भए नभएको कुराको सूचना निजलाई दिने अनुरोध सहित प्रस्तावित संशोधन पक्ष राष्ट्रहरूलाई पठाउने छन् । कम्तिमा एक तिहाई पक्ष राष्ट्रहरू त्यस्तो सम्मेलनको पक्षमा भएमा महासचिवले संयुक्त राष्ट्रसंघको तत्वावधानमा सो सम्मेलनको आयोजना गर्नेछन् । महासचिवले सो सम्मेलनमा उपस्थित भई मतदान गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूको बहुमतबाट ग्रहण गरिएको कुनै पनि संशोधन स्वीकृतिका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभा समक्ष पेश गर्नेछन् ।
२. संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाबाट स्वीकृत भएपछि र प्रस्तुत प्रोटोकलका पक्ष राष्ट्रहरूको दुई तिहाई बहुमतबाट आ-आफ्ना संवैधानिक प्रक्रिया अनुसार स्वीकृत भएपछि संशोधनहरू लागू हुनेछन् ।
३. संशोधनहरू लागू भएपछि ती संशोधनहरू स्वीकार गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूका हकमा वाध्यात्मक हुनेछन् भने अन्य पक्ष राष्ट्रहरूका हकमा प्रस्तुत प्रोटोकलका व्यवस्थाहरू तथा उनीहरूले स्वीकार गरेका कुनै पनि अधिल्ला संशोधनहरू बाध्यात्मक हुनेछन् ।

धारा १९

१. कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिई कुनै पनि समयमा प्रस्तुत प्रोटोकल परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवबाट त्यस्तो सूचना प्राप्त गरेको मितिले ६ महिनादेखि पत्रियाग लागू हुनेछ ।
२. पत्रियाग लागू हुने मिति भन्दा अगाडि धारा २ अन्तर्गत पेश गरिएको कुनै सूचना वा धारा ८ अन्तर्गत प्रारम्भ गरिएको छानविनको हकमा प्रस्तुत प्रोटोकलका व्यवस्थाहरूको निरन्तर प्रयोगलाई परित्यागले प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैन ।

धारा २०

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले सबै राष्ट्रहरलाई देहायको जानकारी दिनेछन्:

- क) प्रस्तुत प्रोटोकल अन्तर्गतका हस्ताक्षर, अनुमोदन र सम्मिलनहरू;
- ख) प्रस्तुत प्रोटोकल लागू हुने मिति र धारा १८ अन्तर्गत संशोधनहरू लागू हुने मिति,
- ग) धारा १९ अन्तर्गतका परित्यागहरू ।

धारा २१

- १. अरबी, चिनिया, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली र स्पेनी भाषाका प्रतिहरू समानरूपले प्रामाणिक हुने प्रस्तुत प्रोटोकल संयुक्त राष्ट्रसंघको अभिलेखालयमा दालिख गरिनेछ ।
- २. संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले प्रतिज्ञापत्रको धारा २५ मा उल्लिखित सबै राष्ट्रहरूलाई प्रस्तुत प्रोटोकलका प्रमाणित प्रतिहरू पठाउने छन् ।

सबै किसिमका जातिया भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९६५

महासभाको २१ डिसेम्बर १९६५ को प्रस्ताव नम्बर २१०६ ए (२०) बाट ग्रहण गरी हस्ताक्षर र अनुमोदनको लागि खुला गरिएको

लागू भएको मिति: धारा १९ अनुसार, ४ जनवरी १९६९तदनुसार २१ पौष २०२५

यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू,

संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र सबै मानव जातिमा अन्तरनिहित प्रतिष्ठा तथा समानताको सिद्धान्तमा आधारित भएको र संयुक्त राष्ट्र संघका उद्देश्यहरू मध्ये जात, लिङ्ग, भाषा वा धर्मको आधारमा कुनै पनि भेदभाव नगरी सबैकोलागि मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहस्त्रको विश्वव्यापी आदर तथा पालनाको प्रवर्द्धन गर्ने तथा प्रोत्साहन दिने उद्देश्य प्राप्तिकोलागि सबै सदस्य राष्ट्रहरू संघको सहयोगमा संयुक्त तथा छुट्टाछुट्टै कामकारवाही गर्ने प्रतिज्ञा गरेको कुरा विचार गर्दै,

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रले सबै मानव जाति स्वतन्त्र रूपले जन्मन्छन् र प्रतिष्ठा एवं अधिकारमा समान छन् तथा प्रत्येक व्यक्ति कुनै पनि किसिमको, खासगरी जाति, वर्ण वा उत्पत्तिको भेदभाव विना सो घोषणापत्रमा उल्लिखित सम्पूर्ण अधिकार तथा स्वतन्त्रताहस्त्रको हकदार छन् भन्ने घोषणा गरेको कुरा विचार गर्दै,

सबै मानव जाति कानूनको अगाडि समान छन् तथा कुनै पनि भेदभावको प्रोत्साहन विरुद्ध कानूनको समान संरक्षणका हकदार छन् भन्ने कुरा विचार गर्दै,

संयुक्त राष्ट्र संघले जुनसुकै रूपमा र जहाँसुकै भए पनि उपनिवेशवाद र विखण्डन तथा सोसँग सम्बन्धित भेदभावका सम्पूर्ण व्यबहारहस्त्रको निन्दा गरेको र १४ डिसेम्बर १९६० को औपनिवेशिक देशहरू तथा जनताहस्त्राई स्वाधिनता प्रदान गर्ने सम्बन्धी घोषणापत्र (महासभाको प्रस्ताव १५१४ (१५) ले त्यस्ता कुराहस्त्रको शीघ्र तथा निश्चित अन्त्य हासिल गर्ने आवश्यकतालाई पुष्टि गरी निष्ठापूर्वक घोषणा गरेको कुरा विचार गर्दै,

२० नोभेम्बर १९६३ को सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने (प्रस्ताव १९०४ (१८) सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय घोषणापत्रले विश्व भरीनै जातीय भेदभावका सम्पूर्ण तथा प्रकट रूपहस्त्राई तीव्र गतिमा उन्मूलन गर्ने आवश्यकता तथा मानव जातिको मर्यादाको वोध एवं सो प्रतिको आदर सुरक्षित गर्ने आवश्यकतालाई निष्ठापूर्वक प्रतिरक्षा गरेको कुरा विचार गर्दै,

जातीय विभेदमा आधारित सर्वोच्चताको कुनै पनि सिद्धान्त वैज्ञानिक रूपले गलत, नैतिक रूपले निन्दनीय, सामाजिक रूपले अन्यायपूर्ण र खतरनाक भएको तथा सिद्धान्त वा व्यवहारका कुनै पनि स्थानमा जातीय भेदभावको औचित्य नभएको कुरामा सहमत हुँदै,

जात, वर्ण र जातीय उत्पत्तिको आधारमा मानव जाति बीच गरिने भेदभाव राष्ट्रहरू बीचको मैत्रीपूर्ण तथा शान्तिपूर्ण सम्बन्धको एक वाधक भएको तथा जनताहरू बीचको शान्ति र सुरक्षा तथा एकै राष्ट्रभित्र पनि संगै वसेका व्यक्तिहस्त्रको सामन्जस्यतामा समेत खलल पुन्याउन समर्थ भएको कुरा पुनः निश्चित गर्दै,

जातीय तगारोको विद्यमानता कुनै पनि मानव समाजको आदर्श विपरित भएको कुरामा विश्वस्त भएर, विश्वका केही स्थानहस्त्रमा जातिय विभेद अझै पनि प्रमाणको रूपमा देखिई रहेको तथा जातीय सर्वोच्चता

वा घृणामा आधारित सरकारी नीतिहरू जस्तै रंगभेद, विखण्डन वा विभाजनवादी नीतिहस्ताट भयभीत भएर, जातीय भेदभावका सम्पूर्ण तथा प्रकट रूपलाई शीघ्र रूपमा उन्मूलन गर्न आवश्यक सम्पूर्ण उपायहरू अवलम्बन गर्न तथा जातीहस्तीच समझदारी प्रवर्द्धन गर्ने र सबै किसिमका जातीय विखण्डनवाद तथा जातीय भेदभाववाट मुक्त अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय निर्माण गर्ने उद्देश्यले जातीय सिद्धान्त तथा व्यवहारहरू रोकथाम गर्न र त्यस्ता सिद्धान्त तथा व्यवहार विरुद्ध लडाई गर्न दृढ भएर,

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनबाट सन् १९५८ मा ग्रहण गरिएको रोजगार तथा पेशा व्यवसायका सम्बन्धमा भेदभाव सम्बन्धी महासन्धि तथा संयुक्त राष्ट्र संघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा साँस्कृतिक संगठनवाट सन् १९६० मा ग्रहण गरिएको शिक्षामा भेदभाव विरुद्धको महासन्धिलाई मनन गर्दै,

सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय घोषणापत्रमा अन्तरनिहित सिद्धान्तहस्तको कार्यान्वयन गर्ने तथा सो लक्ष्य प्राप्तिकोलागि व्यवहारिक उपायहस्तको शीघ्र अवलम्बन गर्न इच्छुक हुँदै,

देहाय बमोजिम गर्न सहमत भएका छन्:

धारा १

१. यस महासन्धिमा “जातीय भेदभाव” भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक वा सार्वजनिक जीवनका अन्य कुनै क्षेत्रमा समानताको आधारमा मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहस्तको मान्यता, उपयोग वा व्यवहारलाई निषेध गर्ने वा कमजोर पार्ने उद्देश्य वा प्रभाव भएको जाति, वर्ण, वंश वा राष्ट्रिय वा जातीय उत्पत्तिमा आधारित कुनै पनि भेदभाव, बहिष्कार, प्रतिवन्ध वा प्राथमिकता सम्फनु पर्छ ।
२. यस महासन्धिको कुनै पक्ष राष्ट्रले नागरिक तथा गैर नागरिकहरू बीच लागू गरेको विभेद, निषेध, प्रतिवन्ध वा प्राथमिकताहस्तको हकमा यो महासन्धि लागू हुनेछैन ।
३. पक्ष राष्ट्रहस्तको राष्ट्रियता, नागरिकता वा अंगिकरण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहस्तलाई कुनै पनि किसिमले असर पार्ने गरी यस महासन्धिमा उल्लिखित कुनै पनि कुराको व्याख्या गरिने छैन । तर त्यस्ता व्यवस्थाहस्तले कुनै खास राष्ट्रियता उपर भेदभाव गरेको हुनु हुँदैन
४. कुनै निश्चित जातीय वा सामाजिक समूह वा व्यक्तिहस्तलाई मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहस्तको समान उपभोग वा प्रयोग सुनिश्चित गर्ने आवश्यक संरक्षण दिनुपर्ने त्यस्ता जातीय, सामाजिक समूह वा व्यक्तिहस्तको पर्याप्त उन्नति सुनिश्चित गर्ने एकमात्र उद्देश्यले अपनाईएका विशेष उपायहस्तलाई जातीय भेदभाव मानिने छैन । तर त्यस्ता उपायहरू परिणामत विभिन्न जातीय समूहहस्तकोलागि छुट्टाछुट्टै अधिकार कायम राख्ने किसिमको हुनु हुँदैन र जुन उद्देश्यकोलागि त्यस्ता उपायहरू अपनाईएको हो सो उद्देश्य हासिल भईसकेपछि त्यस्ता उपायहस्तलाई निरन्तरता दिईने छैन ।

धारा २

१. पक्ष राष्ट्रहस्तले जातीय विभेदको निन्दा गर्दछन् र कुनै पनि रूपले जातीय विभेद उन्मूलन गर्ने तथा सबै जातीहरू बीच समझदारी अभिवृद्धि गर्ने नीति अपनाउन सम्पूर्ण समूचित उपायहरू अविलम्ब

अपनाउने कुराको प्रतिज्ञा गर्दछन्, र यस उद्देश्यको लागि-

- (क) प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले व्यक्तिहरू, व्यक्तिका समूहहरू वा संस्थाहरू विरुद्ध जातीय विभेदको कुनै पनि काम वा व्यबहारमा संलग्न नहुने तथा सबै राष्ट्रिय एवं स्थानीय सार्वजनिक निकायहरू तथा सार्वजनिक संस्थाहरूले यस दायित्व अनुरूप काम गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछ,
 - (ख) प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले कुनै पनि व्यक्ति वा संगठनबाट भएको जातीय विभेदको प्रायोजन, प्रतिरक्षा तथा समर्थन नगर्ने कुराको प्रतिज्ञा गर्दछ,
 - (ग) प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले सरकारी, राष्ट्रिय तथा स्थानीय नीतिहरू पुनरालोकन गर्न र जुनसुकै स्थानमा विद्यमान भएको भए पनि जातीय विभेद सिर्जना गर्ने वा अविच्छिन्न गराउने प्रभाव भएको कुनै पनि कानून वा नियमहरू संशोधन गर्न, खारेज वा गैर कानूनी घोषित गर्न प्रभावकारी उपायहरू अपनाउनेछ,
 - (घ) प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले सबै उपयुक्त माध्यमबाट, परिस्थिति अनुरूप आवश्यक भएमा कानूनवाट समेत, कुनै पनि व्यक्ति, समूह वा संगठनवाट गरिने जातीय विभेद निषेध तथा उन्मूलन गर्नेछ,
 - (ङ) प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले उपयुक्त भएको अवस्थामा एकीकरणवादी वहुजातीय संगठन र आन्दोलनहरू तथा जातिहरू बीच रहेका अवरोधहरू उन्मूलन गर्ने अन्य उपायहरूलाई प्रोत्साहन दिन तथा जातीय विभाजनलाई बलियो बनाउने किसिमको कुनै पनि कुरालाई निरुत्साहित गर्न प्रतिज्ञा गर्दछ ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले परिस्थिति अनुसार आवश्यक भएको अवस्थामा आफ्नो क्षेत्रमा रहेका खास जातीय समूह वा व्यक्तिहरूलाई मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण तथा समान उपभोगको प्रत्याभूति गर्ने प्रयोजनकोलागि त्यस्ता समूह वा व्यक्तिहरूको पर्याप्त विकास र संरक्षण सुनिश्चित गर्न सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक तथा अन्य क्षेत्रहरूमा खास तथा ठोस उपायहरू अपनाउने छन् । जुन उद्देश्यकोलागि ती उपायहरू अपनाइएका थिए सो उद्देश्य हासिल भएपछि त्यस्ता उपायहरूले कुनै पनि अवस्थामा विभिन्न जातीय समूहकोलागि असमान वा भिन्न अधिकारहरू कायम राखिराख्ने परिणाम कुनै पनि अवस्थामा ल्याउने छैनन् ।

धारा ३

पक्ष राष्ट्रहरूले खासगरी जातीय विखण्डन तथा रंगभेदको निन्दा गर्दछन् र आफ्ना क्षेत्राधिकार अन्तर्गतका ईलाकाहरूमा यस्ता प्रकृतिका सबै व्यबहारहरूको रोकथाम, निषेध तथा उन्मूलन गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् ।

धारा ४

पक्ष राष्ट्रहरू कुनै एक जाति वा एक वर्ण वा सामाजिक उत्पत्तिका व्यक्तिहरूको समूहको उच्चताको विचार वा सिद्धान्तहरूमा आधारित सम्पूर्ण प्रचार तथा संगठनको निन्दा गर्दछन् र त्यस्तो विभेदलाई प्रोत्साहन दिने वा त्यस्तो विभेदका कार्यहरू उन्मूलन गर्ने उद्देश्यका तात्कालिक तथा सकारात्मक उपायहरू ग्रहण गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् । यस उद्देश्यकोलागि मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रमा निहित सिद्धान्तहरू तथा यस महासन्धिको धारा ५ मा स्पष्ट रूपले उल्लेख गरिएका अधिकारहरू प्रति उचित सम्मान राख्न अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कार्य गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् :-

- (क) जातीय सर्वोच्चता वा घृणामा आधारित विचारहस्तको प्रचार प्रसार, जातीय विभेदलाई दुरुत्साहन दिने कार्य, कुनै पनि जाति वा अर्को वर्ण वा सामाजिक उत्पत्तिका व्यक्तिहस्तको समूहहरू विरुद्धको हिसाको कार्य वा त्यस्ता कार्यलाई दुरुत्साहन दिने कार्य तथा जातीय क्रियाकलापलाई आर्थिक सहायता लगायत कुनै पनि सहायता दिने कार्य समेतलाई कानूनद्वारा दण्डनीय कसूरको रूपमा घोषणा गर्ने,
- (ख) जातीय विभेदलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्ने संगठनहरू तथा संगठित र अन्य सम्पूर्ण प्रचार प्रसारका कृयाकलापहरूलाई गैर कानूनी घोषित गर्ने तथा निषेध गर्ने र त्यस्ता संगठन वा कृयाकलापहरूमा हुने सहभागिता कानूनद्वारा दण्डनीय कसूरको रूपमा स्वीकार गर्ने,
- (ग) राष्ट्रिय वा स्थानीय सार्वजनिक निकायहरू वा सार्वजनिक संस्थाहरूलाई जातीय विभेदलाई प्रोत्साहन वा प्रवर्द्धन गर्न अनुमति नदिने ।

धारा ५

यस महासन्धिको धारा २ मा ब्यवस्था गरिएका आधारभूत दायित्वहरू अनुरूप, पक्ष राष्ट्रहरूले कुनै पनि रूपमा हुने जातीय विभेदको निषेध तथा उन्मूलन गर्ने र जाती, वर्ण वा राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति सम्बन्धी कुनै पनि कुराको भेदभाव विना खासगरी देहायका अधिकारहस्तको उपभोगमा कानूनको अगाडि प्रत्येक व्यक्तिको समानताको अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् ।

- (क) न्यायाधिकरण (ट्राइबुनल) तथा न्याय प्रदान गर्ने अन्य सबै अंगहस्तका अगाडि समान व्यवहार पाउने अधिकार,
- (ख) व्यक्तिको सुरक्षा तथा कुनै सरकारी अधिकारीहरूबाट वा कुनै वैयक्तिक समूह वा संस्थाहरूबाट हुने कुनै पनि हिसा वा शारीरिक क्षति विरुद्ध राज्यबाट संरक्षण पाउने अधिकार,
- (ग) राजनीतिक अधिकारहरू खासगरी सर्वव्यापी तथा समान मताधिकारको आधारमा निर्वाचनमा भाग लिने, निर्वाचनमा मतदान गर्ने तथा उम्मेदवार बन्ने अधिकार, सरकार तथा कुनै पनि तहमा सार्वजनिक कार्यको संचालनमा भाग लिने अधिकार तथा सार्वजनिक सेवामा समान पहुँचको अधिकार,
- (घ) अन्य नागरिक अधिकारहरू, खासगरी:

 - (१) राष्ट्रको सीमानाभित्र आवतजावत तथा बसोबास गर्ने स्वतन्त्रताको अधिकार,
 - (२) आफ्नो देश लगायत कुनै देशबाट बाहिर जाने र आफ्नो देशमा फर्किने अधिकार,
 - (३) राष्ट्रियताको अधिकार,
 - (४) विवाह गर्ने तथा वरवधु छान्ने अधिकार,
 - (५) एकलै वा अरुसँग मिलेर सम्पत्ति राख्ने अधिकार,
 - (६) पुर्ख्योली सम्पत्ति प्राप्त गर्ने अधिकार,
 - (७) विचार, सद्विवेक र धर्मको स्वतन्त्रताको अधिकार,
 - (८) विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता सम्बन्धी अधिकार,
 - (९) शान्तिपूर्ण भेला हुने तथा संगठन गर्ने स्वतन्त्रताको अधिकार ।

(ङ) आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरू, खासगरी:

- (१) काम गर्ने, स्वेच्छाले रोजगारी रोजने, कामको उचित र अनुकूल अवस्था प्राप्त गर्ने, वेरोजगारी विरुद्ध संरक्षण पाउने, समान कामकोलागि समान तलव पाउने, उचित तथा अनुकूल पारिश्रमिक पाउने अधिकार,
 - (२) ट्रेड युनियन स्थापना गर्ने तथा त्यसमा सम्मिलित हुने अधिकार,
 - (३) आवासको अधिकार,
 - (४) सार्वजनिक स्वास्थ्य, औषधोपचार, सामाजिक सुरक्षा तथा सामाजिक सेवाहरू प्राप्त गर्ने अधिकार,
 - (५) शिक्षा तथा तालीम (प्रशिक्षण) को अधिकार,
 - (६) सांस्कृतिक कृयाकलापहरूमा समान सहभागिताको अधिकार,
- (च) यातायात, होटल, रेष्टुरेण्ट, क्याफे, नाचघर तथा उद्यान जस्ता सर्वसाधारणको प्रयोगकोलागि रहेका कुनै पनि स्थान वा सेवामा पहुँचको अधिकार ।

धारा ६

पक्ष राष्ट्रहरू प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र सक्षम राष्ट्रिय न्यायाधिकरण र अन्य राष्ट्रिय संस्थाहरू मार्फत जातीय भेदभाव विरुद्धको कुनै पनि कार्यले यस महासन्धि विपरित निजको मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको हनन विरुद्ध प्रभावकारी सुरक्षा र उपचारको साथै त्यस्तो भेदभावको कारणले भएको कुनै पनि क्षतिकालागि त्यस्ता न्यायाधिकरणबाट उपयुक्त र उचित क्षतिपूर्ति वा सन्तुष्टि पाउने अधिकारको विश्वास दिलाउनेछन् ।

धारा ७

जातीय भेदभाव तर्फ धकेल्ने दुराग्रहहरू विरुद्ध लडाई गर्ने र राष्ट्रहरू तथा जातीय वा सामाजिक समूहहरू बीच समझदारी, सहिष्णुता तथा मित्रता प्रवर्द्धन गर्ने एवं संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रका उद्देश्य तथा सिद्धान्तहरू, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय घोषणापत्र तथा यस महासन्धिको प्रचार प्रसार गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले खासगरी शिक्षण, शिक्षा, संस्कृति तथा सूचनाको क्षेत्रमा, तात्कालिक तथा प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् ।

धारा ८

१. समानुपातिक भौगोलिक वितरण पद्धति अनुसार तथा विभिन्न सभ्यताहरूको एवं प्रमुख कानूनी प्रणालीहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्ना नागरिकहरू मध्येबाट निर्वाचित गरेका उच्च नैतिक अडान तथा निष्पक्षता स्वीकार गरिएका अठार (१८) जना विशेषज्ञहरू रहेको जातीय भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी समिति (यसपछि “समिति” भनिएको) स्थापना गरिनेछ । तिनीहरूले व्यक्तिगत हैसियतमा सेवा गर्नेछन् ।
२. समितिका सदस्यहरू पक्ष राष्ट्रहरूबाट मनोनित व्यक्तिहरूको सूचिबाट गोप्य मतदानको प्रकृयाबाट निर्वाचित हुनेछन् । प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले आफ्ना नागरिकहरूमध्येबाट एक जना व्यक्तिको मनोनयन गर्न सक्नेछ ।

३. प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको मितिले ६ महिना पछि प्रारम्भिक निर्वाचन हुनेछ । प्रत्येक निर्वाचनको मिति भन्दा कम्तीमा तीन महिना अगावै संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले पक्ष राष्ट्रहस्ताई आ-आफ्ना मनोनयनहरू दुई महिनाभित्र पेश गर्न आव्हान गर्दै पत्र पठाउने छन् । महासचिवले त्यसरी मनोनित सबै व्यक्तिहस्तको वर्णानुक्रम अनुसारको र निजहस्ताई मनोनयन गर्ने पक्ष राष्ट्रहस्तको नाम समेत जनिएको सूची तयार पारी सो सूची पक्ष राष्ट्रहस्ताई पठाउने छन् ।
४. संयुक्त राष्ट्र संघको प्रधान कार्यालयमा महासचिवले आयोजना गरेको पक्ष राष्ट्रहस्तको बैठकमा समितिका सदस्यहस्तको निर्वाचन हुनेछ । यस बैठकमा पक्ष राष्ट्रहस्तमध्ये दुई तिहाईको उपस्थितिलाई गणपूरक संख्या मानिनेछ । बैठकमा उपस्थित भई मतदान गर्ने पक्ष राष्ट्रहस्तका प्रतिनिधिहस्तको स्पष्ट बहुमत प्राप्त गरी सबैभन्दा बढी मत प्राप्त गर्ने मनोनित व्यक्तिहस्त समितिको सदस्यमा निर्वाचित भएको मानिने छ ।
५. (क) समितिका सदस्यहरू चार बर्षको अवधिका लागि निर्वाचित हुनेछन् । तर पहिलो निर्वाचनमा निर्वाचित सदस्यहस्तमध्ये नौ जना सदस्यहस्तको पदावधि दुई बर्षमा समाप्त हुनेछ । पहिलो निर्वाचन भएको लगतै पछि समितिका अध्यक्षले यी नौ जना सदस्यहस्तको नाम गोला प्रथाद्वारा छनौट गर्नेछन् ।
 (ख) आकस्मिक रिक्त पदको पूर्ति गर्नका लागि, जुन पक्ष राष्ट्रको विशेषज्ञले समितिको सदस्यताको रिक्तता सिर्जना गरेको हो सोही पक्ष राष्ट्रले समितिको स्वीकृतिको अधिनमा रही आफ्ना नागरिकहरू मध्येबाट अर्को विशेषज्ञको नियुक्ति गर्नेछ ।
६. समितिको कर्तव्य पालना गर्दाको अवस्थामा समितिका सदस्यहस्तको खर्चको लागि पक्ष राष्ट्रहस्त जिम्मेवार हुनेछन् ।

धारा ५

१. पक्ष राष्ट्रहस्तले आफूले ग्रहण गरेका तथा यस महासन्धिका व्यबस्थाहरू कार्यान्वयन गर्ने कानूनी, न्यायिक, प्रशासनिक वा अन्य उपायहरू सम्बन्धी प्रतिवेदन समितिबाट विचार हुनको लागि संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष देहाय बमोजिम पेश गर्ने प्रतिज्ञा गर्दछन् ।
 (क) सम्बन्धित राष्ट्रको हकमा महासन्धि लागू भएको एक वर्षभित्र, तथा
 (ख) त्यसपछि, प्रत्येक दुई दुई वर्षमा तथा समितिले अनुरोध गरेको विवेत समितिले पक्ष राष्ट्रहस्तसँग थप जानकारी माग गर्न सक्नेछ ।
२. समितिले महासचिव मार्फत आफ्नो कृयाकलाप सम्बन्धी प्रतिवेदन संयुक्त राष्ट्र संघको महासभा समक्ष वार्षिक रूपमा पेश गर्ने र पक्ष राष्ट्रहस्तबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरू तथा जानकारी परीक्षणमा आधारित सुभावहरू दिन तथा साधारण सिफारिशहरू गर्न सक्नेछ । त्यस्ता सुभाव र साधारण सिफारिसहरू एवं पक्ष राष्ट्रहस्तबाट कुनै प्रतिक्रिया प्राप्त भएको भए त्यस्तो प्रतिक्रिया समेत महासभामा पेश गरिनेछ ।

धारा १०

१. समितिले आफ्नो कार्यविधिका नियमहरू आफै निर्धारण गर्नेछ ।

२. समितिले आफ्ना अधिकारीहरु दुई वर्षको कार्यकालको लागि निर्वाचित गर्नेछ ।
३. समितिको सचिवालय संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले उपलब्ध गराउनेछन् ।
४. समितिका बैठकहरु सामान्यतया संयुक्त राष्ट्र संघको प्रधान कार्यालयमा सम्पन्न गरिनेछन् ।

धारा ११

१. कुनै पक्ष राष्ट्रलाई अर्को पक्ष राष्ट्रले यस महासन्धिका व्यवस्थाहस्ताइ कार्यान्वयन गरिरहेको छैन भन्ने लागेमा त्यस्तो पक्ष राष्ट्रले सो कुरा समितिको ध्यानमा ल्याउने सक्नेछ । त्यसपछि, समितिले सो कुराको संचार सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई पठाउनेछ । संचार प्राप्त गर्ने राष्ट्रले तीन महिनाभित्र विषयवस्तु तथा सो राष्ट्रले कुनै उपचार ग्रहण गरेको भए सो समेत स्पष्ट हुने गरी स्पष्टिकरण वा वयान लिखित रूपमा समिति समक्ष पेश गर्नेछ ।
२. द्विपक्षीय वार्ता वा दूबै पक्षहस्ताइ खुला रहेका अन्य कुनै पनि कार्यविधिको माध्यमबाट सो कुरा दुवै पक्षको चित्त बुझ्ने गरी समाधान हुन नसकेमा प्रारम्भिक संचार प्राप्त गर्ने राष्ट्रले सो संचार प्राप्त गरेको मितिले ६ महिनाभित्र समिति तथा अन्य राष्ट्रलाई समेत सूचना दिएर समिति समक्ष सो कुरा पुनः पेश गर्ने अधिकार दूबै पक्षलाई हुनेछ ।
३. सो मुद्दामा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका सामान्यतः स्वीकृत सिद्धान्तहरु अनुरूप उपलब्ध सबै घरेलु उपचारहस्तको माग गरिएको र त्यस्ता उपचारहरु समाप्त भईसकेको कुरा आफूले एकीन गरिसकेपछि समितिले आफू समक्ष यस धाराको प्रकरण २ अनुसार पेश गरिएको कुनै कुरा हेर्नेछ । उपचारहरु लागू गर्न अनुचित ढिलाई हुने अवस्थामा यो व्यवस्था लागू हुने छैन ।
४. आफू समक्ष पेश गरिएका कुनै पनि कुरामा समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रहस्ताइ अन्य कुनै सम्बन्धित जानकारी उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
५. यस धाराबाट उत्पन्न कुनै पनि कुरा समितिमा विचाराधिन रहेको अवस्थामा सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रहस्तले सो कुरामा समितिले विचार गर्दाका विवेत समितिको कारवाहीमा मतदान गर्ने अधिकार विना भाग लिन प्रतिनिधि पठाउन पाउने छन् ।

धारा १२

- १ (क) समितिले आफूले आवश्यक ठानेको सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त गरी सुक्ष्म परीक्षण गरिसकेपछि अध्यक्षले समितिको सदस्य रहेका वा नरहेका पाँच जना व्यक्तिहस्तको एक अस्थायी मेलमिलाप आयोग (यसपछि “आयोग” भनिएको) गठन गर्नेछन् । आयोगका सदस्यहरु विवादका पक्षहस्तको सर्वसम्मत सहमतिबाट नियुक्त गरिनेछन् र आयोगको सद्भावपूर्ण सेवा (गुड अफिसेस) यो महासन्धि प्रतिको आदरको आधारमा सो कुराको शान्तिपूर्ण समाधानको उद्देश्यले सम्बन्धित राष्ट्रहस्ताइ उपलब्ध गराईनेछ ।
- (ख) विवादका पक्ष राष्ट्रहरु आयोगको गठनका सम्बन्धमा पूर्ण वा आंशिक रूपमा तीन महिनाभित्र सहमत हुन नसकेमा समितिको दुई तिहाई बहुमतले समितिका सदस्यहरु मध्येवाटै विवादका पक्ष राष्ट्रहस्तले स्वीकार नगरेका आयोगका सदस्यहस्तको गोप्य मतदानद्वारा निर्वाचन गर्नेछ ।

२. आयोगका सदस्यहरूले आफ्नो व्यक्तिगत क्षमतामा सेवा गर्नेछन् । विवादका पक्ष राष्ट्रका वा यस महासन्धिको पक्ष नभएको कुनै राष्ट्रका नागरिकहरू आयोगका सदस्य हुने छैनन् ।
३. आयोगले आफ्नो अध्यक्ष आफै निर्वाचित गर्ने र आफ्नो कार्यविधिका नियमहरू आफै निर्धारण गर्नेछ ।
४. आयोगका बैठकहरू सामान्यतया संयुक्त राष्ट्र संघको प्रधान कार्यालय वा आयोगबाट निर्धारण गरिएको अन्य कुनै सुविधायुक्त स्थानमा गरिने छन् ।
५. पक्ष राष्ट्रहरू बीच कुनै विवाद उत्पन्न भई आयोग क्रियाशील भएको व्यक्तमा यस महासन्धिको धारा १० को प्रकरण ३ बमोजिम व्यवस्था गरिएको सचिवालयले आयोगलाई पनि सेवा पुऱ्याउनेछ ।
६. विवादका पक्ष राष्ट्रहरूले संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवबाट उपलब्ध गराईएको अनुमान अनुसार आयोगका सदस्यहरूको सम्पूर्ण खर्च समान रूपमा व्यहोर्नेछन् ।
७. आयोगका सदस्यहरूको खर्च यस धाराको प्रकरण ६ बमोजिम विवादका पक्ष राष्ट्रहरूबाट सोधभर्ना हुनु अघि आवश्यक भएमा भुक्तानी गरिदिने अधिकार महासचिवलाई दिईनेछ ।
८. समितिद्वारा प्राप्त गरी विस्तारपूर्वक संपरीक्षण गरिएका जानकारी आयोगलाई उपलब्ध गराइने र आयोगले सम्बन्धित राष्ट्रहरूलाई अन्य कुनै सम्बद्ध जानकारी उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्नसक्नेछ ।

धारा १३

१. आयोगले पूर्ण रूपमा विषयवस्तु उपर विचार गरिसकेपछि आयोगले पक्षहरू बीचको विवादसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्यगत प्रश्नहरूमा आफ्नो ठहर समावेश भएको र विवादको शान्तिपूर्ण समाधानको लागि आफूले उपयुक्त ठानेका सिफरिसहरू समेत संलग्न प्रतिवेदन तयार गरी समितिको अध्यक्ष समक्ष पेश गर्नेछ ।
२. समितिको अध्यक्षले आयोगको प्रतिवेदन विवादका प्रत्येक पक्ष राष्ट्रलाई संप्रेषण गर्नेछ । यी राष्ट्रहरूले आयोगको प्रतिवेदनमा निहित सिफारिशहरू आफूले स्वीकार गर्ने वा नगर्ने कुराको जानकारी तीन महिनाभित्र समितिको अध्यक्षलाई दिनेछन् ।
३. यस धाराको प्रकरण २ बमोजिमको समयावधि भुक्तान भएपछि समितिको अध्यक्षले आयोगको प्रतिवेदन तथा सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रका घोषणाहरू महासन्धिका अन्य पक्ष राष्ट्रहरूलाई संप्रेषण गर्नेछन् ।

धारा १४

१. कुनै पक्ष राष्ट्रले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्रका व्यक्तिहरू वा व्यक्तिहरूको समूहबाट यस महासन्धिमा उल्लिखित कुनै पनि अधिकार सो पक्ष राष्ट्रबाट उल्लंघन भई पीडित भएको दावी गरिएका सूचना प्राप्त गरी सो उपर विचार गर्नसक्ने समितिको सक्षमता आफूले स्वीकार गरेको घोषणा कुनै पनि समयमा गर्न सक्नेछ । समितिले यस्तो घोषणा नगरेको कुनै पक्ष राष्ट्रसँग सम्बन्धित कुनै पनि सूचना ग्रहण गर्ने छैन ।
२. यस धाराको प्रकरण १ बमोजिमको घोषणा गर्ने पक्ष राष्ट्रले आफ्नो राष्ट्रिय कानूनी संरचनाभित्र कुनै निकाय स्थापना गर्न वा तोक्ने सक्ने र त्यस्तो निकाय आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र यस महासन्धिमा उल्लिखित अधिकारहरू मध्ये कुनै पनि अधिकारको उल्लंघनबाट पीडित भएको दावी गर्ने र अन्य

उपलब्ध स्थानीय उपचारहरू समाप्त गरिसकेका व्यक्तिहरू तथा व्यक्तिहरूको समूहबाट निवेदनहरू प्राप्त गरी विचार गर्न सक्षम हुनेछ ।

३. यस धाराको प्रकरण १ अनुसार गरिएको घोषणा तथा यसै धाराको प्रकरण २ अनुसार स्थापना गरिएको वा तोकिएको निकायको नाम सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रबाट संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष दाखिला गरिने र निजले सोका प्रतिहरू अन्य राष्ट्रहरूलाई संप्रेषण गर्नेछन् । महासचिवलाई सूचना दिएर कुनै पनि समयमा घोषणा फिर्ता लिन सकिनेछ । तर त्यस्तो फिर्ता लिने कार्यले समिति समक्ष विचाराधिन कुनै पनि संचारहरूलाई प्रभाव पार्ने छैन ।
४. यस धाराको प्रकरण २ बमोजिम स्थापित वा तोकिएको निकायले निवेदनहरूको दर्ता किताव खडा गरीराख्नेछ र दर्ता कितावका प्रमाणित प्रतिहरू उपयुक्त माध्यमहरूबाट सो कितावमा रहेका कुराहरू सार्वजनिक रूपमा प्रकाश नगरिने समझदारीमा महासचिव समक्ष वार्षिक रूपमा दर्ता गरिनेछ ।
५. यस धाराको प्रकरण २ बमोजिम स्थापित वा तोकिएको निकायबाट सन्तुष्टि प्राप्त गर्न नसकेको अवस्थामा निवेदकलाई ६ महिनाभित्र समिति समक्ष सो कुरा संप्रेषण गर्न पाउने अधिकार हुनेछ ।
६. (क) समितिले आफू समक्ष पेश गरिएका संप्रेषणप्रति यस महासचिका कुनै व्यवस्थाहरू उल्लंघन गरेको आरोप लागेको पक्ष राष्ट्रको ध्यान गोप्य रूपमा आकर्षित गर्नेछ । तर सम्बन्धित व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहको व्यक्त सहमति विना निजहरूको परिचय प्रकट गरिने छैन । समितिले बेनामी संचारहरू प्राप्त गर्ने छैन ।
 (ख) संचार प्राप्त गर्ने राष्ट्रले विषयवस्तु तथा सो राष्ट्रबाट कुनै उपचार लिईएको भए सो समेत स्पष्ट पार्ने लिखित व्याख्या वा बयानहरू तीन महिनाभित्र समिति समक्ष पेश गर्नेछ ।
 (ग) सम्बन्धित पक्ष राष्ट्र तथा निवेदकबाट समितिलाई उपलब्ध गराईएका सबै जानकारीको आधारमा समितिले सूचनाहरू उपर विचार गर्नेछ । निवेदकले उपलब्ध सबै घरेलु उपचार समाप्त गरिसकेको कुरा एकिन नगरेसम्म समितिले त्यस्तो निवेदकबाट प्राप्त गरेको कुनै पनि सूचना उपर विचार गर्ने छैन । तथापि उपचारहरू लागू गर्न अनुचित ढिलाई हुने अवस्थामा यो व्यवस्था लागू हुने छैन ।
 (घ) समितिले आफ्ना सुभाव तथा कुनै सिफारिशहरू भए सो समेत सम्बन्धित पक्ष राष्ट्र तथा निवेदकलाई पठाउनेछ ।
८. समितिले आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा त्यस्ता सूचनाको सारांश तथा उपयुक्त भएको अवस्थामा सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रहरूको व्यवस्था तथा विवरणहरूको र आफ्नो सुभाव तथा सिफारिशहरूको सारांश संलग्न गर्नेछ ।
९. यस महासचिका कम्तीमा दश पक्ष राष्ट्रहरूले यस धाराको प्रकरण १ बमोजिमका घोषणा गरेपछि मात्र समिति यस धारामा उल्लिखित कार्यहरू गर्न सक्षम हुनेछ ।

धारा १५

१. महासभाको १४ डिसेम्बर १९६० को प्रस्ताव १५१४ (१५) मा रहेका औपनिवेशिक देशहरू तथा जनताहरूलाई स्वाधिनता प्रदान गर्ने सम्बन्धी घोषणापत्रका उद्देश्यहरू हासिल नभएसम्म, यस महासचिका

व्यवस्थाहरूले अन्य अन्तर्राष्ट्रिय लिखतहरूबाट वा संयुक्त राष्ट्र संघ तथा यसका विशिष्टिकृत निकायहरूलाई प्रदान गरिएको निवेदन गर्ने अधिकारलाई कुनै पनि रूपमा सीमित गर्ने छैनन् ।

२. (क) यस महासन्धिको धारा ८ को प्रकरण १ अन्तर्गत स्थापित समितिले यस महासन्धिमा समेटिएका विषयहरूसंग सम्बद्ध कुरामा न्यास एवं गैर स्वशासित ईलाकाहरू तथा महासभाको प्रस्ताव १५१४ (१५) लागू हुने अन्य सबै ईलाकाहरूका वासिन्दाहरूप्राप्त निवेदनहरू उपर विचार गर्दा यस महासन्धिका सिद्धान्त र उद्देश्यहरू प्रत्यक्ष रूपमा अवलम्बन गर्ने संयुक्त राष्ट्र संघका निकायहरूबाट निवेदनका प्रतिहरू प्राप्त गर्ने र त्यस्ता निवेदनमा आफ्नो विचार र सिफारिशहरू त्यस्ता निकायहरू समक्ष पेश गर्नेछ ।
- (ख) समितिले संयुक्त राष्ट्र संघका समक्ष निकायहरूबाट यस प्रकरणको उप-प्रकरण (क) मा उलिखित इलाकाहरूमा प्रशासन गर्ने अधिकारीहरूबाट लागू गरिएका यस महासन्धिका सिद्धान्त तथा उद्देश्यहरूसंग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित व्यवस्थापकीय, न्यायिक, प्रशासनिक वा अन्य उपायहरू सम्बन्धी प्रतिवेदनका प्रतिहरू प्राप्त गर्ने र ती निकायहरूलाई राय तथा सिफारिश प्रदान गर्नेछ ।
३. समितिले महासभा समक्ष पेश गर्ने आफ्नो प्रतिवेदनमा संयुक्त राष्ट्र संघका निकायहरूबाट आफूले प्राप्त गरेका निवेदन तथा प्रतिवेदनहरूको सारांश र ती निवेदन तथा प्रतिवेदनहरूसंग सम्बन्धित समितिको राय तथा सिफारिशहरू समेत समावेश गर्नेछ ।
४. यस महासन्धिका उद्देश्यहरूसंग सम्बन्धित तथा यस धाराको प्रकरण २ (क) मा उलिखित इलाकाहरू सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवसंग उपलब्ध सबै जानकारी उपलब्ध गराउन समितिले निजलाई अनुरोध गर्नेछ ।

धारा १६

विवाद वा उजुरीहरूको समाधान सम्बन्धी यस महासन्धिका व्यवस्थाहरू संयुक्त राष्ट्र संघ तथा यसका विशिष्टिकृत निकायका वैधानिक लिखतहरू वा तिनीहरू ग्रहण गरिएका महासन्धिहरूमा भेदभावसँग सम्बन्धित विवाद वा उजुरीहरूको समाधान गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएका अन्य कार्यविधिहरूमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी लागू गरिने र यी व्यवस्थाहरूले पक्ष राष्ट्रहरूलाई आफूहरूबीच लागू रहेका सामान्य वा विशेष अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरू अनुसार विवादको समाधान गर्ने विषयमा अन्य कार्यविधिहरू अवलम्बन गर्न रोक लगाउने छैनन् ।

धारा १७

१. यो महासन्धि संयुक्त राष्ट्र संघको कुनै सदस्य राष्ट्रबाट वा यसको कुनै विशिष्टिकृत निकायको सदस्यबाट, अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयको विधानको कुनै पक्ष राष्ट्रबाट तथा संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाबाट यस महासन्धिको पक्ष हुन आमन्त्रण गरिएको अन्य कुनै पनि राष्ट्रबाट हस्ताक्षर हुनका लागि खुला रहनेछ ।
२. यो महासन्धिलाई अनुमोदन गर्नुपर्ने र अनुमोदनका लिखतहरू संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष दाखिला गर्नुपर्नेछ ।

धारा १८

१. यो महासन्धि धारा १७ को प्रकरण १ बमोजिमको कुनै पनि राष्ट्रबाट सम्मिलन हुनका लागि खुला रहनेछ ।
२. सम्मिलनको लिखत संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष दाखिला भएपछि सम्मिलन प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा १९

१. संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिव समक्ष अनुमोदन वा सम्मिलनको सत्ताइसौं लिखत दाखिला भएको मितिले तीसौं दिनदेखि यो महासन्धि लागू हुनेछ ।
२. अनुमोदन वा सम्मिलनको सत्ताइसौं लिखत दाखिला भएपछि यो महासन्धिको अनुमोदन वा सम्मिलन गर्ने प्रत्येक राष्ट्रको हकमा सो राष्ट्रले आफ्नो अनुमोदन वा सम्मिलनको लिखत दाखिला गरेको मितिले तीसौं दिनदेखि यो महासन्धि लागू हुनेछ ।

धारा २०

१. संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले यो महासन्धि अनुमोदन वा सम्मिलन गर्दाको वखत राष्ट्रहस्तापात आरक्षणहरू प्राप्त गरी यो महासन्धिका पक्ष भएका वा पक्ष हुन सक्ने सबै राष्ट्रहस्ताई वितरण गर्नेछन् । आरक्षणमा विरोध गर्ने कुनै पनि राष्ट्रले सो सूचनाको मितिले नब्बे दिनको अवधिभित्र आफूले सो आरक्षण स्वीकार नगर्ने कुराको जानकारी महासचिवलाई दिनेछ ।
२. यस महासन्धिको उद्देश्य तथा प्रयोजन विपरित हुने आरक्षण स्वीकार गरिने छैन । यस महासन्धिबाट स्थापित निकायहस्तापाते कुनै पनि निकायको संचालन अवरुद्ध गर्नसक्ने किसिमको आरक्षणलाई पनि अनुमति दिईने छैन । यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहस्तापाते कस्तीमा दुई तिहाई पक्ष राष्ट्रहस्ताले कुनै आरक्षणको विरोध गरेमा त्यस्तो आरक्षणलाई असंगतपूर्ण वा अवरुद्धकारी मानिनेछ ।
३. महासचिवलाई सम्बोधन गरी सो सम्बन्धी सूचना दिएर कुनै पनि समयमा आरक्षण फिर्ता लिन सकिनेछ । त्यस्तो सूचना प्राप्त भएको मितिदेखि लागू हुनेछ ।

धारा २१

कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिएर यो महासन्धि परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवले त्यस्तो सूचना प्राप्त गरेको मितिले एक वर्षपछि परित्याग लागू हुनेछ ।

धारा २२

यस महासन्धिको व्याख्या वा कार्यान्वयनका सम्बन्धमा दुई वा सो भन्दा बढी पक्ष राष्ट्रहस्तीयको कुनै विवाद वार्ता वा यस महासन्धिमा स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरिएको कार्यविधिबाट समाधान हुन नसकेमा, भगडियाहरू समाधानको अर्को तरीकामा सहमत नभएमा विवादका पक्षहरू मध्ये कुनै एक पक्षको अनुरोधमा त्यस्तो विवाद निर्णयको लागि अन्तर्राष्ट्रिय न्यायालयमा पेश गरिनेछ ।

धारा २३

१. यस महासन्धिको पुनरावलोकनको लागि पक्ष राष्ट्रले, कुनै पनि समयमा संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई सम्बोधन गरिएको लिखित सूचनाको माध्यमबाट अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
२. संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाले त्यस्तो अनुरोधका सम्बन्धमा कुनै कदम चाल्नु पर्न भए सो सम्बन्धमा निर्णय लिनेछ ।

धारा २४

संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले यस महासन्धिको धारा १७ को प्रकरण १ बमोजिमका सबै राष्ट्रहरूलाई देहायका कुराहरूको जानकारी दिनेछन्:

- (क) धारा १७ तथा १८ अन्तर्गतका हस्ताक्षर, अनुमोदन तथा सम्मिलनहरू,
- (ख) धारा १९ बमोजिम यो महासन्धि लागू हुने मिति,
- (ग) धारा १४, २० र २३ अन्तर्गत प्राप्त गरिएका सूचना तथा घोषणापत्रहरू,
- (घ) धारा २१ बमोजिमका परित्यागहरू ।

धारा २५

१. अरबी, चिनिया, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली र स्पेनी भाषाका प्रतिहरू समान रूपले प्रामाणिक हुने यो महासन्धि संयुक्त राष्ट्र संघको अभिलेखालयमा दाखिला गरिनेछ ।
२. संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले महासन्धिको धारा १७ को प्रकरण १ बमोजिमका वर्गहरू मध्ये कुनै पनि वर्गका सबै राष्ट्रहरूलाई यो महासन्धिका प्रमाणित प्रतिहरू संप्रेषण गर्नेछन् ।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, २००६

१३ डिसेम्बर २००६ मा महासभाको प्रस्ताव नं. A/RES/61/106 बमोजिम ग्रहण गरी हस्ताक्षर, अनुमोदन
तथा सम्मिलनको लागि खुला गरिएको

लागू भएको मिति: ३ मे २००८

प्रस्तावना

प्रस्तुत महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरू,

- (क) मानव परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूको नैसर्गिक मर्यादा र मूल्य तथा समान र अहरणीय अधिकारलाई नै विश्वमा स्वतन्त्रता, न्याय र शान्तिको आधारशीलाको रूपमा मान्यता दिने संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रमा उद्घोषित सिद्धान्तहरू स्मरण गर्दै;
- (ख) संयुक्त राष्ट्र संघले मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र र मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रहरूमा प्रत्येक व्यक्ति तिनमा उल्लिखित सबै अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरूको कुनै किसिमको भेदभाव विना हकदार भएको घोषणा र मन्जूरी गरेको कुरालाई स्वीकार गर्दै;
- (ग) सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको सर्वव्यापकता, अविभाज्यता, अन्तरनिर्भरता तथा अन्तरसम्बद्धता साथै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विना कुनै भेदभाव त्यस्ता अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोगको प्रत्याभूति दिनु पर्ने आवश्यकतालाई पुनः पुष्टि गर्दै;
- (घ) आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्नसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धि, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, यातना तथा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धि, बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, बसाई सरेका सम्पूर्ण कामदार तथा उनीहरूको परिवारका सदस्यहरूको अधिकार संरक्षण गर्नसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धिलाई स्मरण गर्दै;
- (ङ) अपाङ्गता एउटा नवीनतम अवधारणा हो र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र दृष्टिकोण सम्बन्धी एवं वातावरणीय अवरोधहरू बीचको अन्तरक्रियाको परिणाम स्वरूप उत्पन्न हुन्छ, जसले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा समाजमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगमा सहभागी हुन वाधा पुन्याउँछ, भन्ने कुरालाई मान्यता दिई;
- (च) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अवसरहरूको थप समानीकरण गर्नका लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तराष्ट्रिय तहमा नीति, योजना, कार्यक्रम तथा कार्यहरूको प्रवर्द्धन, तर्जुमा तथा मूल्यांकनमा प्रभाव पार्न अपाङ्ग व्यक्तिहरूसम्बन्धी विश्व कार्ययोजना तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अवसरमा समानीकरणसम्बन्धी साधारण नियमहरूमा उल्लिखित सिद्धान्त र नीति निर्देशनहरूको महत्वलाई मान्यता दिई;
- (छ) अपाङ्गतासम्बन्धी विषयलाई दिगो विकासका सम्बद्ध रणनीतिहरूको अभिन्न अङ्गको रूपमा मूल प्रवाहीकरण गर्नुपर्ने महत्वलाई जोड दिई;

- (ज) अपाङ्गताको आधारमा कुनै पनि व्यक्ति विरुद्ध हुने भेदभाव मानव मात्रको नैसर्जिक मर्यादा तथा मूल्यको उल्लंघन हो भन्ने कुरालाई समेत मान्यता दिँदै;
- (झ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको विविधतालाई थप स्वीकार गर्दै;
- (ञ) थप सघन सहयोग आवश्यक पर्ने लगायतका अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहस्तको मानव अधिकार सम्बद्धन र संरक्षणको आवश्यकतालाई मान्यता दिँदै;
- (ट) यस्ता विभिन्न दस्तावेज र प्रयासहस्तका वावजुद पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले विश्वका सबै भूभागहरूमा समाजका समान सदस्यको रूपमा सहभागी हुन अवरोध तथा मानव अधिकार उल्लंघनको निरन्तर सामना गरिरहेका छन् भन्ने कुरामा चासो राख्दै;
- (ठ) प्रत्येक मुलुक र खासगरी विकासोन्मुख मुलुकहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको जीवनावस्थाहरूमा सुधार गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको महत्वलाई स्वीकार गर्दै;
- (झ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले उनीहस्तको समुदायको सर्वाङ्गीण हित र विविधतामा पुन्याएको वा पुन्याउन सक्ने अमूल्य योगदानलाई तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहस्तको पूर्ण उपभोगको प्रबद्धनले तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको पूर्ण सहभागिताले उनीहस्तको स्वामीत्वको अनुभूतिमा अभिवृद्धि तथा समाजको मानवीय, सामाजिक र आर्थिक विकास एवं गरीवी निवारणमा अर्थपूर्ण प्रगति ल्याउने कुरालाई मान्यता दिँदै;
- (झ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले आफ्नो लागि आफैले छनौट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगायत उनीहस्तको व्यक्तिगत स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको महत्वलाई स्वीकार गर्दै;
- (ण) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तलाई उनीहस्तको प्रत्यक्ष सरोकार हुने लगायतका अन्य नीति र कार्यक्रमहस्तको निर्णय गर्ने प्रक्रियामा सक्रिय रूपमा सलग्न हुन पाउने अवसर उपलब्ध हुनु पर्दछ भन्ने कुरामा विचार गर्दै;
- (त) जाति, रंग, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय, जातीय, आदिवासी वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म, उमेर वा अन्य हैसियतको आधारमा विविध वा गम्भीर प्रकारका भेदभावका भागीदार भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले सामना गर्नु परेको कठीन अवस्था बारे चासो राख्दै;
- (थ) अपाङ्गता भएका महिला वा बालिकाहरू प्राय घरभित्र र बाहिर दुवै स्थानमा अक्सर हिंसा, चोट वा दुर्व्यवहार, तिरस्कार वा तिरस्कारजन्य व्यवहार, गलत व्यवहार वा शोषणको उच्च जोखिममा भएको स्वीकार गर्दै;
- (द) अपाङ्गता भएका बालबालिकाले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहस्तको पूर्ण उपभोग गर्नु पाउनु पर्ने कुरा स्वीकार गर्दै तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहस्तले बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धि अन्तर्गत वहन गर्न कवूल गरेका जिम्मेवारीहस्तको स्मरण गर्दै;
- (ध) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको लागि सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहस्तको पूर्ण उपभोग प्रवर्द्धन गर्ने सम्पूर्ण प्रयासहरूमा लैङ्गिक दृष्टिकोण समाहित गर्नुपर्ने आवश्यकतामा जोड दिँदै;
- (न) अपाङ्गता भएका बहुसंख्यक व्यक्तिहस्त गरीबीको अवस्थामा जीवन यापन गरेको तथ्यलाई उजागर गर्दै

तथा यस सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूमा गरीबीले पारेको नकारात्मक प्रभाव सम्बोधन गर्नुपर्ने गम्भीर आवश्यकतालाई मान्यता दिँदै;

- (प) संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रमा उल्लिखित उद्देश्य तथा सिद्धान्तको पूर्ण सम्मानमा आधारित शान्ति र सुरक्षाका अवस्थाहरू तथा लागू हुने मानव अधिकारसम्बन्धी लिखतहरूको परिपालना अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा खासगरी सशस्त्र द्वन्द्व र विदेशी कब्जामा रहेका व्यक्तिहरूको पूर्ण संरक्षणका लागि अपरिहार्य भएको कुरा दृष्टिगत गर्दै;
- (फ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको उपभोग गर्नमा सक्षम तुल्याउन भौतिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक वातावरण, स्वास्थ्य र शिक्षा एवं सूचना र सञ्चारमा पहुँचको महत्वलाई स्वीकार गर्दै;
- (ब) अन्य व्यक्ति तथा आफू रहेको समुदाय प्रति कर्तव्य रहेको प्रत्येक व्यक्तिमा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय विल (International Bill of Rights) मा व्यवस्था गरिएका अधिकारहरूको सम्बर्द्धन र पालनाको लागि प्रयत्नरत रहने जिम्मेवारी रहेको कुरालाई महसुस गर्दै;
- (भ) परिवार समाजको प्राकृतिक र आधारभूत समुहगत ईकाई हो तथा समाज र राज्यबाट संरक्षण प्राप्त गर्न हकदार छ एवं अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारहरूको पूर्ण र समान उपभोगका लागि योगदान दिन परिवारलाई सक्षम तुल्याउन अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा उनीहरूको परिवारले आवश्यक संरक्षण र सहयोग प्राप्त गर्नुपर्छ भनी आश्वस्त हुदै;
- (म) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार र मर्यादाको सम्बर्द्धन र संरक्षण गर्ने विस्तृत तथा एकीकृत अन्तराष्ट्रिय महासंघिले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको गम्भीर सामाजिक असुविधालाई पुनः सम्बोधन गर्न तथा विकासोन्मुख र विकसित दुवै मुलुकहरूमा नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रहरूमा समान अवसरहरूका साथै उनीहरूको सहभागितालाई सम्बर्द्धन गर्न महत्वपूर्ण योगदान दिनेछ भन्ने कुरामा विश्वस्त हुदै;

देहाय बमोजिम सहमत भएका छन् :-

धारा १ - उद्देश्य

प्रस्तुत महासंघिको उद्देश्य अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूबाट हुने सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण र समान उपभोग सम्बर्द्धन, संरक्षण एवं सुनिश्चित गर्नु तथा उनीहरूको नैसर्गिक मर्यादाको सम्मानको संवर्द्धन गर्नु हो ।

अपाङ्गता भएको व्यक्ति भन्नाले शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक वा इन्द्रियसम्बन्धी दीर्घकालीन अशक्तताद्वारा सृजित विभिन्न अवरोधहरूसंगको अन्तरक्रियाको कारणले समाजमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगमा सहभागी हुन बाधा भएको व्यक्तिसमेतलाई जनाउँछ ।

धारा २ - परिमाण

प्रस्तुत महासंघिको प्रयोजनको लागि:

“सञ्चार” भन्नाले भाषा, पाठको प्रस्तुती, ब्रेल, स्पर्श सञ्चार, टूलो छापा, पुहुँचयोग्य बहु माध्यम लगायत पहुँचयोग्य सूचना र सञ्चार प्रविधिको साथै लेख्य, श्रव्य, सामान्य भाषा, मानव वाचक, तथा सञ्चारका प्रवर्द्धनात्मक र वैकल्पिक माध्यम, तरिका, साधन र ढाँचासमेतलाई जनाउँछ ।

“भाषा” भन्नाले बोली र सांकेतिक भाषा तथा अन्य प्रकारका ध्वनीरहित भाषासमेतलाई जनाउँछ ।

“अपाङ्गताको आधारमा हुने विभेद” भन्नाले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरीक वा अन्य क्षेत्रहरूमा सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको स्वीकार्यता, उपभोग वा प्रयोगमा व्यवधान पार्न वा शुन्यीकरण गर्ने उद्देश्यले वा त्यस्तो प्रभाव भएको अपाङ्गताको आधारमा हुने कुनै पनि विषमता, उपेक्षा वा प्रतिबन्ध सम्भनु पर्छ । सो शब्दले उपयुक्त अनुकूलताको अस्वीकार लगायतका सबै प्रकारका विभेदहरूसमेतलाई जनाउँछ ।

“उपयुक्त अनुकूलता” भन्नाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिहरूसमरह समान आधारमा सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको उपभोग वा प्रयोगको सुनिश्चितता कुनै निश्चित अवस्थामा आवश्यक भएकोमा, कुनै पनि असमानुपातिक वा अनुचित भार नपारी प्रदान गरिएको आवश्यक र उपयुक्त सुधार वा अनुकूलता सम्भनु पर्छ ।

“सर्वमान्य संरचना” भन्नाले, उच्चतम सम्भव हदसम्म, विशिष्टीकृत संरचना वा ग्रहणशीलता विना सबै मानिसहरूले प्रयोग गर्न सक्ने उत्पादन, वातावरण, कार्यक्रम र सेवाहरूको संरचना सम्भनु पर्छ । “सर्वमान्य संरचना” ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको निश्चित वर्गको लागि आवश्यक भएको बखत प्रयोग गरिने सहायक उपकरणलाई वाहेक गर्न छैन ।

धारा ३ - सामान्य सिद्धान्तहरू

प्रस्तुत महासन्धिका सिद्धान्तहरू देहायबमोजिम हुनेछन् :

- क. नैसर्गिक मर्यादाको सम्मान, आफ्नो लागि आफै छनौट गर्न पाउने स्वतन्त्रता लगायतका वैयक्तिक स्वायत्तता तथा व्यक्तिको स्वतन्त्रताको सम्मान;
- ख. गैर-भेदभाव;
- ग. समाजमा पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता तथा समावेशीकरण;
- घ. मानव विविधता एवं मानवीयताको अंगको रूपमा अपाङ्ग भएका व्यक्तिको भिन्नताको स्वीकार्यता;
- ड. अवसरहरूमा समानता;
- च. पहुँचयोग्यता;
- छ. पुरुष र महिला बीच समानता;
- ज. अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विकासोन्मुख क्षमताको सम्मान तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको आफ्नो पहिचानको संरक्षण गर्न पाउने अधिकारको सम्मान ।

धारा ४ - सामान्य दायित्वहरू

१. पक्ष राष्ट्रहरू अपाङ्गताको आधारमा हुने कुनै पनि प्रकारको भेदभाव नगरी अपाङ्गता भएका सबै व्यक्तिहरूलाई सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण उपभोग सुनिश्चित र प्रवर्द्धन

गर्ने कवूल गर्दछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहाय बमोजिमका कार्यहरू गर्ने कवूल गर्दछन्:

- (क) प्रस्तुत महासन्धिमा स्वीकार गरिएका अधिकारहरूको कार्यान्वयनको लागि सम्पूर्ण उपयुक्त व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक तथा अन्य उपायहरू ग्रहण गर्ने;
 - (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरुद्ध भेदभाव सृजना गर्ने विद्यमान कानून, नियम, प्रथा तथा प्रचलनलाई संशोधन वा उन्मूलन गर्न कानून बनाउने लगायतका सबै उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने;
 - (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानव अधिकारको संरक्षण तथा प्रबर्द्धन गर्न सबै नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई ध्यान दिने;
 - (घ) यस महासन्धिसँग बाफिने कुनै पनि कार्य वा प्रचलनमा संलग्न नहुने तथा सार्वजनिक निकाय तथा संस्थाहरूले प्रस्तुत महासन्धि अनुरूप कार्य गरेको सुनिश्चित गर्ने;
 - (ड) कुनै पनि व्यक्ति, संस्था वा निजी उद्यमबाट अपाङ्गताको आधारमा हुने विभेद अन्त्य गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने;
 - (च) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खास आवश्यकता परिपूर्ति गर्न न्यूनतम संभावित ग्रहणशीलता भएका र न्यूनतम खर्च लाग्ने गरी यस महासन्धिको धारा २ मा परिभाषित विश्वव्यापी रूपमा डिजाईन गरिएको वस्तु, सेवा, उपकरण र सुविधाहरूको अनुसन्धान तथा विकास गर्ने वा सोको लागि प्रोत्साहित गर्ने, त्यस्ता वस्तु, सेवा, उपकरण र सुविधाहरूको उपलब्धता र प्रयोग प्रबर्द्धन गर्ने र मापदण्ड तथा मार्ग निर्देशिकाहरूको विकास गर्न विश्वव्यापी रूपमा डिजाईन प्रबर्द्धन गर्ने;
 - (छ) धान्न सक्ने मूल्यका प्रविधिहरूलाई प्राथमिकता दिई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सुहाउँदो सूचना र सञ्चार प्रविधि, गमनशील सहाय सामग्री, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधिहरू लगायत अन्य नयाँ प्रविधिहरूको अनुसन्धान, विकास गर्ने वा सोको लागि प्रोत्साहित गर्ने तथा त्यस्ता प्रविधिहरूको उपलब्धता र प्रयोगको प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (ज) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई नयाँ प्रविधिका साथै अन्य प्रकारको सहयोग, आधार सेवा र सुविधा लगायतका अन्य गमनशील सहाय सामग्री, उपकरण तथा सहयोगात्मक प्रविधिहरूबाटे पहुँचयोग्य जानकारी उपलब्ध गराउने;
 - (झ) प्रस्तुत महासन्धिमा प्रत्याभूत गरिएका सहयोग र सुविधाहरू अभ राम्ररी उपलब्ध गराउन अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग काम गर्ने पेशाकर्मी तथा कर्मचारीलाई तालिम, प्रशिक्षण प्रबर्द्धन गर्ने ।
२. आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारहरूको सम्बन्धमा प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको संरचनाभित्र अन्तर्राष्ट्रिय कानून बमोजिम प्रस्तुत महासन्धिमा उल्लिखित तत्काल लागू हुने जिम्मेवारीहरूमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी आफुसंग उपलब्ध श्रोतहरूको अधिकतम हदसम्म र आवश्यकता अनुसार त्यस्ता अधिकारहरूको प्रगतिशील ढंगले पूर्ण प्राप्ति गर्ने उद्देश्यले उपायहरू अवलम्बन गर्ने कवूल गर्दछ ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूले प्रस्तुत महासन्धि कार्यान्वयन गर्ने कानून तथा नीतिहरूको निर्माण र कार्यान्वयनमा तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग सम्बन्धित विषयहरूसंग सम्बन्धित अन्य निर्णय गर्ने प्रक्रियाहरूमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूसँग उनीहरूका प्रतिनिधि संस्थाहरू मार्फत निकट रूपमा परामर्श गर्ने तथा निजहरूलाई सक्रिय रूपमा संलग्न गराउनेछन् ।
४. कुनै पक्ष राष्ट्रको कानून वा त्यस्तो राष्ट्रलाई लागू हुने अन्तराष्ट्रिय कानूनमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारको प्राप्तिका लागि थप अनुकूल व्यवस्थाहरू गरिएका भए प्रस्तुत महासन्धिमा लेखिएको कुनै पनि कुराले त्यस्ता व्यवस्थाहरूलाई प्रभाव पार्ने छैन । कानून, परम्परा, नियम वा प्रथाबमोजिम कुनै पक्ष राष्ट्रहरूको इलाकामा स्वीकार गरिएका वा विद्यमान रहेका मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताहरू उपर प्रस्तुत महासन्धिले त्यस्ता अधिकार वा स्वतन्त्रताहरू स्वीकार नगरेको वा कम हदमा स्वीकार गरेको बहानामा कुनै पनि प्रतिबन्ध लगाइने वा त्यस्तो अधिकार र स्वतन्त्रताहरूलाई न्यूनीकरण गरिनेछैन ।
५. प्रस्तुत महासन्धिका व्यवस्थाहरू कुनै सीमा वा अपवाद विना संघीय राज्यका सबै भागहरूमा लागू हुनेछ ।

धारा ५ - समानता र जैर भेदभाव

१. पक्ष राष्ट्रहरू कानूनको अगाडि तथा अन्तर्गत सबै व्यक्तिहरू समान भएको तथा कुनै पनि भेदभाव विना कानूनको समान संरक्षण र समान सुविधाको हकदार भएको स्वीकार गर्दछन् ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गताको आधारमा हुने सबै भेदभावहरू निषेध गर्नेछन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कुनै पनि आधारमा हुने भेदभाव विरुद्ध समान तथा प्रभावकारी कानूनी संरक्षण प्रत्याभूत गर्नेछन् ।
३. समानता प्रवर्द्धन तथा भेदभाव उन्मूलन गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उचित अनुकूलता प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।
४. प्रस्तुत महासन्धिका शर्तहरू अन्तर्गत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वास्तविक समानताको गति बढाउन वा प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने विशेष उपायहरूलाई भेदभाव मानिने छैन ।

धारा ६ - अपाङ्गता भएका महिला

१. पक्ष राष्ट्रहरू अपाङ्गता भएका महिला तथा बालिकाहरू विविध भेदभावको भागीदार भएको छन् भनी स्वीकार गर्दछन् तथा यस सम्बन्धमा उनीहरूले सबै मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको पूर्ण र समान उपभोग गरेको सुनिश्चित गर्न उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।
२. महिलाहरूको लागि प्रस्तुत महासन्धिमा व्यवस्था गरिएका मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको अभ्यास तथा उपभोगको प्रत्याभूति गर्ने उद्देश्यले उनीहरूको पूर्ण विकास, प्रगति तथा सशक्तिकरण सुनिश्चित गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूले सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा ७ - अपाङ्गता भएका बालबालिका

१. पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले सबै मानव

अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहस्को पूर्ण उपभोग गरेको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

२. अपाङ्गता भएका बालबालिकासँग सम्बन्धित सबै काम कारबाहीहरूमा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित नै प्राथमिक विषय हुनेछ ।
३. पक्ष राष्ट्रहस्ते अन्य बालबालिका सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाले उनीहस्तलाई प्रभाव पार्ने सबै विषयहरूमा आफ्नो धारणा व्यक्त गर्ने अधिकार तथा उमेर र परिपक्वता अनुसार उनीहस्तको धारणालाई उचित सम्मान दिईने तथा त्यस्ता अधिकारको उपयोगका लागि अपाङ्गता तथा उमेर अनुसार उपयुक्त हुने सहयोगहरू प्रदान गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा ८ - सचेतना अभिवृद्धि

१. पक्ष राष्ट्रहस्ते देहायका कार्यहरू गर्ने तात्कालिक, प्रभावकारी तथा उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्न कबूल गर्दछन्:
 - (क) पारिवारिक तह लगायत सम्पूर्ण समाजमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको अधिकार सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको अधिकार तथा स्वाभिमानको सम्मान अभिवृद्धि गर्न सचेतना अभिवृद्धि गर्ने;
 - (ख) लिङ्ग र उमेरमा आधारित लगायत जीवनका सबै पक्षहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तसँग सम्बन्धित पुरातन, पूर्वाग्रही तथा हानिकारक प्रचलनहरू विरुद्ध जुध्ने;
 - (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको सामर्थ्य तथा योगदानहस्तारे सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।
२. यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि देहायका उपायहस्तमेत पर्दछन् :
 - (क) देहायका कुराहस्तका लागि, डिजाइन गरिएका प्रभावकारी सार्वजनिक सचेतना अभियानहस्तको थालनी गरी कायम राख्ने:
 - (अ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको अधिकारप्रतिको ग्रहणशीलता संवर्द्धन गर्ने;
 - (आ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्त प्रति सकारात्मक धारणा तथा उच्चतर सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गर्ने;
 - (इ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको सीप, गुण र क्षमताको स्वीकार्यता तथा कार्यस्थल र श्रम बजारमा उनीहस्तको योगदान प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (ख) सानो उमेरदेखिका सम्पूर्ण बालबालिकामा लगायत शिक्षा प्रणालीका सम्पूर्ण तहहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको अधिकार प्रति सम्मानको धारणा अभिवृद्धि गर्ने;
 - (ग) प्रस्तुत महासन्धिको उद्देश्य अनुकूल हुने गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तलाई प्रस्तुत गर्न सञ्चारका सबै अंगहस्तलाई प्रोत्साहित गर्ने;
 - (घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्त र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको अधिकारहस्तका बारेमा चेतनामूलक प्रशिक्षण कार्यक्रमहस्तलाई प्रोत्साहित गर्ने ।

धारा ५ - पहुँचयुक्तता

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई स्वनिर्भरता पूर्वक जीवन यापन गर्न तथा जीवनका हरेक पक्षमा पूर्ण रूपमा सहभागी हुन सक्षम बनाउन पक्ष राष्ट्रहस्ते अन्य व्यक्ति सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई शहरी र ग्रामीण दुबै क्षेत्रहस्तमा भौतिक वातावरण, यातायात, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र प्रणालीहरू लगायत सूचना र सञ्चार तथा सर्वसाधारणलाई खुला भएका वा प्रदान गरिएका अन्य सुविधा तथा सेवाहस्तमा पहुँच सुनिश्चित गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । त्यस्ता उपायहरू, जसमा पहुँचयुक्ततामा रहेका व्यवधान र अवरोधहस्तको पहिचान तथा अन्त्य समेत समावेश हुन्छन्, अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहस्तको हकमा अवलम्बन गरिनेछन्-
 - (क) विद्यालय, आवास, चिकित्सकीय सुविधा र कार्यस्थल लगायत भवन, सडक, यातायात तथा अन्य आन्तरिक र बाह्य सुविधाहरू;
 - (ख) विद्युतीय सेवा तथा संकटकालीन सेवाहरू लगायत सूचना, सञ्चार तथा अन्य सुविधाहरू ।
२. पक्ष राष्ट्रहस्ते देहायका कार्यहरू गर्नको लागि समेत उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:
 - (क) सर्वसाधारणलाई खुला भएको वा प्रदान गरिएको सुविधा र सेवाहस्तमा पहुँचको लागि न्यूनतम मापदण्ड र निर्देशिकाहरू निर्माण गर्ने, जारी गर्ने तथा सोको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने;
 - (ख) सर्वसाधारणलाई खुला भएका वा प्रदान गरिएका सुविधा र सेवाहरू प्रदान गर्ने निजी क्षेत्रका निकायले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको पहुँचको हरेक पक्षमा ध्यान दिएको सुनिश्चित गर्ने;
 - (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ते सामना गर्नु परेको पहुँचका सवालहस्तमा सरोकारवाला पक्षहस्ताई प्रशिक्षण प्रदान गर्ने;
 - (घ) सर्वसाधारणलाई खुला भएको भवन भित्रका तथा अन्य सुविधाहस्तमा ब्रेल तथा पढ्न र बुझ्न सरल हुने ढंगमा सांकेतिक सूचना प्रदान गर्ने;
 - (ङ) भवन र सर्वसाधारणलाई खुला भएका अन्य सुविधाहस्तको पहुँचमा सहजता प्रदान गर्न पथ प्रदर्शक, वाचक तथा व्यावसायिक सांकेतिक भाषा अनुवादक लगायत प्रत्यक्ष सहयोग तथा सहयोगीहरू उपलब्ध गराउने;
 - (च) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको सुचनामा पहुँच सुनिश्चित गर्न अन्य उपयुक्त किसिमका सहायता र सहयोगको प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (छ) इन्टरनेट लगायत नयाँ सूचना र सञ्चार प्रविधि तथा प्रणालीहस्तमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको पहुँच प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (ज) पहुँच योग्य सूचना र सञ्चारका प्रविधि तथा प्रणालीहस्तको डिजाइन, विकास, उत्पादन तथा वितरणलाई सुरुदेखि नै संवर्द्धन गर्ने ताकि ती प्रविधि र प्रणालीहरू न्यूनतम मुल्यमा उपलब्ध हुन सकून् ।

धारा १० - जीवनको अधिकार

प्रत्येक मानवलाई जीवनको नैसर्गिक अधिकार भएको कुरा पक्ष राष्ट्रहस्ते पुनः पुष्टि गर्दछन् तथा अन्य

व्यक्तिहरु सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तका लागि यस अधिकारको प्रभावकारी उपभोग सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरु अवलम्बन गर्ने छन् ।

धारा ११ - जोखिमका अवस्थाहरु तथा मानवीय संकटहरु

पक्ष राष्ट्रहरूले अन्तराष्ट्रिय मानवीय कानून तथा अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून लगायत अन्तरराष्ट्रिय कानूनहरु अन्तर्गतका जिम्मेवारीहरु अनुसार सशस्त्र द्वन्द्व, मानवीय संकट तथा प्राकृतिक प्रकोपहरु घटेका अवस्थाहरु लगायत जोखिमका अन्य अवस्थाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको संरक्षण र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरु अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा १२ - कानूनको अगाडि समान मान्यता

१. पक्ष राष्ट्रहरु अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई कानूनको अगाडि व्यक्तिको रूपमा सर्वत्र मान्यता पाउने अधिकार भएको पुनः पुष्टि गर्ने ।
२. अन्य व्यक्तिहरु सरह समान आधारमा जीवनका सबै पक्षहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले कानूनी क्षमता उपभोग गर्ने भनी पक्ष राष्ट्रहरूले स्वीकार गर्नेछन् ।
३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो कानूनी क्षमता प्रयोग गर्न आवश्यक पर्ने सहयोगमा पहुँच प्रदान गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूले उपयुक्त उपायहरु अवलम्बन गर्नेछन् ।
४. पक्ष राष्ट्रहरूले कानूनी क्षमताको प्रयोगसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण उपायहरु अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनबमोजिम उल्लंघन रोक्न उपयुक्त र प्रभावकारी सुरक्षाहरु भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता सुरक्षाहरूले कानूनी क्षमताको प्रयोगसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण उपायहरूले व्यक्तिहस्तको अधिकार, इच्छा र चाहनाहस्तको सम्मान गर्ने, स्वार्थहस्तको द्वन्द्व र अनुचित प्रभावबाट मुक्त भएको, समानुपातिक तथा व्यक्तिको अवस्थाहरु अनुरूप भएको, सम्भव भएसम्म कम समयको लागि प्रयोग हुने तथा सक्षम, स्वतन्त्र र निष्पक्ष अधिकारी वा न्यायिक निकायबाट पुनरावलोकनका भागीदार भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता सुरक्षाहरु व्यक्तिको अधिकार तथा स्वार्थहस्ताई प्रभाव पारेको उपायहस्तको मात्रा अनुसार समानुपातिक हुनेछन् ।
५. यस धाराको अधिनमा रही पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई सम्पति स्वामित्वमा लिने, अपुताली पाउने, आफ्नो आर्थिक कारोबारहरु आफैले नियन्त्रण गर्ने र बैंक ऋण, धितो बन्धक तथा अन्य प्रकारका वित्तीय ऋणमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त र प्रभावकारी उपायहरु अवलम्बन गर्ने तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु आफ्नो सम्पत्तिबाट स्वेच्छाचारी ढंगमा वज्चित नगरिएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा १३ - न्यायमा पहुँच

१. साक्षीको रूपमा लगायत प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहभागीको रूपमा अनुसन्धनात्मक तथा अन्य प्रारम्भिक चरणहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको प्रभावकारी भूमिकामा सहजता प्रदान गर्ने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूले कार्यविधिगत तथा उमेर अनुसारका अनुकूलताहस्तको माध्यमबाटसमेत अन्य व्यक्तिहरु सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई न्यायमा प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्नेछन् ।

२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको न्यायमा प्रभावकारी पहुँच सुनिश्चित गर्न सघाउने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहस्तले प्रहरी, कारागारका कर्मचारी लगायत न्याय प्रशासनको क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तिहस्तका लागि उपयुक्त प्रशिक्षण प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।

धारा १४ - व्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सुरक्षा

१. अन्य व्यक्तिहस्त सरह समान आधारमा,
 - (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले व्यक्तिको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार उपभोग गरेको;
 - (ख) गैर कानूनी वा स्वेच्छाचारी ढंगमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्त स्वतन्त्रताबाट वञ्चित नगरिएका र स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने कुनै पनि कार्य कानून अनुरूप भएको तथा अपाङ्गताको विद्यमानताले कुनै पनि अवस्थामा स्वतन्त्रता वञ्चित गर्ने कार्यलाई न्यायोचित नठहराउने कुरा पक्ष राष्ट्रहस्तले सुनिश्चित गर्ने छन् ।
२. पक्ष राष्ट्रहस्तले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्त कुनै पनि प्रक्रियाद्वारा आफ्नो स्वतन्त्रताबाट वञ्चित भएमा उनीहस्त अन्य व्यक्तिहस्त सरह समान आधारमा अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून बमोजिमका प्रत्याभूतिहस्तका हकदार भएको तथा उनीहस्तलाई यस महासन्धिका उपयुक्त अनुकूलताका व्यवस्थाहस्त लगायत उद्देश्य तथा सिद्धान्तहस्तको परिपालना हुने गरी व्यवहार गरिएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा १५ - यातना वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायबाट स्वतन्त्रता

१. कुनै पनि व्यक्तिलाई यातना दिइने वा क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय गरिनेछैन । खासगरी कसैलाई पनि निजको स्वतन्त्र सहमति विना चिकित्सकीय वा वैज्ञानिक प्रयोग भोग्न लगाइने छैन ।
२. अन्य व्यक्तिहस्त सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तलाई यातना वा क्रुर, अपमानजनक व्यवहार वा सजायको भागीदार हुनबाट रोक्न पक्ष राष्ट्रहस्तले सम्पूर्ण प्रभावकारी व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक, न्यायिक वा अन्य उपायहस्त अवलम्बन गर्नेछन् ।

धारा १६ - शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारबाट स्वतन्त्रता

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तलाई घरभित्र र बाहिर दुवै ठाउमा लैंगिक पक्षहस्तमा आधारित लगायत सबै प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुर्व्यवहारबाट संरक्षण गर्ने पक्ष राष्ट्रहस्तले सम्पूर्ण उपयुक्त व्यवस्थापकीय प्रशासनिक, सामाजिक, शैक्षिक तथा अन्य उपायहस्त अवलम्बन गर्नेछन् ।
२. पक्ष राष्ट्रहस्तले शोषण, हिंसा र दुरुपयोगका घटनाहस्त कसरी रोक्ने, पहिचान गर्ने र सोको प्रतिवेदन भन्ने कुराको सूचना र शिक्षाको व्यवस्था मार्फत लगायत, अन्य कुराको अतिरिक्त, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, तिनीहस्तको परिवार र परिचारकका लागि उपयुक्त लिङ्ग र उमेर संवेदनशील सहयोग सुनिश्चित गरेर सबै प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुरुपयोग रोक्नसमेत सबै उपयुक्त उपायहस्त अबलम्बन गर्नेछन् । पक्ष राष्ट्रहस्तले संरक्षण सेवाहस्त उमेर, लिङ्ग र अपाङ्गता संवेदनशील भएको पक्ष राष्ट्रहस्तले सुनिश्चित गर्नेछन् ।
३. सम्पूर्ण प्रकारका शोषण, हिंसा तथा दुर्व्यवहारका घटना रोक्नका लागि पक्ष राष्ट्रहस्तले अपाङ्गता भएका

व्यक्तिहस्तो सेवाका लागि तयार गरिएको सम्पूर्ण सुविधा तथा कार्यक्रमहरू स्वतन्त्र निकायहस्ताट प्रभावकारी ढंगमा अनुगमन गरिएको सुनिश्चित गर्ने छन् ।

४. कुनै पनि प्रकारको शोषण, हिंसा वा दुर्व्यवहारको शिकार भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तो शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक पुनर्प्राप्ति, पुनर्स्थापन तथा सामाजिक पुनःएकीकरणको प्रवर्द्धन गर्न पक्ष राष्ट्रहस्तले संरक्षण सेवाहस्तको व्यवस्था लगायत अन्य सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । स्वास्थ्य, कल्याण, आत्मसम्मान, स्वाभिमान र स्वायतता अभिवृद्धि गर्ने तथा लिङ्ग र उमेरको उचित आवश्यकताहस्ताई ध्यान दिने वातावरणमा यस्तो पुनर्प्राप्ति र पुनःएकीकरण सञ्चालन हुनेछ ।
५. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरुद्ध हुने शोषण, हिंसा र दुर्व्यवहारका घटनाहस्तको पहिचान, अनुसन्धान तथा उपयुक्त भएकोमा अभियोजन गरिएको सुनिश्चित गर्ने पक्ष राष्ट्रहस्तले महिला र बालबालिका केन्द्रित कानून तथा नीतिहरू लगायत अन्य प्रभावकारी कानून तथा नीति निर्माण गर्नेछन् ।

धारा १७ - व्यक्तिको अखण्डताको संरक्षण गर्ने

अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएको प्रत्येक व्यक्तिलाई निजको शारीरिक र मानसिक अखण्डताको लागि सम्मानको अधिकार छ ।

धारा १८ - आवतजावत र राष्ट्रियतासम्बन्धी स्वतन्त्रता

१. पक्ष राष्ट्रहस्तले देहाय बमोजिमका कुराहस्तमेत सुनिश्चित गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई अन्य व्यक्तिहरू सरह आवत जावत गर्ने स्वतन्त्रता, आफ्नो वासस्थान र राष्ट्रियता रोज्न पाउने स्वतन्त्रताको अधिकार स्वीकार गर्नेछन् :
 - (क) राष्ट्रियता प्राप्त र परिवर्तन गर्ने अधिकार भएको तथा स्वेच्छाचारी ढंगमा वा अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो राष्ट्रियताबाट विचित नगरिएको;
 - (ख) अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो राष्ट्रियताको वा अन्य परिचयका कागजातहरू प्राप्त गर्ने, राख्ने वा उपयोग गर्ने क्षमताबाट वा आवतजावतको स्वतन्त्रताको प्रयोगमा सहजता प्रदान गर्न आवश्यक पर्ने अध्यागमन कारबाही जस्ता सम्बन्धित प्रक्रियाहस्तको उपयोग गर्नबाट विचित नगरिएको;
 - (ग) आफ्नो देश लगायत कुनै पनि देश छोड्न स्वतन्त्र रहेको;
 - (घ) स्वेच्छाचारी ढंगमा वा अपाङ्गताको आधारमा आफ्नो देशमा प्रवेश गर्न पाउने अधिकारबाट विचित नगरिएको ।
२. जन्म भए लगतै अपाङ्गता भएका बालबालिकाको दर्ता गरिनेछ र निजहस्ताई जन्मनासाथ नाम पाउने अधिकार, राष्ट्रियता प्राप्त गर्ने अधिकार तथा सम्भव भएसम्म आफ्नो बुबाआमा पहिचान गर्ने र निजहस्ताट स्याहार, सुसार पाउने अधिकार हुनेछ ।

धारा १९ - स्वतन्त्रतापूर्वक बस्न पाउने तथा समुदायमा समावेश गरिने

यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहस्तले अन्य व्यक्तिहरू सरहको छनौट सहितको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई समुदायमा बस्न पाउने समान अधिकार भएको स्वीकार गर्नेन् तथा देहाय बमोजिमका कुराहस्तमेत सुनिश्चित

गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई यस अधिकारको पूर्ण उपभोग गर्न तथा निजहस्तको समुदायमा पूर्ण समावेश र सहभागितामा सहजता प्रदान गर्न प्रभावकारी उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा आफ्नो बासस्थान र कहाँ र कसको साथमा बस्ने भनी छनौट गर्ने अवसर हुन्छ र कुनै खास तोकिएको बसोबास व्यवस्थामा बस्नका लागि उनीहस्ताई बाध्य बनाइदैन;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई बस्न र समुदायमा समावेश हुन तथा समुदायबाट एकल्याउने र अलग्याउने कार्य हुनबाट रोक्न आवश्यक पर्ने व्यक्तिगत सहयोग लगायत विभिन्न स्तरका घरभित्रको, आवासीय र अन्य सामुदायिक सहयोग सेवाहस्ता पहुँच हुन्छ;
- (ग) सर्वसाधारणलाई उपलब्ध सामुदायिक सेवा तथा सुविधाहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई समान आधारमा उपलब्ध छन् तथा निजहस्तको आवश्यकताहरू प्रति उत्तरदायी छन्।

धारा २० - व्यक्तिगत गमनशिलता

पक्ष राष्ट्रहस्तले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई देहायका कुराहस्तको माध्यमबाट समेत अधिकतम सम्भावित स्वनिर्भरता सहित व्यक्तिगत गमनशिलता सुनिश्चित गर्ने प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई निजहस्तले रोजेको तरीका र समयमा तथा धान्न सक्ने मूल्यमा व्यक्तिगत गमनशिलता सहज बनाउने;
- (ख) गुणस्तरीय गमनशिलता सेवा, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधि तथा प्राणीबाट हुने प्रत्यक्ष सहयोग र मध्यस्थ सेवा धान्न सक्ने मूल्यमा उपलब्ध गराई पहुँच सहज बनाउने;
- (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको साथमा काम गर्ने विशेषज्ञ कर्मचारीहस्ताई गमनशिलता सीपसम्बन्धी तालीम प्रदान गर्ने;
- (घ) गमनशिलता सेवा, उपकरण, सहयोगात्मक प्रविधि उत्पादन गर्ने निकायहस्ताई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको लागि गमनशिलताका सम्पूर्ण पक्षहस्ता ध्यान दिन प्रोत्साहन गर्ने।

धारा २१ - विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सूचनामा पहुँच

यस महासन्धिको धारा २ मा परिभाषा भएबमोजिमका आफुले रोजेको सबै प्रकारका सञ्चारका माध्यमहरू मार्फत अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले समान आधारमा सूचना र मत माग गर्ने, प्राप्त गर्ने र प्रदान गर्ने लगायतका विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता उपभोग गर्ने पाउने कुरा सुनिश्चित गर्ने पक्ष राष्ट्रहस्तले देहायका कार्यहरू समेत गरी सबै उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई सर्वसाधारणका लागि लक्षित गरिएका सूचनालाई विभिन्न प्रकारका अपाङ्गतालाई उपयुक्त हुने गरी पहुँचयोग्य ढाँचा र प्रविधिमा समयमा नै र अतिरिक्त खर्च विना उपलब्ध गराउने;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले कार्यालयीय अन्तरक्रियाहस्ता आफुले रोजेको सांकेतिक भाषा, ब्रेल, प्रवर्द्धनात्मक र वैकल्पिक सञ्चार एवं सञ्चारका अरू सबै प्रकारका पहुँचयोग्य साधन, तरीका र ढाँचा प्रयोग गर्ने पाउने कुरालाई स्वीकार गरेर एवं त्यस्तो प्रयोगलाई सहज बनाउने;

- (ग) सर्वसाधारणलाई इन्टरनेट लगायतका सेवा प्रदान गर्ने निजी क्षेत्रका संस्थाहरूलाई त्यस्तो सूचना र सेवा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पहुँच गर्न र प्रयोग गर्न सक्ने ढाँचामा प्रदान गर्न आव्हान गर्ने;
- (घ) इन्टरनेटको माध्यमबाट सूचना प्रदान गर्ने सूचना प्रदायकहरू लगायत आम सञ्चारलाई उनीहरूको सेवा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयोग्य बनाउनका लागि प्रोत्साहित गर्ने;
- (ङ) सांकेतिक भाषाको प्रयोगलाई मान्यता दिने तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।

धारा २२ - गोपनीयताको सम्मान

१. कुनै पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निजको बासस्थान वा बसोबासको प्रबन्ध मिलाइएको स्थान जहाँ भए तापनि निजको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्राचार वा अन्य प्रकारका सञ्चारहरूलाई स्वेच्छाचारी वा गैरकानूनी हस्तक्षेप वा निजको सम्मान र प्रतिष्ठालाई गैरकानूनी आक्रमणको विषय बनाइनेछैन । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई त्यस्ता हस्तक्षेप वा आक्रमण विरुद्ध कानूनको संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको वैयक्तिक, स्वास्थ्य तथा पुनर्स्थापनासम्बन्धी सूचनाको गोपनीयताको संरक्षण गर्ने छन् ।

धारा २३ - घर तथा परिवारको सम्मान

१. पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू सुनिश्चित गर्नका लागि विवाह, परिवार, पितृत्व वा मातृत्व र नाता सम्बन्धहरूसँग सम्बन्धित सबै कुराहरूमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू विरुद्धका भेदभाव उन्मूलन गर्ने प्रभावकारी र उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:
 - (क) विवाह योग्य उमेर भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो चाहना अनुसारको जीवन साथीसँग स्वतन्त्र र पूर्ण सहमतिको आधारमा विवाह गर्ने र परिवार बसाउने अधिकार स्वीकार गरिएको;
 - (ख) आफ्ना सन्तानहरूको संख्या तथा जन्मान्तरको बारेमा स्वतन्त्रता तथा जिम्मेवारपूर्वक निर्णय गर्ने तथा उमेर सुहाउँदो जानकारी, प्रजननसम्बन्धी तथा परिवार नियोजन शिक्षामा पहुँच पाउने अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारलाई स्वीकार गरिएको छ तथा निजहरूलाई त्यस्ता अधिकारहरू प्रयोग गर्न सक्षम बनाउने साधनहरू उपलब्ध गराइएको;
 - (ग) अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिका लगायत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले प्रजनन क्षमतालाई कायम गर्न राखेको ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले संरक्षकत्व, अभिभावकत्व, ट्रष्टीसिप, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा ग्रहण गर्ने वा यस्तै अन्य संस्थाहरूसम्बन्धी अवधारणा राष्ट्रिय कानूनमा विद्यमान भएमा त्यस सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार र जिम्मेवारीहरूलाई सुनिश्चित गर्नेछन्; सबै अवस्थामा बालबालिकाको सर्वोत्तम हित सर्वोपरी हुनुपर्नेछ । आफ्नो बालबच्चाको पालनपोषण गर्ने जिम्मेवारी निर्वाह गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उपयुक्त सहयोगहरू प्रदान गर्नेछन् ।
३. पक्ष राष्ट्रहरूले पारिवारिक जीवनको सम्बन्धमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको समान अधिकार

भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता अधिकारहरूको उपभोगका लागि तथा अप्रकाशन, परित्याग, बेवास्ता र पृथकीकरण गर्ने कुरालाई रोक्न पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका बालबालिका तथा निजका परिवारहरूलाई समयमै विस्तृत जानकारी, सेवा र सहयोग उपलब्ध गराउने कवूल गर्नेछन् ।

४. पक्ष राष्ट्रहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीहरूले लागू हुने कानून र कार्यविधिबमोजिम पृथकीकरण कार्य बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको लागि आवश्यक भएको भनी न्यायिक पुनरावलोकनको अधिनमा रही निर्णय गरेबमोजिम बाहेक आफ्नो ईच्छा विरुद्ध कुनै पनि बालबालिका निजको बाबु आमाबाट अलग गरिदैनन् भनी सुनिश्चित गर्नेछन् । बालबालिका वा बाबु आमा मध्ये कुनै एक जना वा दुवैमा अपाङ्गता भएको आधारमा कुनै पनि अवस्थामा कुनै पनि बालबालिकालाई पृथक गरिनेछैन ।
५. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सबैभन्दा नजिकको परिवारले पालनपोषण गर्न असमर्थ भएको अवस्थामा त्यस्ता बालबालिकालाई वैकल्पिकरूपमा स्याहार सम्भार गर्न विस्तृत नाता सम्बन्धमा तथा त्यस्तो हुन नसकेमा समुदायभित्र नै पारिवारिक वातावरणमा स्याहार सम्भार गर्ने व्यवस्था गर्न हरसम्भव प्रयास गर्नेछन् ।

धारा २४ - शिक्षा

१. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएको व्यक्तिहरूको शिक्षाको अधिकार स्वीकार गर्दछन् । विना कुनै भेदभाव र समान अवसरको आधारमा यस अधिकारलाई हासिल गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू तर्फ निर्देशित हुने गरी सबै तह र जीवनपर्यन्त सिकाईमा समावेशी शिक्षा प्रणाली सुनिश्चित गर्नेछन् :

 - (क) मानवको अन्तर्निहित क्षमताका साथै स्वाभिमानको बोध तथा आत्म मूल्यको पूर्ण विकास एवं मानवअधिकार, आधारभूत स्वतन्त्रता र मानव विविधताको अभिवृद्धि गर्ने;
 - (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो व्यक्तित्व, क्षमता र सिर्जनशीलताका साथै निजहरूको मानसिक र भौतिक क्षमतालाई अधिकतम हदसम्म विकास गर्ने;
 - (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी ढंगमा स्वतन्त्र समाजमा सहभागी हुन सक्षम गराउने ।

२. यस अधिकार प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू सुनिश्चित गर्नेछन्:

 - (क) अपाङ्गताको आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू साधारण शैक्षिक प्रणालीबाट उपेक्षित नभएका तथा अपाङ्गताको आधारमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू निःशुल्क तथा अनिवार्य प्राथमिक शिक्षा वा माध्यमिक शिक्षाबाट उपेक्षित नभएका;
 - (ख) आफू बसेको समुदायमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समावेशी, स्तरीय र निःशुल्क प्राथमिक तथा माध्यमिक शिक्षामा पहुँच भएको;
 - (ग) व्यक्तिको आवश्यकता अनुसारको मनासिव अनुकूलता उपलब्ध गराइएको;
 - (घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी शिक्षा सहज बनाउन प्रचलित शिक्षा प्रणाली अन्तर्गत उनीहरूले सहयोग प्राप्त गरेका;
 - (ड) पूर्ण समावेशीपनको लक्ष्यसँग मेल खाने गरी प्राञ्जिक तथा सामाजिक विकास अधिकतम हुने

वातावरणमा प्रभावकारी वैयक्तिक सहयोगका उपायहरू प्रदान गरिएका ।

३. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएको व्यक्तिहस्ताई शिक्षामा निजहस्तको पूर्ण र समान सहभागितालाई सहज बनाउन र समुदायको एक सदस्यको रूपमा जीवन र सामाजिक विकासका सीपहरू सिक्न सक्षम बनाउनेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका उपायहरू लगायतका उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

 - (क) ब्रेल, वैकल्पिक लिपि, सञ्चारका सम्बद्धनात्मक तथा वैकल्पिक तरीका साधन र ढाँचा तथा पूर्वाभास र गमनशील सीप सिक्न सहज तुल्याउने साथै दौतरीबाट सिक्ने कला र परामर्श सहज बनाउने;
 - (ख) सांकेतिक भाषा सिक्न र बहिरा समुदायको भाषिक पहिचानको प्रवर्द्धनलाई सहज बनाउने;
 - (ग) दृष्टिविहिन, वहिरा वा श्रवण दृष्टिविहिन व्यक्ति खासगरी बालबालिकाहस्ताई त्यस्ता व्यक्तिहस्तका लागि सबैभन्दा उपयुक्त भाषा र तरीका तथा सञ्चार माध्यमबाट एवं प्राङ्गिक र सामाजिक विकासलाई अधिकतम बनाउने वातावरणहरूमा शिक्षा प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्ने ।

४. यस अधिकारको प्राप्ति सुनिश्चित गर्न सहयोग पुःयाउने उद्देश्यले पक्ष राष्ट्रहरूले सांकेतिक भाषा र ब्रेलमा योग्य अपाङ्गता भएका शिक्षकहरू लगायत अन्य शिक्षकहरू नियुक्त गर्न तथा शिक्षाका सबै तहहरूमा कार्य गर्ने विशेषज्ञ र कर्मचारीहस्ताई प्रशिक्षित गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । त्यस्तो प्रशिक्षणमा अपाङ्गता बारेको सचेतना र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई सहयोग गर्न सञ्चारका उपयुक्त संवर्द्धनात्मक एवं वैकल्पिक उपाय, सञ्चारको माध्यम तथा ढाँचा, शैक्षिक प्रविधि र सामग्री समाहित भएको हुनुपर्नेछ ।
५. पक्ष राष्ट्रहरूले भेदभाव विना र अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सामान्य शिक्षा, व्यावसायिक प्रशिक्षण, प्रौढ शिक्षा तथा आजीवन अध्ययनमा पहुँच प्राप्त गर्न सक्षम भएको सुनिश्चित गर्नेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई मनासिव अनुकूलता प्रदान गरिएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा २५ - स्वास्थ्य

पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभाव विना अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई उच्चतम प्राप्यस्तरको स्वास्थ्य प्राप्त गर्ने अधिकार भएको स्वीकार गर्नेछन् । पक्ष राष्ट्रहरूले स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित पुनर्स्थापना लगायत लैडिक-संवेदनशील भएका स्वास्थ्य सेवाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई पहुँच भएको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् । खासगरी पक्ष राष्ट्रहरूले देहायका कुराहरू गर्नेछन् :

- (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई पनि अन्य व्यक्तिहस्ताई प्रदान गरिए अनुसारकै तह, गुण र स्तरको निःशुल्क वा धान्न सकिने यौनजन्य र प्रजनन स्वास्थ्य तथा जनसंख्यामा आधारित सार्वजनिक स्वास्थ्य कार्यक्रमका क्षेत्रहरूमा लगायत अन्य स्वास्थ्य उपचार र कार्यक्रमहरू प्रदान गर्ने;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई विशेष गरी निजहस्तको अपाङ्गताको कारणले आवश्यक पर्ने उपयुक्तता अनुसार यथासमय अपाङ्गता पहिचान तथा हस्तक्षेप गर्ने एवं बच्चा तथा वृद्ध व्यक्तिहरू लगायत अन्य व्यक्तिहरूमा थप अपाङ्गता न्यूनीकरण वा रोकथाम गर्न तयार गरिएका सेवाहरू लगायतका स्वास्थ्य

सेवाहरु प्रदान गर्ने;

- (ग) ग्रामीण क्षेत्रहरु लगायत मानिसहरूको आफ्नो समुदायको सम्भव भएसम्म नजिक हुने गरी त्यस्ता स्वास्थ्य सेवाहरु प्रदान गर्ने;
- (घ) तालीम एवं सार्वजनिक र निजी स्वास्थ्य उपचारका लागि नैतिक मापदण्डहरूको कार्याचयनको माध्यमबाट मानव अधिकार, मर्यादा, स्वायतता र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका आवश्यकता लगायतका विषयहरूमा सचेतना अभिवृद्धि गरी स्वतन्त्र तथा सूचित सहमतिका आधारमा समेत अन्य व्यक्ति सरहको स्तरीय उपचार अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रदान गर्न स्वास्थ्य व्यवसायीहरूलाई लगाउने;
- (ङ) राष्ट्रिय कानूनले स्वास्थ्य बीमा र जीवन बीमालाई अनुमति दिएको अवस्थामा त्यस्तो बीमाको व्यवस्थामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरु विरुद्धको भेदभावलाई निषेध गर्ने तथा त्यस्तो बीमा स्वच्छ र उचित ढंगमा प्रदान गरिने;
- (च) अपाङ्गताको आधारमा स्वास्थ्य उपचार वा स्वास्थ्य सेवा वा खाद्यान्न वा पेय पदार्थको भेदभावकारी अस्वीकृतिलाई रोक्ने ।

धारा २६ - वासस्थान र पुनर्स्थापना

- १ पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अधिकतम स्वतन्त्रता, पूर्ण शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र व्यावसायिक सक्षमता हासिल गर्न एवं कायम राख्न तथा जीवनका सबै पक्षहरूमा पूर्णरूपले समावेश हुन सक्षम तुल्याउन दौतरीको सहयोग मार्फत लगायत अन्य प्रभावकारी र उपयुक्त उपायहरु अवलम्बन गर्नेछन् । यस उद्देश्य प्राप्तिको लागि, पक्ष राष्ट्रहरूले खासगरी स्वास्थ्य, रोजगारी, शिक्षा र सामाजिक सेवाका क्षेत्रहरूमा विस्तृत वासस्थान र पुनर्स्थापनासम्बन्धी सेवा र कार्यक्रमहरु देहाय अनुसार आयोजना, सुदृढीकरण तथा विस्तार गर्नेछन्:

 - (क) त्यस्ता सेवा र कार्यक्रमहरु सकेसम्म प्रारम्भिक अवस्थामा नै सुरु गरिने तथा व्यक्तिको आवश्यकता र क्षमताको बहुआयामिक मूल्याङ्कनमा आधारित हुनेछन्;
 - (ख) त्यस्ता सेवा र कार्यक्रमहरूले समुदायमा र समाजका सबै पक्षहरूमा सहभागिता र समावेशीलाई सघाउ पुन्याउने छन् र स्वेच्छिक हुनेछन् तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई ग्रामीण क्षेत्रहरु लगायत अन्य क्षेत्रहरूमा सकेसम्म उनीहरूको समुदायको नजीक हुने गरी उपलब्ध गराईनेछन् ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले वासस्थान र पुनर्स्थापनासम्बन्धी सेवामा कार्यरत कर्मचारी र पेशाकर्मीहरूका लागि प्रारम्भिक एवं निरन्तर प्रशिक्षणको विकासलाई प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।
३. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि तयार गरिएका वासस्थान र पुनर्स्थापनासँग सम्बन्धित सहयोगी उपकरण तथा प्रविधिका उपलब्धता, ज्ञान र प्रयोगलाई प्रवर्द्धन गर्नेछन् ।

धारा २७ - काम र रोजगार

१. पक्ष राष्ट्रहरूको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अन्य व्यक्तिहरु सरह समान आधारमा काम गर्न पाउने अधिकारलाई स्वीकार गर्न; त्यस्तो अधिकारमा श्रम बजारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले स्वतन्त्रता

पूर्वक छनौट र स्वीकार गरेको काम गरी जीवन निर्वाह गर्न पाउने अवसर तथा खुला, समावेशी तथा पहुँचयोग्य वातावरणमा काम गर्ने अधिकारसमेत समावेश छ । पक्ष राष्ट्रहरूले, अन्य कुराका अतिरिक्त, देहायका कार्यहरू गर्नको लागि कानून निर्माण लगायत उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गरी रोजगारीको ऋममा अपाङ्गता बेहोरेका व्यक्तिहरू लगायत अपाङ्गता भएका अन्य व्यक्तिहरूको कामको अधिकार उपभोगको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नेछन्:

- (क) भर्ना, छनौट र नियुक्तिका शर्तहरू, सेवाको निरन्तरता, वृत्ति विकास र सुरक्षित एवं स्वस्थ्यकर कार्य अवस्था लगायत सबै प्रकारका रोजगारीहरूसँग सम्बन्धित अपाङ्गताको आधारमा हुने भेदभावलाई निषेध गर्ने;
 - (ख) अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समान अवसर तथा समान कामको लागि समान ज्याला, सुरक्षित र स्वस्थकर कार्यअवस्था, दुराचारबाट संरक्षणसमेत तथा गुनासोको सुनुवाई लगायतका काम गर्नका लागि चाहिने न्यायपूर्ण र अनुकूल वातावरण पाउने अधिकारको संरक्षण गर्ने;
 - (ग) अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पनि निजहरूको श्रम तथा द्रेड युनियनसम्बन्धी अधिकार प्रयोग गर्न पाएको सुनिश्चित गर्ने;
 - (घ) साधारण प्राविधिक एवं पेशागत निर्देशन कार्यक्रम, पदस्थापन सेवा एवं पेशागत तथा निरन्तर तालिममा प्रभावकारी रूपमा पहुँच प्रप्त गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सक्षम बनाउने;
 - (ङ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई काम खोज्ने, काम पाउने, काममा बहाल रहने र काममा फर्कने एवं श्रम बजारमा रोजगारी र वृत्ति विकासका अवसरहरूको प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (च) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि स्वरोजगार, उद्यमशीलता, सहकारिताको विकास र आफै व्यवसाय सुरु गर्ने अवसरहरूको प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (छ) सार्वजनिक क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई रोजगारी प्रदान गर्ने;
 - (ज) सकारात्मक कार्य योजना, प्रोत्साहन तथा अन्य उपायहरू समाविष्ट उपयुक्त नीति र उपायहरूको माध्यमद्वारा निजी क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको रोजगारीलाई प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (झ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई कार्यस्थलमा मनसिव अनुकूलता उपलब्ध गराइएको सुनिश्चित गर्ने;
 - (ञ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले खुला श्रम बजारमा कार्य अनुभव प्राप्त गर्ने कुरालाई प्रवर्द्धन गर्ने;
 - (ट) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि व्यावसायिक तथा पेशागत पुनर्स्थापना, रोजगारीको निरन्तरता तथा काममा फर्कने कार्यक्रमहरू को प्रवर्द्धन गर्ने ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू दास वा बाँधा नबनाइएको तथा उनीहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा बलपूर्वक वा अनिवार्य श्रमबाट संरक्षण पाएको सुनिश्चित गर्नेछन् ।

धारा २८ - पर्याप्त जीवनस्तर र सामाजिक संरक्षण

१. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू आफैलाई र तिनका परिवारको लागि समेत पर्याप्त खाद्यान्न,

लुगा एवं आवाससमेतको पर्याप्त जीवनस्तरको तथा जीवन निर्वाहका अवस्थाहरूको निरन्तर सुधारको अधिकार भएको स्वीकार गर्छन् तथा अपाङ्गताको आधारमा गरिने कुनै पनि भेदभाव विना त्यस्तो अधिकारको उपभोग, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा तथा अपाङ्गताको आधारमा गरिने कुनै पनि भेदभाव विना त्यस्तो अधिकारको उपभोग, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न देहायका उपायहरू लगायत अन्य उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन्:

- (क) स्वच्छ पानीको आपूर्तिमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा उपयुक्त र धान्न सकिने मूल्यमा सेवा, उपकरण र अपाङ्गतासँग सम्बन्धित आवश्यकताहरूको लागि अन्य सहयोगहरूमा निजहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू खासगरी अपाङ्गता भएका महिला र वृद्ध-वृद्धाहरूको लागि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम तथा गरीबी न्युनीकरण कार्यक्रमहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (ग) गरीबीको अवस्थामा जीवन यापन गरिरहेका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र उनीहरूका परिवारलाई पर्याप्त तालिम, परामर्श, आर्थिक सहयोग एवं राहत सेवा लगायत अपाङ्गता-सम्बन्धी-खर्चहरूमा राज्यबाट प्रदान गरिने सहयोगमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने;
- (घ) सार्वजनिक आवास कार्यक्रममा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने;
- (ङ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अवकाश पछिको सुविधा तथा कार्यक्रमहरूमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।

धारा २५ - राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा सहभागिता

पक्ष राष्ट्रहरूले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई राजनीतिक अधिकार तथा त्यस्तो अधिकारहरूको उपभोग गर्ने अवसरको प्रत्याभूत दिनेछन् र देहायका कुराहरू गर्ने कवूल गर्नेछन् :

- (क) अन्य व्यक्तिहरू सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मतदान गर्ने तथा निर्वाचित हुने लगायत प्रत्यक्ष वा स्वतन्त्र रूपमा चुनिएका प्रतिनिधिहरू मार्फत राजनीतिक तथा सार्वजनिक जीवनमा प्रभावकारी एवं पूर्ण रूपमा सहभागी हुन सकेका छन् भनी अरु कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरूबाट सुनिश्चित गर्ने :
- (अ) मतदानका प्रक्रिया, सुविधा र सामग्रीहरू उपयुक्त, पहुँचयोग्य तथा बुझन एवं प्रयोग गर्न सहज भएको सुनिश्चित गर्ने;
- (आ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले भयमुक्त वातावरणमा निर्वाचन र सार्वजनिक जनमत संग्रहहरू गोप्य मतदान प्रक्रियाद्वारा मतदान गर्ने तथा निर्वाचनमा उम्मेदवार हुने, सरकारका सबै तहहरू र सार्वजनिक कार्यहरूमा पद धारण गर्न र कार्य सम्पादन गर्न पाउने अधिकारको संरक्षण गर्ने तथा उपयुक्त भएको अवस्थामा सहयोगात्मक र नयाँ प्रविधिहरूको प्रयोगलाई सहज बनाउने;
- (इ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मतदाताको रूपमा आफ्नो इच्छा स्वतन्त्र रूपमा अभिव्यक्त गर्न सक्ने अधिकार प्रत्याभूत गर्ने तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि उनीहरूको अनुरोधमा मतदान

गर्न उनीहस्ते रोजेको व्यक्तिको सहयोग प्राप्त गर्न अनुमति दिने ।

(ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ते अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा विना भेदभाव सार्वजनिक क्रियाकलापहस्तको सञ्चालनमा प्रभावकारी तथा पूर्ण रूपमा सहभागी हुन सक्ने वातावरणको सक्रिय रूपले प्रवर्द्धन गर्ने तथा देहायका कुराहरू लगायत सार्वजनिक क्रियाकलापहस्तमा उनीहस्तो सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्ने:

- अ. मुलुकको सार्वजनिक तथा राजनैतिक जीवनसँग सम्बन्धित गैरसरकारी संघ संस्थाहस्तमा तथा राजनैतिक दलहस्तको गतिविधि र सञ्चालनमा सहभागिता;
- आ. अन्तराष्ट्रिय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र स्थानीयस्तरमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको प्रतिनिधित्व गर्न अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको संगठन खोल्ने र त्यस्तो संगठनको सदस्य बन्ने ।

धारा -३० - सांस्कृतिक जीवन, मनोरञ्जन, विश्राम तथा खेलकुदमा सहभागिता

१. पक्ष राष्ट्रहरू अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार भएको स्वीकार गर्ने र पक्ष राष्ट्रहस्ते अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ते देहाय बमोजिमका कुराहरू गर्न पाएको सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- (क) पहुँचयोग्य ढाँचाहस्तमा सांस्कृतिक सामग्रीहस्तमा पहुँच उपभोग गर्ने;
- (ख) पहुँचयोग्य ढाँचाहस्तमा टेलिभिजन कार्यक्रम, चलचित्र, नाटक र अन्य सांस्कृतिक क्रियाकलापहस्तमा पहुँच उपभोग गर्ने;
- (ग) नाट्यशाला, संग्रहालय, सिनेमा हल, पुस्तकालय, पर्यटकीय सेवा जस्ता सांस्कृतिक कार्यक्रम वा सेवाहरू सञ्चालन गर्ने स्थानहस्तमा पहुँच उपभोग गर्ने तथा सम्भव भएको हदसम्म राष्ट्रिय सांस्कृतिक महत्वका स्मारक र स्थलहस्तमा पहुँच उपभोग गर्ने ।

२. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई उनीहस्तको व्यक्तिगत फाईदाको लागि मात्र नभई समाजको वैभवताको लागि समेत उनीहस्तको सिर्जनशील, कलात्मक तथा बौद्धिक आन्तरिक क्षमताको विकास तथा उपयोग गर्ने अवसर प्राप्त गर्न सक्षम बनाउन पक्ष राष्ट्रहस्ते उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् ।

३. बौद्धिक सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार संरक्षण गर्ने कानूनले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई सांस्कृतिक सामग्रीहस्तमा पहुँच गर्न अनुचित वा विभेदकारी अवरोधहरू सिर्जना नगरेको सुनिश्चित गर्न पक्ष राष्ट्रहस्ते अन्तराष्ट्रिय कानूनबमोजिम सम्पूर्ण उपयुक्त कदमहरू चाल्नेछन् ।

४. अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू पनि सांकेतिक भाषा तथा वहिरा सँस्कृति लगायत विशेष सांस्कृतिक तथा भाषिक पहिचानको मान्यता र सहायता पाउने हक राख्नेछन् ।

५. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा मनोरञ्जनात्मक, विश्राम तथा खेलकुदका क्रियाकलापहस्तमा सहभागी हुन सक्षम बनाउने अभिप्रायले भएको देहायका उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन् :

- (क) सम्पूर्ण तहहस्तमा मूलप्रवाहका खेलकुद क्रियाकलापमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको सम्भव भएको हदसम्म सहभागितालाई प्रोत्साहित तथा प्रवर्द्धन गर्ने;

- (ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्ताई अपाङ्गता-विशेष खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरू आयोजना गर्ने, विकास गर्ने तथा त्यसमा सहभागी हुन पाउने अवसर उपलब्ध भएको सुनिश्चित गर्ने तथा यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि अन्य व्यक्तिहस्त सरह समान आधारमा उपयुक्त प्रशिक्षण, तालीम र श्रोतहस्तको व्यवस्थालाई प्रोत्साहित गर्ने;
- (ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको खेलकुद, मनोरञ्जनात्मक र पर्यटकीय स्थानहस्तमा पहुँच भएको सुनिश्चित गर्ने;
- (घ) विद्यालय प्रणालीभित्रका क्रियाकलापहरू लगायत अन्य नाटक, मनोरञ्जन र विश्राम र खेलकुद क्रियाकलापहस्तमा अन्य बालबालिका सरह अपाङ्गता भएका बालबालिकाहस्तको पहुँच भएको सुनिश्चित गर्ने;
- (ङ) मनोरञ्जनात्मक, पर्यटकीय, विश्राम वा खेलकुद क्रियाकलापका संस्थाहस्तमा संलग्न व्यक्तिहस्ताट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्त सेवामा पहुँच पाएको सुनिश्चित गर्ने ।

धारा ३१ - तथ्यांक तथा औँकडा संकलन

१. यस महासन्धिलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्न आफूलाई सक्षम बनाउन पक्ष राष्ट्रहस्तले तथ्यांक तथा अनुसन्धनात्मक औँकडा लगायतका उपयुक्त सूचना संकलन गर्ने कबूल गर्दछन् । त्यस्तो सूचना संकलन गर्ने तथा राख्ने प्रक्रिया देहायबमोजिम हुनेछः
 - (क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको विश्वसनीयता र गोपनीयताको सम्मान सुनिश्चित गर्न सूचना/तथ्यांक संरक्षण सम्बन्धी कानून लगायतका कानूनी रूपमा स्थापित सुरक्षा व्यवस्थाको पालना गर्ने;
 - (ख) औँकडाहस्तको संकलन तथा प्रयोगमा मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रता संरक्षण गर्न अन्तराष्ट्रिय रूपमा मान्य अन्य मापदण्ड र नैतिक नियमहस्तको पालना गर्ने ।
२. यस धारा बमोजिम संकलित सूचनाहस्त उपयुक्तता अनुसार केलाइनेछ तथा यस महासन्धि अन्तर्गत पक्ष राष्ट्रहस्तको जिम्मेवारीको कार्यान्वयन मूल्यांकनमा सहयोग गर्न तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तले उनीहस्तको अधिकार प्रयोग गर्दा सामना गर्नु परेका अवरोधहस्तको पहिचान तथा सम्बोधन गर्न प्रयोग गरिनेछन् ।
३. पक्ष राष्ट्रहस्तले त्यस्ता तथ्यांकको सम्प्रेषण गर्ने तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्त र अन्य व्यक्तिहस्तको त्यस्ता तथ्यांकमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने जिम्मेवारी ग्रहण गर्नेछन् ।

धारा ३२ - अन्तराष्ट्रिय सहयोग

१. पक्ष राष्ट्रहस्तले यस महासन्धिका लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्नका लागि राष्ट्रिय प्रयासहस्तको समर्थनमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र यसको प्रवर्द्धनको महत्वलाई स्वीकार गर्नेन् तथा यस सम्बन्धमा उपयुक्ततानुसार राष्ट्रहस्त बीच तथा सम्बन्धित अन्तराष्ट्रिय र क्षेत्रीय संगठन र नागरीक समाज खासगरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको संगठनसँगको साझेदारीमा उपयुक्त र प्रभावकारी उपायहस्त अवलम्बन गर्नेछन् । त्यस्ता उपायहस्तमा अरू कुराहस्तको अतिरिक्त देहायका कुराहस्त समेत समावेश हुन सक्नेछन्:
 - (क) अन्तराष्ट्रिय विकास कार्यक्रम लगायतका अन्तराष्ट्रिय सहयोग कार्यक्रमहस्तमा अपाङ्गता भएका

- व्यक्तिहस्ताई समावेश गर्ने तथा निजहस्तको लागि पहुँचयोग्य भएको सुनिश्चित गर्ने;
- (ख) सूचना, अनुभव, प्रशिक्षण कार्यक्रम तथा सर्वोत्तम अभ्यासहस्तको आदान प्रदान तथा हिस्सेदारी समेतको माध्यमबाट सक्षमता विकासलाई सहज बनाउने तथा समर्थन गर्ने;
 - (ग) अनुसन्धान तथा वैज्ञानिक र प्राविधिक ज्ञानको पहुँचमा सहयोग सहज बनाउने;
 - (घ) पहुँचयोग्य तथा सहयोगात्मक प्रविधिहस्तमा पहुँच र हिस्सेदारीद्वारा तथा प्रविधि हस्तान्तरण मार्फत उपयुक्तताअनुसार प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने ।
२. यस धाराका व्यवस्थाहस्तले प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गत प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले वहन गर्नुपर्ने दायित्वमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैनन् ।

धारा ३३ - राष्ट्रिय स्तरमा कार्यान्वयन तथा अनुगमन

- १. प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित कुराहस्तका लागि आफ्नो संगठनको प्रणाली अनुसार सरकारी संरचनाभित्र एक वा एक भन्दा बढी सम्पर्क विन्दुहरू तोक्ने तथा विभिन्न क्षेत्र तथा तहहस्तमा भएका सम्बन्धित कामहरू सहज तुल्याउन सरकारी संरचनाभित्र एक समन्वयनकारी निकाय स्थापना गर्न वा तोक्ने काममा उचित ध्यान दिनेछन् ।
- २. पक्ष राष्ट्रहस्तले यस महासन्धिको कार्यान्वयनको प्रवर्द्धन, संरक्षण तथा अनुगमन गर्न उपयुक्तता अनुसार आफ्नो कानूनी तथा प्रशासनिक प्रणाली बमोजिम आफ्नो मुलुकमा एक वा सो भन्दा बढी स्वतन्त्र संयन्त्रहरू समेतको एक कार्य संरचना तोक्ने वा स्थापित गर्नेछन् । पक्ष राष्ट्रहस्तले त्यस्तो संयन्त्र तोकदा वा स्थापना गर्दा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धनको लागि गठन भएको राष्ट्रिय संस्थाको हैसियत र कार्य प्रणालीसँग सम्बन्धित सिद्धान्तहस्ताई दृष्टिगत गर्नेछन् ।
- ३. अनुगमन प्रक्रियामा नागरिक समाज खासगरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू र तिनीहस्तका प्रतिनिधि संस्थाहस्ताई पूर्णरूपमा संलग्न तथा सहभागी गराइनेछन् ।

धारा ३४ - अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको अधिकारसम्बन्धी समिति

- १. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहस्तको अधिकारसम्बन्धी समिति (यसपछि “समिति” भनिएको) को स्थापना गरिनेछ, जसले यसपछि व्यवस्था गरिएका कामहरू गर्नेछ ।
- २. प्रस्तुत महासन्धि लागू हुंदाका बखतमा यस समितिमा बाह्र वटा विशेषज्ञहरू रहनेछन् । महासन्धिमा थप साठी अनुमोदन वा सम्मिलनहरू भए पछि बढीमा अठार जना सदस्यहरू रहने गरी समितिको सदस्यता संख्यामा छ जनासम्मले थप गर्न सकिनेछ ।
- ३. समितिका सदस्यहस्तले आफ्नो व्यक्तिगत क्षमतामा कार्य गर्नेछन् र निजहरू उच्च नैतिक चरित्र तथा यस महासन्धिले समेटेका क्षेत्रमा उत्कृष्ट सक्षमता र अनुभव भएका व्यक्तिहरू हुनेछन् । सदस्यहस्तको मनोनयन गर्दा प्रस्तुत महासन्धिको धारा ४(३) मा उल्लिखित व्यवस्था उपर उचित ध्यान दिन आव्हान गरिनेछ ।
- ४. समन्यायिक भौगोलिक वितरण, विभिन्न प्रकारका सम्यता तथा प्रमुख कानूनी प्रणालीहस्तको प्रतिनिधित्व, सन्तुलित लैंगिक प्रतिनिधित्व तथा अपाङ्गता भएका विशेषज्ञ व्यक्तिहस्तको सहभागितालाई विचार गर्दे पक्ष

राष्ट्रहरूले समितिका सदस्यहरू निर्वाचित गर्नेछन् ।

५. पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनको बैठकबाट यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्नो नागरिकहरूमध्येबाट मनोनयन गरेका व्यक्तिहरूको सूचीबाट गोप्य मतदानद्वारा समितिका सदस्यहरू निर्वाचित हुनेछन् । दुई तिहाइ पक्ष राष्ट्रहरू उपस्थित भए गणपूरक संख्या पुगेको मानिने त्यस्तो बैठकमा उपस्थित तथा मतदान गर्ने पक्ष राष्ट्रहरूका प्रतिनिधिहरूको सर्वाधिक मत तथा पूर्ण बहुमत प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरू समितिमा निर्वाचित हुनेछन् ।
६. प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको छ महिना भित्रै प्रारम्भिक निर्वाचन को कम्तीमा चार महिना अगावै संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवले पक्ष राष्ट्रहरूलाई सदस्यताका लागि दुई महिना भित्र मनोनयन पेश गर्न आव्हान गर्दै पत्र पठाउनेछन् । तत्पश्चात् महासचिवले मनोनयन गर्ने पक्ष राष्ट्रहरू समेत खुलाई त्यसरी मनोनयन गरिएका सबै व्यक्तिहरूको वर्णनुक्रममा नामको सूची तयार गर्नेछन् तथा त्यस्तो सूची यस महासन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूलाई पेश गर्नेछन् ।
७. समितिका सदस्यहरू चार वर्षका लागि निर्वाचित हुनेछन् । एक पटकका लागि उनीहरू पुनः निर्वाचित हुन योग्य हुने छन् । तर प्रथम निर्वाचनमा निर्वाचित छ सदस्यको कार्यकाल दुई वर्ष पूरा भएपछि समाप्त हुनेछ, प्रथम निर्वाचन सम्पन्न भए लगतै त्यस्ता छ सदस्यहरूको नाम यस धाराको प्रकरण ५ मा उल्लेख गरिएको बैठकको अध्यक्षद्वारा गोला हालेर छानिनेछ ।
८. समितिका थप छ सदस्यहरूको निर्वाचन यस धाराका सम्बन्धित व्यवस्थाहरू बमोजिम नियमित निर्वाचनको समयमा हुनेछ ।
९. समितिका सदस्यको मृत्यु भएमा वा निजले राजिनामा दिएमा वा अन्य कारणले निजले आफ्नो जिम्मेवारी पुरा गर्न नसक्ने घोषणा गरेमा, मनोनयन गर्ने पक्ष राष्ट्रले यस धाराको सम्बन्धित व्यवस्थामा गरिएको योग्यता भएको र शर्त पूरा गर्ने विशेषज्ञ व्यक्तिलाई बाँकी कार्यकालका लागि सेवा गर्न नियुक्त गर्नेछन् ।
१०. समितिले आफ्नो कार्यविधिको नियम बनाउने छ ।
११. प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गतको समितिको कार्यको प्रभावकारी सम्पादनको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले आवश्यक कर्मचारी तथा सुविधा उपलब्ध गराउनेछन् र समितिको प्रारम्भिक बैठक बोलाउने छन् ।
१२. समितिका जिम्मेवारीहरूको महत्वलाई ध्यानमा राख्दै महासभाले निर्णय गरेको शर्त तथा बन्देजका अधिनमा रही प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गत स्थापित समितिका सदस्यहरूले संयुक्त राष्ट्र संघको स्रोतबाट पारिश्रमिक पाउने छन् ।
१३. समितिका सदस्यहरूलाई संयुक्त राष्ट्र संघको विशेषाधिकार तथा उन्मुक्तिसम्बन्धी महासन्धिका सम्बन्धित दफाहरूमा व्यवस्था गरिए अनुसार राष्ट्रहरू, संघको मिसनमा कार्यरत विशेषज्ञहरूको सुविधा, विशेषाधिकार तथा उन्मुक्ति प्राप्त हुनेछ ।

धारा ३५ - पक्ष राष्ट्रहरूको प्रतिवेदन

१. सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रको लागि प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको मितिले दुई वर्ष भित्र प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले

यस महासन्धि अन्तर्गतका आफ्ना जिम्मेवारीहरू पूरा गर्न अवलम्बन गरेका उपायहरू तथा त्यस सम्बन्धमा हासिल गरेको प्रगतिसम्बन्धी विस्तृत प्रतिवेदन संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिव मार्फत समिति समक्ष पेश गर्नेछ ।

२. पक्ष राष्ट्रहरूले तत्पश्चात् कम्तीमा प्रत्येक चार वर्षमा र समितिले अनुरोध गरेको जुनसुकै बखत पछिल्ला प्रतिवेदनहरू पेश गर्नु पर्नेछ ।
३. समितिले प्रतिवेदनको विषय वस्तुका सम्बन्धमा लागू हुने कुनै पनि निर्देशिका सम्बन्धमा निर्णय गर्न सक्नेछ ।
४. समिति समक्ष विस्तृत प्रारम्भिक प्रतिवेदन पेश गरेको पक्ष राष्ट्रले आफ्ना पछिल्ला प्रतिवेदनहरूमा अगाडि नै उपलब्ध गराइएका जानकारीहरू दोहोन्याउन आवश्यक हुने छैन । त्यसरी समिति समक्ष पेश गर्नुपर्ने प्रतिवेदनहरू तयार गर्दा, सो कार्य खुला र पारदर्शी तवरले गर्ने तर्फ ध्यान दिन तथा प्रस्तुत महासन्धिको धारा ४ (३) मा गरिएको व्यवस्थामा उचित ध्यान पुन्याउन पक्ष राष्ट्रहरूलाई आव्हान गरिन्छ ।
५. प्रस्तुत महासन्धि अन्तर्गतका जिम्मेवारीहरू निर्वाह गर्ने मात्रा, प्रभाव पार्ने तत्वहरू र कठिनाइहरूको बारेमा प्रतिवेदनहरूले औल्याउन सक्नेछन् ।

धारा ३६ - प्रतिवेदन उपर विचार

१. समितिले प्रत्येक प्रतिवेदन उपर विचार गर्नेछ, सो प्रतिवेदनका सम्बन्धमा आफूले उपयुक्त ठानेको कुनै पनि सुभाव र सामान्य सिफारिश गरी त्यस्ता सुभाव र सिफारिशहरू पक्ष राष्ट्रलाई पठाउनेछ । पक्ष राष्ट्रले आफूले उपयुक्त ठानेको कुनै पनि जानकारी बारे समितिलाई जवाफ दिन सक्नेछ । समितिले प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित थप जानकारी पक्ष राष्ट्रसँग अनुरोध गर्न सक्नेछ ।
२. कुनै पक्ष राष्ट्रहरूले लामो समयदेखि प्रतिवेदन पेश नगरेको भए, सूचना गरेको तीन महिनाभित्र पनि त्यस्तो सम्बन्धित प्रतिवेदन पेश नगरिएमा आफूलाई उपलब्ध भरपर्दो जानकारीको आधारमा समितिले त्यस्तो सम्बन्धित राज्यपक्षलाई त्यस पक्ष राष्ट्रहरूमा प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनको जाँचबुझको आवश्यकता बारे सूचित गर्न सक्नेछ । समितिले त्यस्तो जाँचबुझमा सहभागी हुन सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई आव्हान गर्नेछ । पक्ष राष्ट्रले सम्बन्धित प्रतिवेदन पेश गरी जवाफ दिएमा, यस धाराको प्रकरण १ को व्यवस्था लागू हुनेछ ।
३. संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिवले सबै पक्ष राष्ट्रहरूलाई प्रतिवेदनहरू उपलब्ध गराउनेछन् ।
४. पक्ष राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो मुलुकहरूमा आफ्ना प्रतिवेदनहरू सर्वसाधारणलाई व्यापक रूपमा उपलब्ध गराउनेछन् तथा त्यस्ता प्रतिवेदनहरूसँग सम्बन्धित सुभाव र सामान्य सिफारिसहरूमा पहुँच सहज बनाउनेछन् ।
५. पक्ष राष्ट्रहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरूमा प्राविधिक सहयोग र सल्लाहको लागि अनुरोध भएको वा आवश्यकता दर्शाएको भए समितिले उपयुक्त ठानेको अवस्थामा सो सम्बोधन गर्नका लागि त्यस्ता अनुरोध तथा संकेतहरूको सम्बन्धमा समितिको आफ्नो भनाइ वा सिफारिशहरू भए सो सहित

राष्ट्रसंघको विशिष्टीकृत निकाय, कोष र कार्यक्रमहरू तथा सक्षम निकायहरूलाई पठाउनेछ ।

धारा ३७ - पक्ष राष्ट्रहरू तथा समिति बीच सहयोग

१. प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले समितिलाई सहयोग गर्ने तथा आफ्नो कार्यादेश पूरा गर्न समितिका सदस्यहरूलाई सहयोग गर्नेछ ।
२. पक्ष राष्ट्रहरूसँगको आफ्नो सम्बन्धमा, प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनको लागि समितिले राष्ट्रिय क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग मार्फत लगायत अन्य उपाय र माध्यमहरू उपर उचित ध्यान दिनेछ ।

धारा ३८ - समितिको अन्य निकायहरूसँगको सम्बन्ध

प्रस्तुत महासन्धिको प्रभावकारी कार्यान्वयन अभिवृद्धि गर्ने तथा प्रस्तुत महासन्धिले समेटेको क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग प्रोत्साहित गर्ने :

- (क) विशिष्टीकृत निकायहरू र संयुक्त राष्ट्रसंघका अन्य अंगहरूलाई उनीहरूको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने यस महासन्धिका व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा विचार विमर्श गरिदा प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकार हुनेछ । आ-आफ्नो सम्बन्धित अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने महासन्धिको कार्यान्वयनका विषयमा समितिले उचित ठानेको अवस्थामा त्यस्ता विशिष्टिकृत निकायहरू र अन्य सक्षम संस्थाहरूलाई विशेषज्ञ परामर्श प्रदान गर्ने आमन्त्रण गर्ने सक्नेछ । समितिले विशिष्टिकृत निकायहरू र संयुक्त राष्ट्र संघका अन्य अंगहरूलाई उनीहरूको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयहरू बारे महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन पेश गर्नको लागि आव्हान गर्ने सक्नेछ;
- (ख) आ-आफ्नो प्रतिवेदन तयार गर्ने निर्देशिका, सुभाव र साधारण सिफारिसहरूमा एकरूपता सुनिश्चितता गर्ने तथा आ-आफ्नो कार्यसम्पादनमा दोहोरोपन र अतिक्रमण हटाउने उद्देश्यले, समितिले आफ्नो कार्यादेश पूरा गर्दा उपयुक्त ठानेको अवस्थामा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूबाट स्थापित अन्य सम्बद्ध निकायहरूसँग परामर्श गर्नेछ ।

धारा ३९ - समितिको प्रतिवेदन

समितिले आफ्ना क्रियाकलापको बारेमा महासभा र आर्थिक तथा सामाजिक परिषद समक्ष प्रत्येक दुई वर्षमा प्रतिवेदन पेश गर्नेछन् तथा पक्ष राज्यहरूबाट प्राप्त भएका प्रतिवेदन र सुचनाको जाँचबुझको आधारमा सुभाव र साधारण सिफारिशहरू गर्ने सक्नेछ । त्यस्ता सुभाव र साधारण सिफारिसहरूमा पक्ष राष्ट्रहरूबाट कुनै टिप्पणी गरिएको भए सो समेत समितिको प्रतिवेदनमा समावेश गरिनेछ ।

धारा ४० - पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन

१. पक्ष राष्ट्रहरू प्रस्तुत महासन्धिको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित विषयहरूमा विचार विमर्श गर्नका लागि पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनमा नियमित रूपमा सहभागी हुनेछन् ।
२. प्रस्तुत महासन्धि लागू भएको छ महिना भित्रै संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवद्वारा पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलन बोलाइनेछ । त्यसपछिका बैठकहरू संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवद्वारा दुई वर्षमा एक पटक वा पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनले निर्णय गरे अनुसार बोलाइनेछ ।

धारा ४१ - अभिलेख अधिकारी

संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव प्रस्तुत महासन्धिको अभिलेख अधिकारी हुनेछन् ।

धारा ४२ - हस्ताक्षर

सबै पक्ष राष्ट्रहरू तथा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट हस्ताक्षरको लागि प्रस्तुत महासन्धि ३० मार्च २००७ देखि संयुक्त राष्ट्र संघको न्यूयोर्क स्थित प्रधान कार्यालयमा खुला हुनेछ ।

धारा ४३ - वन्धित हुने सहमति

प्रस्तुत महासन्धि हस्ताक्षरकारी राष्ट्रहस्ताक्षर अनुमोदन तथा हस्ताक्षरकारी क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट हस्ताक्षरको औपचारिक पुष्टि हुनु पर्नेछ । महासन्धिमा हस्ताक्षर नगरेको कुनै राष्ट्र वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट सम्मिलन हुनको लागि प्रस्तुत महासन्धि खुला रहनेछ ।

धारा ४४ - क्षेत्रीय एकीकृत संगठन

१. “क्षेत्रीय एकीकृत संगठन” भन्नाले कुनै निश्चित क्षेत्रका सार्वभौम राष्ट्रहस्ताक्षरले महासन्धिले निर्देशित गर्ने विषयहस्ताक्षर सम्बन्धमा त्यस्तो संगठनका सदस्य राष्ट्रहस्ताक्षरले आफ्नो सक्षमता हस्तान्तरण गरी गठन गरेको कुनै पनि संगठन सम्भनुपर्छ । त्यस्ता संगठनहस्ताक्षरले तिनीहस्ताक्षरो औपचारिक पुष्टि वा सम्मिलनको दस्तावेजमा महासन्धिले निर्देशित गरेका विषयहस्ताक्षरो सम्बन्धमा आफ्नो सक्षमताको सीमाको घोषणा गर्नेछन् । आफ्नो सक्षमताको सीमामा कुनै आधारभूत परिवर्तन भएपछि त्यस्ता संगठनहस्ताक्षरले अभिलेख अधिकारीलाई सोको जानकारी गराउनुपर्नेछ ।
२. यस महासन्धिको “पक्ष राष्ट्रहरू” भन्ने सन्दर्भ आफ्नो सक्षमताको सीमाभित्र त्यस्ता संगठनहस्ताक्षरका हकमा पनि लागू हुनेछ ।
३. धारा ४५ को प्रकरण १ र धारा ४७ को प्रकरण २ र ३ को प्रयोजनको लागि, क्षेत्रीय एकीकृत संगठनले दाखिला गरेको लिखतको गणना गरिनेछैन ।
४. आफ्नो सक्षमताभित्र रहेका विषयहस्ताक्षरो क्षेत्रीय एकीकृत संगठनहस्ताक्षरले पक्ष राष्ट्रहस्ताक्षरो सम्मेलनमा प्रस्तुत महासन्धिको पक्ष भएका आफ्नो सदस्य राष्ट्रहस्ताक्षरो संख्या बराबरको मताधिकार प्रयोग गर्न सक्नेछन् । कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउने छैन वा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउने छैन ।

धारा ४५ - लागू हुने

१. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौ लिखत दाखिला भएको मितिले तीसौ दिनदेखि प्रस्तुत महासन्धि लागू हुनेछ ।
२. अनुमोदन वा सम्मिलनको बीसौ लिखत दाखिला भए पछि महासन्धि अनुमोदन गर्ने वा यसमा सम्मिलित हुने प्रत्येक राष्ट्र वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनको हकमा अनुमोदन, औपचारिक पुष्टि वा सम्मिलनको आफ्नो लिखत दाखिला गरेको मितिले तीसौ दिनदेखि प्रस्तुत महासन्धि लागू हुनेछ ।

धारा ४६ - आरक्षण

१. प्रस्तुत महासन्धिको उद्देश्य र प्रयोजनसँग मेल नखाने आरक्षण राख्न पाइने छैन ।
२. जुनसुकै समयमा पनि आरक्षणहरू फिर्ता लिन सकिनेछ ।

धारा ४७ - संशोधन

१. कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत महासन्धिमा संशोधन प्रस्ताव गर्न र संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष सो प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछ । त्यसपछि, महासचिवले त्यस्तो प्रस्तावमा विचार वा निर्णय गर्नका लागि उनीहरू पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनको पक्षमा भए वा नभएको कुरा उनीलाई सूचित गर्ने अनुरोध सहित प्रस्तावित संशोधनहरू पक्ष राष्ट्रहरूलाई पठाउने छन् । त्यस्तो सम्मेलनको जानकारी दिएको चार महिनाभित्र कम्तीमा एक तिहाई पक्ष राष्ट्रहरू त्यस्तो सम्मेलनको पक्षमा भएको अवस्थामा महासचिवले संयुक्त राष्ट्र संघको तत्वावधानमा सम्मेलन बोलाउने छन् । महासचिवले पक्ष राष्ट्रहरूको दुई तिहाई बहुमतबाट पारित भएको कुनै पनि संशोधन महासभामा अनुमोदनका लागि पेश गर्ने र तत्पश्चात् सबै पक्ष राष्ट्रहरू समक्ष स्वीकृतिका लागि पेश गर्नेछन् ।
२. यस धाराको प्रकरण १ अनुसार ग्रहण र स्वीकृत गरिएको संशोधन ग्रहण गरेको मितिमा कायम रहेका पक्ष राष्ट्रहरू मध्ये स्वीकृतिको लिखित दाखिला गर्नेको संख्या दुई तिहाई पुगेको मितिले तीसौं दिनदेखि सो संशोधन लागू हुनेछ । त्यसपछि, सो संशोधन कुनै पक्ष राष्ट्रले स्वीकृतिको लिखित दाखिला गरेको मितिले तीसौं दिनदेखि सो राष्ट्रको हकमा लागू हुनेछ । स्वीकृति गरेको पक्ष राष्ट्रको हकमा मात्रै संशोधन लागू हुनेछ ।
३. पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनबाट सर्वसम्मतिबाट निर्णय गरिएको भए धारा ३४, ३८, ३९ तथा ४० सँग मात्र सम्बन्धित यस महासन्धिको प्रकरण १ बमोजिम पारित तथा स्वीकृत कुनै पनि संशोधन त्यस्तो संशोधन पारित गरेको मितिमा दाखिल गरेको स्वकृतिको लिखित पक्ष राष्ट्रहरूको संख्याको दुई तिहाई पुगेको तीसौं दिन देखि सबै पक्ष राष्ट्रहरूको हकमा लागू हुनेछ ।

धारा ४८ - परित्याग

संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिएर कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत महासन्धिलाई परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवले सूचना प्राप्त गरेको मितिले एक वर्ष पछि परित्याग प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा ४९ - पहुँचयोग्य स्वरूप

प्रस्तुत महासन्धिको पाठ पहुँचयोग्य स्वरूपमा उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा ५० - प्रमाणिक पाठहरू

प्रस्तुत महासन्धिका अरवी, चिनीयाँ, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली तथा स्पेनेली भाषाका पाठहरू समान रूपमा प्रमाणिक हुनेछन् ।

जसको प्रमाणस्वरूप, सम्बन्धित सरकारहरूबाट पूर्ण अद्वितीय पाएका देहायका हस्ताक्षरकारी अधिकार सम्पन्न प्रतिनिधिहरूले प्रस्तुत महासन्धिमा हस्ताक्षर गरेका छन् ।

आपांगता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको स्तेचिक प्रोटोकल

प्रस्तुत प्रोटोकलका पक्ष राष्ट्रहरू देहाय बमोजिम गर्न सहमत भएका छन्:

धारा १

- प्रस्तुत प्रोटोकलको कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले महासन्धिका व्यवस्थाहरूको उल्लंघन भएबाट पिडीत भएको भनी दावी गर्ने त्यस्तो पक्ष राष्ट्रको क्षेत्राधिकार भित्रका व्यक्तिहरू वा त्यस्ता व्यक्तिहरूको समूहबाट वा तर्फबाट सूचना प्राप्त गर्ने र सो सम्बन्धमा विचार गर्ने सक्षमता अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी समिति ("समिति") मा भएको स्वीकार गर्दछ ।
- प्रस्तुत प्रोटोकलको पक्ष नभएको महासन्धिको कुनै पक्ष राष्ट्रसँग सम्बन्धित कुनै पनि सूचना समितिले ग्रहण गर्नेछैन ।

धारा २

समितिले देहायका अवस्थाहरूमा कुनै सूचना अग्राह्य मान्नेछ :

- (क) त्यस्तो सूचना बेनामी भएमा;
- (ख) त्यस्तो सूचनाले सो सूचना पेश गर्ने अधिकारको दुरुपयोग गर्ने भएमा वा महासन्धिका व्यवस्थाहरूसँग मेल नखाने भएमा;
- (ग) सोही कुरा समितिले अगाडि नै जाँचबुझ गरिसकेको भए वा अन्तराष्ट्रिय अनुसन्धान वा निरोपणको अन्य कुनै कार्यविधि अन्तर्गत जाँचबुझ भइसकेको वा जाँचबुझ भइरहेको भए;
- (घ) उपलब्ध सम्पूर्ण घरेलु उपचारहरूको उपयोग गरी नसकिएको भए । उपचारको लागि दिइएको निवेदनको कारबाही अनुचित रूपमा लम्बाइएको वा प्रभावकारी उपचार प्राप्त गर्न सकिने सम्भावना नभएको अवस्थामा यो कुरा लागू हुनेछैन ।
- (ङ) त्यस्तो सूचना स्पष्टतः दुराशयमा आधारित रहेको वा पर्याप्त रूपमा स्थापित नगरिएको भए, वा
- (च) प्रस्तुत प्रोटोकल लागू भएको मिति पछि पनि त्यस्तो सूचनाका विषय वस्तुहरू निरन्तर कायम रहेको अवस्थामा बाहेक त्यस्ता सूचनाका विषय वस्तुहरू सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रको लागि प्रस्तुत प्रोटोकल लागू हुनु भन्दा अगावै घटेको भए ।

धारा ३

प्रस्तुत प्रोटोकलको धारा २ मा गरिएको व्यवस्थाको अधिनमा रही, आफू समक्ष पेश गरिएको कुनै पनि सूचना समितिले गोप्य ढंगमा पक्ष राष्ट्रहरूको जानकारीमा ल्याउनेछ । प्रापक पक्ष राष्ट्रले त्यस्तो विषय र सो सम्बन्धमा आफूले कुनै उपचार अवलम्बन गरेको भए सो कुराहरू स्पष्ट गर्दै छ महिनाभित्र समिति समक्ष लिखित रूपमा स्पष्टीकरण वा विवरणहरू पेश गर्नु पर्नेछ ।

धारा ४

- सूचना प्राप्त भएपछि र तथ्यमा प्रवेश गरी निर्णयमा पुग्नु अगावै कुनै पनि समयमा, पक्ष राष्ट्रले आरोपित उल्लंघनका पीडित वा पीडितहरूलाई सम्भावित अपुरणीय क्षति हुनबाट रोक्न आवश्यक पर्ने अन्तरिम उपायहरू अवलम्बन गर्ने भनी समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई अविलम्ब विचारका लागि

अनुरोध गरी पठाउन सक्नेछ ।

२. यस धाराको प्रकरण -१ अन्तर्गत समितिले आफ्नो स्वविवेक प्रयोग गरेको अवस्थामा सो कुरालाई सूचनाको ग्राहयता वा सूचनाको तथ्य उपर निर्णय भएको मानिने छैन ।

धारा ५

प्रस्तुत प्रोटोकल अन्तर्गतका सूचनाहस्को छानविन गर्दा समितिले गोप्य बैठक गर्नेछ । सूचना उपर छानविन गरेपछि आफ्नो कुनै सुभाव वा सिफारिशहरू भए समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्र तथा सूचना दिने व्यक्तिलाई पठाउनेछ ।

धारा- ६

१. कुनै पक्ष राष्ट्रले महासन्धिमा व्यवस्था गरिएका अधिकारहस्को गम्भीर वा सिलसिलावद्ध उल्लंघन गरेको भरपर्दो सूचना समितिले प्राप्त गरेमा, त्यस्तो सूचनाको छानविनमा सहयोग गर्न र यस उद्देश्यका लागि सम्बन्धित सूचनाका सम्बन्धमा आफ्नो भनाइ पेश गर्न त्यस्तो पक्ष राष्ट्रलाई आव्हान गर्नेछ ।
२. सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रबाट पेश हुन सक्ने भनाइ तथा आफूलाई उपलब्ध अन्य कुनै भरपर्दो सूचनालाई ध्यानमा राखेर, समितिले छानविन गर्न र अविलम्ब समितिलाई सो सम्बन्धमा जानकारी गराउन आफ्नो एक वा एकमन्दा बढी सदस्यहस्ताई खटाउन सक्नेछ । आवश्यक भएमा र सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रको सहमतिमा त्यस्तो छानविन अन्तर्गत सो पक्ष राष्ट्रको इलाकामा भ्रमण गर्ने कुरा समेत पर्न सक्नेछ ।
३. त्यस्तो छानविनका ठहरहरू परीक्षण गरे पछि समितिले टिप्पणी र सिफारिसहरू समेत संलग्न गरी त्यस्ता ठहरहरू सहित सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई पठाउनेछ ।
४. समितिले पठाएका त्यस्ता ठहर, टिप्पणी र सिफारिशहरू प्राप्त गरेको छ महिनाभित्र सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रले आफ्नो भनाइ समिति समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।
५. त्यस्तो छानविन गोप्य ढंगमा सञ्चालन गरिनेछ तथा कारवाहीका सम्पूर्ण चरणहरूमा पक्ष राष्ट्रको सहयोग खोजिने छ ।

धारा ७

१. समितिले प्रस्तुत प्रोटोकलको धारा ६ अन्तर्गत सञ्चालन गरिएको छानविनको जवाफमा सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रले अवलम्बन गरेका उपायहस्को विवरण महासन्धिको धारा ३५ अन्तर्गतको आफ्नो प्रतिवेदनमा समावेश गर्नका लागि आव्हान गर्न सक्नेछ ।
२. धारा ६.४ मा उल्लिखित छ महिनाको अवधि समाप्त भएपछि आवश्यक भएमा समितिले सम्बन्धित पक्ष राष्ट्रलाई त्यस्तो छानविनको जवाफमा अवलम्बन गरिएका उपायहरू बारे आफूलाई जानकारी गराउन आव्हान गर्न सक्नेछ ।

धारा ८

प्रत्येक पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत प्रोटोकलमा हस्ताक्षर वा अनुमोदन गर्दाको बखतमा वा त्यसमा सम्मिलन गर्दा धारा ६ र ७ मा व्यवस्था भए बमोजिमको समितिको सक्षमता आफूले स्वीकार नगर्ने भनी घोषणा गर्न सक्नेछ ।

धारा ४

संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव प्रस्तुत प्रोटोकलको अभिलेख अधिकारी हुनेछन् ।

धारा १०

प्रस्तुत प्रोटोकल महासचिको हस्ताक्षरकारी राष्ट्र तथा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट हस्ताक्षरका लागि ३० मार्च २००७ देखि न्यूयोर्कस्थित संयुक्त राष्ट्रसंघको प्रधान कार्यालयमा खुला हुनेछ ।

धारा ११

प्रस्तुत प्रोटोकल महासचिको अनुमोदन वा समिलन गरेका हस्ताक्षरकारी राष्ट्रहरूबाट हस्ताक्षर हुनु पर्नेछ । प्रस्तुत प्रोटोकल महासचिबाट औपचारिक रूपमा पुष्टि गरेका वा त्यसमा समिलित भएका हस्ताक्षरकारी क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट औपचारिक पुष्टि हुनु पर्नेछ । महासचिव अनुमोदन गरेको, औपचारिक रूपमा पुष्टि वा समिलन गरेको र प्रस्तुत प्रोटोकलमा हस्ताक्षर नगरेको कुनै पनि राष्ट्र वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनबाट समिलिन हुनको लागि प्रस्तुत प्रोटोकल खुला रहनेछ ।

धारा १२

- “क्षेत्रीय एकीकृत संगठन” भन्नाले कुनै निश्चित क्षेत्रका सार्वभौम राष्ट्रहरूले महासचिव र प्रस्तुत प्रोटोकलले निर्देशित गर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा त्यस्तो संगठनका सदस्य राष्ट्रहरूले आफ्नो सक्षमता हस्तान्तरण गरी गठन गरेको कुनै संगठन सम्भनु पर्छ । त्यस्ता संगठनहरूले तिनीहरूको औपचारिक पुष्टि वा समिलनको लिखतमा महासचिव र प्रस्तुत प्रोटोकलले निर्देशित गरेका विषयहरूको सम्बन्धमा आफ्नो सक्षमताको सीमाको घोषणा गर्दछन् । आफ्नो सक्षमताको सीमामा कुनै आधारभूत परिवर्तन भएपछि त्यस्ता संगठनहरूले अभिलेख अधिकारीलाई जानकारी गराउनु पर्नेछ ।
- प्रस्तुत प्रोटोकलका “पक्ष राष्ट्रहरू” भन्ने सन्दर्भ आफ्नो सक्षमताको सीमाभित्र त्यस्ता संगठनहरूका हकमासमेत लागू हुनेछ ।
- धारा १३ को प्रकरण-१ र धारा १५ को प्रकरण-२ को प्रयोजनको लागि क्षेत्रीय एकीकृत संगठनले दाखिला गरेको कुनै पनि लिखतको गणना गरिने छैन ।
- आफ्नो सक्षमताभित्र रहेका विषयहरूमा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनहरूले पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनमा प्रस्तुत प्रोटोकलको पक्ष भएका आफ्नो सदस्य राष्ट्रहरूको संख्या बराबरको मताधिकार प्रयोग गर्न सक्नेछन् । कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउने छैन वा त्यस्तो संगठनले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गरेमा कुनै सदस्य राष्ट्रले आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्न पाउने छैन ।

धारा १३

- महासचिव लागू भएको कुराको अधिनमा रही, अनुमोदन वा समिलनको दशौं लिखत दाखिल गरेको तीसौं दिन देखि प्रस्तुत प्रोटोकल लागू हुनेछ ।
- दश वटा लिखतहरू दाखिल भए पछि अनुमोदन गर्ने, औपचारिक रूपमा पुष्टि गर्ने वा समिलन गर्ने प्रत्येक राष्ट्र वा क्षेत्रीय एकीकृत संगठनको हकमा यो प्रोटोकल त्यस्तो दस्तावेज दाखिला गरेको तीसौं दिन देखि लागू हुनेछ ।

धारा १४

- प्रस्तुत प्रोटोकलको उद्देश्य र प्रयोजनसँग मेल नखाने आरक्षण राख्न पाइने छैन ।
- जुनसुकै समयमा पनि आरक्षणहरू फिर्ता लिन सकिनेछ ।

धारा १५

- कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत प्रोटोकलमा संशोधन प्रस्ताव गर्न र संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिव समक्ष सो प्रस्ताव पेश गर्न सक्नेछ । त्यसपछि, महासचिवले त्यस्तो प्रस्तावमा विचार वा निर्णय गर्नका लागि उनीहरू पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनको पक्षमा भए वा नभएको कुरा उनीलाई सूचित गर्ने अनुरोध सहित प्रस्तावित संशोधनहरू पक्ष राष्ट्रहरूलाई पठाउनेछन् । त्यस्तो सम्मेलनको जानकारी दिएको चार महिनाभित्र कम्तीमा एक तिहाई पक्ष राष्ट्रहरूले त्यस्तो सम्मेलनको पक्षमा भएको अवस्थामा महासचिवले संयुक्त राष्ट्र संघको तत्वावधानमा सम्मेलन बोलाउने छन् । महासचिवले पक्ष राष्ट्रहरूको दुई तिहाई बहुमतबाट पारित भएको कुनै पनि संशोधन महासभामा अनुमोदनका लागि पेश गर्ने र तत्पश्चात् सबै पक्ष राष्ट्रहरू समक्ष स्वीकृतिका लागि पेश गर्नेछन् ।
- यस धाराको प्रकरण-१ अनुसार ग्रहण र स्वीकृत गरिएको संशोधन ग्रहण गरेको मितिमा कायम रहेका पक्ष राष्ट्रहरू मध्ये स्वीकृतिको लिखित दाखिला गर्नेको संख्या दुई तिहाई पुगेको मितिले तीसौं दिनदेखि सो संशोधन लागू हुनेछ । त्यसपछि, सो संशोधन कुनै पक्ष राष्ट्रले स्वीकृतिको लिखित दाखिला गरेको मितिले तीसौं दिनदेखि सो राष्ट्रको हकमा लागू हुनेछ । स्वीकृत गरेको राष्ट्रको हकमा मात्रै संशोधन बाध्यात्मक हुनेछ ।

धारा १६

संयुक्त राष्ट्र संघका महासचिवलाई लिखित सूचना दिएर कुनै पनि पक्ष राष्ट्रले प्रस्तुत प्रोटोकललाई परित्याग गर्न सक्नेछ । महासचिवले सूचना प्राप्त गरेको मितिले एक वर्ष पछि परित्याग प्रभावकारी हुनेछ ।

धारा १७

प्रस्तुत प्रोटोकलको पाठ पहुँचयोग्य स्वरूपमा उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा १८

प्रस्तुत प्रोटोकलको अरवी, चिनीयाँ, अंग्रेजी, फ्रान्सेली, रसियाली तथा स्पेनेली भाषाका पाठहरू समान रूपमा प्रामाणिक हुने छन् ।

जसको प्रमाणस्वरूप, सम्बन्धित सरकारहरूबाट पूर्ण अखिलयार पाएका देहायका हस्ताक्षरकारी अधिकार सम्पन्न प्रतिनिधिहरूले प्रस्तुत प्रोटोकलमा हस्ताक्षर गरेका छन् ।

प्रकाशक

महिला, कानून र विकास मञ्च (FWLD)

७२, आदर्श मार्ग, थापाथली

पो.ब.नं. २६५३८, काठमाडौं, नेपाल

फोन नं. ४२६६४९१५, ४२४२६८३, ४२३३५२५, फ्याक्स : ४२४०६२७

ईमेल : fwld@fwld.wlink.com.np

Website : www.fwld.org

सहयोग

यो सामग्री बैलायती राजदुवातावासको सहयोगमा प्रकाशित गरिएको हो ।